

Paperittomuus ja palvelutarpeet

Mervi Leppäkorpi

Johanna Koivisto

Diakonissa-
laitos

978-952-9854-54-7 (pdf)

978-952-9854-55-4

Diakonissalaitoksen raportti 2 /2024

Helsingin Diakonissalaitoksen säätiö sr

Graafinen suunnittelu Hipateos Oy

Sisällys

Saatesanat	5
-------------------	---

Tiivistelmä	6
--------------------	---

Johdanto	7
-----------------	---

---

2 Tutkimusasetelma ja kysymykset	8
---	---

---

3 Paperittomuuden kuva	9
3.1 Siirtolaisuuden pitkä kesä ja sen vaikutukset	9
3.2 Paperittomuustutkimus	10
3.3 Arki ja "tavallisen elämän" tavoittelu	11
3.4 Työ	12
3.5 Paperittomien määrästä	14

---

4 Paperittomat palveluvidakossa	16
4.1 Paperittomien tunnistaminen	17
4.2 Tiedonsaanti ja palveluneuvonta	18
4.2.1 Paperittomien tiedonsaanti	18
4.2.2 Paperittomia kohtaavien tiedonsaanti	18
4.2.3 Palveluohjaus ja -neuvonta	19
4.3 Paperittomien kohtaaminen	19
4.3.1 Paperittomien kohtaaminen sosiaalityössä	20
4.3.2 Kolmannen sektorin toimijat ja kansalaisyhteiskunta	21
4.3.3 Uskonnolliset yhteisöt	21
4.4 Oikeudellinen neuvonta	22
4.5 Asuminen ja majoitus	23
4.6 Terveys	24
4.6.1 Mielenveys	26
4.6.2 Äitiys- ja lisääntymisterveyden palvelut	26
4.7 Naiset, perheet ja lapset	27
4.7.1 Naiset	27
4.7.2 Lapsiperhe	28
4.7.3 Koulu	29
4.7.4 Lastensuojelu	29
4.8 Poliisi ja paperittomuus	30

---

5 Suomalaisen paperittomuuden tulevaisuus	31
5.1 Ulkoistettu rajavalvonta ja "välineellistetty maahanmuutto"	31
5.2 Tilapäisen suojelun päättymisen 2025	31
5.3 Kiristynyt lainsäädäntö	32
5.4 Talous	32
5.5 Vastaanottopalveluiden kytkeminen vapaaehtoiseen paluuseen	32
5.6 Palautussopimukset	33
5.7 Paperittomuuden vakiinnuttaminen>>	33

---

6 Tulokset ja tutkimustarve	34
6.1 Tulokset	34
6.2 Tutkimustarpeet	34
6.2.1 Hyvinvointialueet	35
6.2.2 Havaittujen haasteiden jatkotutkimus	35
6.2.3 Mahdollisen uuden päiväkeskuksen yhteydessä toteutettava tutkimus	35
6.2.4 Epävirallisen muuttoliikkeen kuva	35
6.2.5 Yhteisöjen tutkiminen	36

Lähteet	37
----------------	----

Liite	43
Paperittomuuden tilanne ja paperittomien palvelut	

Saatesanat

Orpon hallitus toivottaa korkeasti koulutetut maahanmuuttajat Suomeen. Samaan aikaan ulkomaalaislakiin ollaan tekemässä kiristyksiä, joiden tavoitteena on, että yhä harvempi henkilö hakeutuisi tänne. Lisäksi on oletettavaa, että oleskelun lailliset väylät tulevat heikentymään, kun mahdollisuus hakea työperäistä oleskelulupaa tai työssäoloehtoja tullaan kiristämään. Samaan suuntaan toimii perheen yhdistämisen sääntöjen muuttaminen. Nämä toimenpiteet voivat johtaa siihen, että paperittomien määrä Suomessa tulee kasvamaan lähivuosina.

Paperittomana eläminen tarkoittaa jatkuvaa turvattomuuden tunnetta, vaikeutta saada asuntoa normaaleilta työmarkkinoilta, riskiä ajautua hyväksikäytetyksi työmarkkinoilla. Suomessa paperittomien määrä on vähäinen, kun asiaa tarkastelee eurooppalaisessa kontekstissa. Paperittomien määrää on vaikea arvioida, eikä millään viranomaisella tai muulla taholla ole tarkkaa lukua asiasta. Tässä raportissa pureudutaan aikaisempien tutkimusten ja opinnäytteiden sekä kyselyaineiston kautta paperittomien arkeen ja tuen tarpeeseen.

Diakonissalaitos tekee rohkeasti työtä ihmisarvon puolesta siellä, missä ihmiset ovat. Menemme sinne, missä hätä ja häpeä on suurin. Konsernin yleishyödyllinen toiminta vahvistaa osallisuutta ja toimijuutta vaikuttavalla kehittämistoiminnalla. Rakennamme yhteiskunnallista luottamusta ja turvallisuutta. Usein se lähtee liikkeelle välittävistä kohtaamisesta.

STEA-rahoituksella toimiva Suojattomat-hanke tekee työtä kielteisen turvapaikkapäätöksen saaneiden ihmisten parissa ja tarjoaa psykososiaalista

tukea ja yhteisöllistä toimintaa sekä neuvontaa ja palveluohjausta. Hankkeen AI Amal päiväkeskus sijaitsee Helsingissä. Vuonna 2023 siellä oli 17 711 kielteisen turvapaikkapäätöksen saaneiden eli nk. paperittoman kohtaamista. Vuoden aikana AI Amal -päiväkeskukseen yhteyttä ottavien määrä lisääntyi 20 prosentilla. Paperittomien kiinnostus oleskelunsa virallistamiseksi kasvoi noin 40 prosentilla. AI Amalin työntekijöiden tuella 296 ihmiselle myönnettiin oleskelulupa. Paperittomien palveluja vahvistettiin etsivällä työllä ja perheitä tukevalla toiminnalla. Vuoden aikana AI Amalissa lisääntyivät myös viranomaisten yhteydenotot muista kaupungeista. Tämä herätti tarpeen selvittää palvelutarpeen tilaa valtakunnallisesti.

Raportin tuloksissa todetaan, että eri toimijat kokevat epätietoisuutta ja epävarmuutta paperittomuuteen ja paperittomien kohtaamiseen. Paperittomilla itsellään on vaikeuksia saada oikeaa tietoa liittyen turvapaikkaprosessiin, oleskelulupiin ja omiin oikeuksiinsa paperittomana. Paperittomilla on vaikeuksia viranomaisten kanssa asioinnissa myös käännytysriskin takia.

Raportti on ajankohtainen ja tärkeä koonti ajankohtaisesta tilanteesta. Lämmin kiitos raportin tekijöille Mervi Leppäkorvelle ja Johanna Koivistolle.

Sari Hammar
palvelualuejohtaja
Kansainvälisyys ja
maahantulijat

Terhi Laine
johtaja
Kehittäminen ja
hankkeet

Tiivistelmä

Diakonissalaitoksella on tunnistettu tarve hankkia lisätietoa paperittomuudesta. Laitos haluaa kartoittaa paperittomien henkilöiden kanssa tekemänsä työn laajentamisen edellytyksiä ja lisäksi vahvistaa eri toimijoiden osaamista paperittomuudesta. Olemme tehneet näihin tarpeisiin vastaavan selvityksen, johon tämä raportti perustuu.

Paperittomien määrä ei näytä kasvaneen aiemmin oletetulla tavalla vuoden 2015 jälkeen, mikä viittaa pitkittyneisiin ja toistuviin turvapaikkaprosesseihin sekä liikkuvuuteen Euroopan sisällä. Kuva paperittomuudesta on kuitenkin laajentunut. Havaitimme kyselyssämme, että harmaan talouden mahdollisuudet paperittomille ovat monimuotoistuneet viimeisen 15 vuoden aikana uusille aloille.

Vaikka paperittomille tarjotaan entistä enemmän erilaisia palveluita, näiden palvelujen saaminen saattaa edellyttää ”portinavaajien” apua sekä sektorien sisällä että niiden välillä. Paperittomien asiointiin liittyy erilaisia esteitä, joihin tarvitaan ovenavaajia ja joskus saattajia. Tällaiseen ei kuitenkaan ole riittävästi resursseja. Paperittomuuteen ja paperittomien kohtaamiseen liittyy edelleen epätietoisuutta ja epävarmuutta kaikilla aloilla. Paperittomilla itsellään on vaikeuksia saada oikeaa tietoa liittyen turvapaikkaprosessiin, oleskelulupiin ja omiin oikeuksiinsa paperittomana.

Paperittomien palvelut ovat etenkin suurten kaupunkien ulkopuolella isoin osin julkishallinnon ja uskonnollisten yhteisöjen toteuttamia. Suurimpien

kaupunkien ulkopuolella paperittomuuteen liittyvät kolmannen sektorin palvelut ovat harvojen käsissä. Henkilömuutoksien myötä tieto ja osaaminen ovat vaarassa kadota.

Eri organisaatioissa kaivataan tietoa paperittomuudesta yleensä, sosiaali- ja oikeuksista ja muista oikeuksista. Eniten tiedontarvetta on julkishallintoa edustavilla vastaajilla. Mitä vähemmän tietoa on, sitä laajemmalla alalla tietoa toivotaan.

Toteuttamassamme kyselyssä ja sen pohjalta tehdyissä haastatteluissa toivotuimmiksi palveluiden kehityskohteiksi nousivat majoitusolot, päihde- ja mielenterveyspalvelut sekä oikeudellinen neuvonta. Päihde- ja mielenterveyspalveluiden saatavuus näyttöytyy ongelmana paitsi tutkimuksen ja opinnäytteiden, myös kyselymme ja haastattelujen perusteella. Sen sijaan kyselymme vastanneet kokivat, että välttämättömiä ja kiireellisiä terveyspalveluita on saatavilla.

Paperittomilla on vaikeuksia viranomaisten kanssa asioidessa paitsi siksi, että ihmisillä ei ole tietoa oikeuksistaan ja palveluista, myös pelkojen ja käännytysrikin takia. Palomuuriperiaate voisi auttaa paperittomia asioidessa julkishallinnon kanssa, erityisesti heidän asioidessaan poliisin kanssa rikoksen uhrin asemassa.

Johdanto

Diakonissalaitoksella on tunnistettu tarve hankkia lisätietoa paperittomuudesta. Tarkoituksena on kartoittaa mahdollisuuksia laajentaa kohderyhmän kanssa tehtävää työtä, tai vahvistaa eri toimijoiden osaamista ilmiöstä. Olemme tehneet tähän tarpeeseen selvityksen, johon tämä raportti perustuu. Kartoitimme mahdollisia tarpeita laajentaa erilaisia palveluita paperittomille henkilöille, tai tahoille, jotka kohtaavat tai saattavat kohdata työssään paperittomia. Samalla esittelemme sitä, millainen kuva kyselyn ja haastattelujen tavoittamilla toimijoilla on paperittomuudesta sekä arvioimme, millaista kehitystä voidaan odottaa tulevina vuosina.

Käytämme Diakonissalaitoksen suosimaa termiä ”paperiton henkilö” kuvaamaan tämän selvityksen keskiössä olevia kolmansien maiden kansalaisia, jotka elävät Suomessa vailla laillista oleskeluoikeutta. Tarkastelemme raportissa paperittomuutta ensisijaisesti kirjallisuuskatsauksen, tekemämme kyselyn sekä kyselyämme täydentävien haastattelujen pohjalta.

Raportin aluksi esittelemme tutkimusasetelman ja -kysymykset, ja kuvaamme käyttämiämme menetelmiä ja aineistoa. Luvussa kolme tarkastelemme paperittomuuden kuvaa Suomessa. Luvussa neljä paneudumme muutamiin paperittomuuden erityiskysymyksiin ja niihin palveluihin, joita näihin liittyen on tarjolla. Esittelemme toteuttamamme kyselyn ja haastattelujen sekä aiemman kirjallisuuden pohjalta sitä, miten palveluita on tähän mennessä tuotettu, ja millaisia tarpeita havaitsemme. Luvussa viisi teemme arvioita siitä, mihin suuntaan paperittomuuden kuva saattaa olla kehittymässä Suomessa seuraavien vuosien aikana. Esitämme lopuksi tuloksia sekä näkemyksiämme jatkotutkimuksen tarpeesta. Olemme toimittaneet Diakonissalaitokselle lisäksi toimenpide-ehdotuksia.

2 Tutkimusasetelma ja kysymykset

Tämän selvityksen tarkoituksena on ensisijaisesti löytää sellaisia palvelumuotoja, joiden avulla Diakonissalaitos voi laajentaa palvelujaan paperittomille henkilöille tai heidän kanssaan toimiville tahoille. Selvityksen on tarkoitus vastata kysymykseen siitä, millaisia palveluita eri kaupungeissa koetaan tarvittavan, ja miten Diakonissalaitos voisi tähän tarpeeseen vastata. Vaikka joitakin tapoja laajentaa palveluita oli mietitty jo ennalta, tehtävänäimme oli selvittää laajasti, olisiko joidenkin muiden palveluiden tarve jo aiemmin ideoituja suurempi.

Pyrimme tavoittamaan toimijoita Helsingistä ja Vantaalta sekä pääkaupunkiseudun ulkopuolelta suurista kaupungeista (Turku, Tampere, Oulu, Turku, Jyväskylä). Paperittomuuden tiedetään näkyvän eniten suurissa kaupungeissa (Jauhiainen & Tedeschi 2021a; Katisko 2023), joten näihin kaupunkeihin keskittyminen katsottiin aiheelliseksi etenkin sen selvittämiseksi, olisiko Helsingin päiväkeskuksen toimintamallin kopioiminen johonkin toiseen suomalaiseen kaupunkiin aiheellista. Lisäksi lähestyimme toimijoita maakuntakeskuksissa, joiden läheisyydessä on vastaanottokeskuksia, tai jotka Diakonissalaitoksen Helsingissä toimiva, paperittomille henkilöille suunnattu päiväkeskus Al Amal on tunnistanut yhteydenottojen perusteella mahdollisesti paperittomuuden kannalta keskeisiksi paikoiksi.

Kiinnostus siirtolaisuuden tutkimiseen on ollut yleisesti kasvussa viimeisten vuosikymmenten aikana (Pisarevskaya ym. 2020). Erilaiset epävirallisen siirtolaisuuden muodot ovat nousseet tutkimuksen keskiöön 1990-luvun alusta lähtien. Suomessa ilmiötä on alettu tutkia 2010-luvulla, ja tutkimuskiinnostus on lisääntynyt merkittävästi vuoden 2015 kesästä alkaneen turvapaikanhakijoiden määrän kasvun jälkeen. Tarkastellessamme aiheeseen liittyvää kirjallisuutta totesimme, että Suomessa paperittomuuteen kohdistuu henkilöiden lukumäärään nähden paljon empiiristä tutkimusta ammattikorkeakoulujen opinnäytetöissä, pro gradu -tutkielmissa, väitöskirjoissa ja tutkimushankkeissa. Katsoimme tutkimuseettisesti parhaaksi keskittyä tarkastelemaan olemassa olevaa tietoa sekä päivittämään ja täydentämään tiedon aukkoja lähestymällä tahoja, jotka eri kaupungeissa kohtaavat tai saattaisivat kohdata paperittomia henkilöitä.

Kirjallisuuskatsauksissa huomioidaan harvoin ammattikorkeakoulujen opinnäytetöitä ja pro gradu -tutkielmia. Halusimme tarkastella niitä lähemmin siksi, että etenkin sosiaalialan koulutuksen opinnäytetöissä on usein jonkinlainen empiirinen aineisto, ja niitä tehdään verrattain paljon. Kävimme läpi noin 70 opinnäytetöitä viimeisen kymmenen vuoden ajalta, ja niistä noin 25:ttä tarkastelimme lähemmin. Tarkastelemme akateemista kontribuutiota enemmän kuvaa, jonka opinnäytetöiden tekijät luovat kohtaamisista paperittomien henkilöiden tai heidän kanssaan toimivien ihmisten kanssa.

Tavoittelimme kyselyn avulla toimijoita, joiden ajattelimme mahdollisesti kohtaavan työssään sellaisia niin kutsuttujen kolmansien maiden kansalaisia, joilla ei ole pääsyä sosiaali- ja terveyspalveluihin toisin, kuin asumisperusteisen sosiaaliturvan tai vastaanottokeskuspalveluiden piiriin kuuluvilla on. Tätä muotoilua käytimme myös selvitykseen liittyvässä kyselyssä (liite 1), jotta julkishallinnon toimijoiden olisi helpompaa vastata kyselyyn. Kysely lähetettiin hyvinvointialueille, tunnistamillemme sosiaalityön maahanmuuttajatyön yksiköille, neuvoloille* kasvatuksen ja koulutuksen alalle sekä kyselyn kohteena olevien kaupunkien poliisilaitoksille. Lisäksi kysely toimitettiin kansalaisyhteiskunnan ja kolmannen sektorin toimijoille, joiden tunnistimme mahdollisesti kohtaavan. Näitä olivat esimerkiksi erilaiset säätiot, yhdistykset ja vapaamuotoiset aktivistiryhmät. Lähetimme kyselyn myös erilaisille uskonnollisille yhteisöille ja erikseen kohdekaupunkien seurakuntien diakoniatyöntekijöille. Tunnistimme kohdekaupunkien ympäristöstä vastaanottokeskuksia, joita myös pyysimme vastaamaan. Saatekirjeessä pyysimme vastaanottajia toimittamaan sähköpostin linkkeineen eteenpäin tahoille, joiden ajattelevat mahdollisesti olevan relevantteja. Kyselyä jaettiin lisäksi ainakin yhdessä sosiaalisen median ryhmässä sekä verkostossa, jossa toimii paperittomia kohtaavia tahoja.

Toteutimme kyselyn 2.2.-7.3.2024 Webropol-kyselyllä. Kyselyyn vastattiin 77 kertaa 17 eri kaupungista tai kunnasta, minkä lisäksi vastaajissa oli valtakunnallisia ja alueellisia toimijoita. Helsingissä vastaajaprofiili poikkesi selvästi muista kaupungeista. Siellä vastaajissa oli enemmän kolmannen sektorin ja kansalaisyhteiskunnan

* Lähestyimme sellaisia neuvoloita, joille oli löydettävissä sähköpostiosoite.

toimijoita, kun taas muualla etenkin eri kristillisten seurakuntien ja julkishallinnon edustajat vastasivat kyselyyn. Helsingissä vastaajaprofiiliin vaikutti osaltaan kaupungin tutkimuslupaprosessi, joka saatiin päätökseen sosiaali- ja terveyspalveluiden osalta vasta kyselyn jo sulkeutuessa. Kysely on analysoitu aineistolähtöisesti vertaamalla erilaisia kaupunkeja, kaupunkiryhmiä sekä vastaajatyyppejä. Esitämme kuitenkin tuloksia usein yleistäen, että emme vaarantaisi pienempien paikkakuntien toimijoiden anonymiteettiä. Lisäksi päätimme haastatella muutamia henkilöitä tarkentavin kysymyksin.

Valitsimme yhteystietonsa jättäneistä 10 henkilöä siten, että he edustavat eri kaupunkityyppejä ja erilaisia toimijoita. Lisäksi lähestyimme kysymyksin eri toimijoita kaupungista, jossa vastauksia oli kaupungin kokoon nähden huomattavan vähän. Jätimme lapsiperheet tämän tarkastelun ulkopuolelle, sillä Pelastakaa Lapset ry teki samanaikaisesti laadulliseen aineistoon perustuvaa selvitystä lapsiperheiden tilanteesta (Remes 2024). Saimme kyselyn perusteella yhteydenottoja eri toimijoilta, jotka halusivat avata tilannetta omissa kaupungeissaan vapaamuotoisemmin, ja huomioimme nämä tiedot raportissa.

3 Paperittomuuden kuva

Paperittomuus nousi puheenaiheeksi Suomessa vuoden 2010 jälkeen, ja silloin myös ilmestyivät ensimmäiset suomenkieliset kirjat aiheesta (Leppäkorpi 2011; Tietäväinen 2011; Viitanen ja Tähjä 2010). Ilmiö oli tuolloin jo tunnistettu eri palveluissa (Leppäkorpi 2011). Terveyspalveluita tarjoava Global Clinic oli perusteilla, Pakolaisneuvonta oli hakenut rahoitusta paperittomille tarjottavalle neuvonnalle ja Viitaseen ja Tähjän kirjan julkaisua seurasi Paperittomat -verkoston perustaminen. Verkostoon kutsuttiin kansalaisyhteiskunnan ja kolmannen sektorin toimijoita, jotka kohtasivat paperittomia työssään, tai joilla oli kiinnostusta aiheeseen.

Paperittomuuden käsitettä on käytetty Suomessa kuvaamaan erilaisia ryhmiä. Usein fokus on EU- ja ETA-alueen ulkopuolisten maiden kansalaisissa, jotka oleskelevat maassa ilman oleskelulupaa turvapaikkaprosessin päätyttyä. Toisaalta paperittomilla tai paperittomuuden kaltaisilla tilanteilla on viitattu toisinaan myös EU-maiden kansalaisiin ja heidän tilanteisiinsa esimerkiksi suhteessa erilaisiin palveluihin. Myös ”epävirallisen muuttoliike” käsitteenä kattaa laajan kirjon erilaisia siirtolaisuuden harmaita alueita (Könönen 2018a) ja sen koskettamista ihmisistä puhuttu oikeudettomassa asemassa olevina (mm. Leppäkorpi 2015).

Tutkimuksen keskittyminen tiettyyn ryhmään ei anna välttämättä edustavaa kuvaa siitä, millaisissa prekaareissa asemassa Suomessa oleskellaan (Könönen 2018a, 2020). Könönen (2018a) nostaa esiin sekä eurooppalaisten määrän korostumisten säilöönnotossa että etenkin pohjois- ja länsiafrikkalaisten sekundääristä muuttoliikkeen, eli mahdollisuuksien etsimisen Euroopassa muualla voimassa olevasta oleskeluluvasta huolimatta. Könönen (emt., 380)

huomauttaa, että paperittomuutta koskeva keskustelu saattaa muodostaa itseään vahvistavan kehän, jossa ennakkokäsitys paperittomuudesta ohjaa tutkimuksen suunnittelua ja kolmannen sektorin kansalaisjärjestöjen palvelujen suuntaamista, mikä puolestaan uusintaa käsitystä paperittomuudesta. Tällaisessa kehässä korostuvat palveluiden tarve ja ihmisten haavoittuvuus (Leppäkorpi 2022). Suomessa merkittävä osa paperittomuuteen liittyvästä tutkimuksesta kohdistuu joko palveluiden kautta rekrytoituihin henkilöihin tai palveluiden tuottajiin. Tutkimuksen keskittyminen tähän ryhmään tarjoaa kuitenkin hyvän pohjan selvityksellemme.

3.1 Siirtolaisuuden pitkä kesä ja sen vaikutukset

Eurooppalaisessa kriittisessä siirtolaisuustutkimuksessa kesästä 2015 alkaneesta ajanjaksosta on puhuttu ”siirtolaisuuden” tai ”maahanmuuton pitkänä kesänä” (Näre 2018). Suomeen hakeutui toukokuun 2015 ja helmikuun 2016 välisenä aikana 33 000 turvapaikanhakijaa (Migri 2024a). Hakijoiden määrä käytännössä kymmenkertastui kymmenen kuukauden mittaisella ajanjaksolla verrattuna koko edeltävään vuoteen 2014. Turvapaikanhakijoiden määrän kasvu ei itsessään välttämättä vaikuta paperittomuuden kuvaan, mutta kesän 2015 aikana ja jälkimainingeissa saapuneille ihmisille tehtiin merkittävässä määrin kielteisiä turvapaikkapäätöksiä. Siirtolaisuuden pitkä kesä ajoittui erilaisten siirtolaisuuden kontrollia lisäävien lakimuutosten jälkeiseen aikaan. Kataisen/Stubbin hallitus oli ehdollistanut vastaanottopalveluiden jatkumisen ja tilapäisen oleskeluluvan saamiseen kielteisen turvapaikkapäätöksen jälkeen turvapaikkaa

hakeneen henkilön yritykselle palata ”vapaaehtoisesti” lähtömaahan.

Suomessa oli pitkään ollut periaate, jonka mukaan ihmisillä joko oli oleskelulupa tai vaihtoehtoisesti heidät poistettiin maasta. Maasta poistamisen estyessä ihmisille tarjottiin vähintäänkin vastaanottopalvelut, vaikka oleskelulle ei ollut sinänsä laillista oikeutta. Korkein hallinto-oikeus linjasi vuonna 2013 (KHO:2013:78), että ulkomaalaislain mukaan henkilölle tuli myöntää tilapäinen oleskelulupa, jos maasta poistaminen ei ollut tosiasiallisesti mahdollista. Vuoden 2015 alusta vapaaehtoisen paluun yrittämisestä tuli edellytys väliaikaiselle oleskeluluvulle (HE 170/2014 vp). Lakimuutoksen tuli ohjata ihmisiä hakeutumaan Suomesta pois vapaaehtoisesti kielteisen turvapaikan jälkeen.

Kuitenkin siirtolaisuuden pitkän kesän yhteydessä yhtäaikaiset lainsäädännön kiristykset (humanitaarisen suojelun kategorian poistaminen*, turvapaikanhakijoiden oikeusavun kaventaminen) ja hallinnolliset muutokset (maatietojen uudelleen tarkastelu, irakilaisien ja afganistanilaisten turvapaikanhakijoiden suuri määrä** sekä kielteiset päätökset ja turvapaikkapolitiikan kiristyminen) tuottivat tilanteen, jossa Suomeen jäi entistä enemmän ihmisiä oikeudettomaan tilaan – heidän oleskelunsa oli viranomaisten tiedossa, mutta maasta poistaminen tahdon vastaisesti ei onnistunut (mm. emt.; Pirjatanniemi ym. 2021). Yhdenvertaisuusvaltuutettu (2018) otti tilanteeseen kantaa ja näki muutosten seuraukset turvapaikanhakijoille suhteettomina.

Syntyi tilanne, jossa esimerkiksi irakilaisien ja afganistanilaisten ei tarvinnut vältellä viranomaisia samalla tavalla käännetyksen pelossa kuin paperittomien aiemmin, vaikkakaan tämä ei välttämättä vastannut tai vastaa ihmisten subjektiivisia kokemuksia. Tästä johtuen paperittomien oikeus palveluihin nousi uudessa mittakaavassa keskusteluun. Yhä useammat kääntyivät sosiaali- ja terveyspalveluiden puoleen, huolimatta siitä, että esimerkiksi Repo-Saeedin (2020) mukaan joillain paikkakunnilla sosiaalityöntekijät vielä ainakin vuosikymmenen vaihteen tienoilla saattoivat olla asiakkaistaan yhteydessä poliisiin.

Suomessa käytettiin termiä ”uuspaperittomat” kielteisen turvapaikkapäätöksen saaneista henkilöistä, joita ei voitu poistaa maasta, mutta jotka muuttuneen lainsäädännön vuoksi eivät olleet oikeutettuja myöskään tilapäiseen oleskelulupaun, tai vastaanottopalveluihin,

elleivät ensin koettaneet palata vapaaehtoisesti (esim. Diakonissalaitos 2017; Jauhiainen 2017). Käsite on jäänyt vähitellen pois käytöstä ns. ”uuspaperittomien” muodostaessa tällä hetkellä oletettavasti suurimman osan Suomen paperittomasta väestöstä***.

3.2 Paperittomuustutkimus

Paperittomuustutkimus on usein etnografista (mm. Gadd 2022, Jauhiainen & Tedeschi 2021b, Leppäkorpi 2022). Osa paperittomuutta käsittelevästä tutkimuksesta keskittyy muihin ryhmiin ja ilmiöihin, kuten seksityöhön (Vuolajärvi 2019), prekaariin työhön (Könönen 2012), tai säilöönottoon (Könönen 2018a) ja tutkimukseen valikoituu muun kohderyhmän joukossa paperittomia tämän selvityksen tarkoittamassa merkityksessä. Tutkimus voi olla monipaikkaista Suomen sisällä (esim. Gadd 2022) tai laajentua käsittelemään useita ilmiötä yli kansallisvaltiörajojen (Leppäkorpi 2022, Vuolajärvi 2021).

Jauhiainen ja muut (mm. Gadd 2022, Jauhiainen & Tedeschi 2021b) ovat hyödyntäneet myös kyselyaineistoa, jonka sadan vastaajan joukossa painottuvat irakilaiset. Tätä valikoitumista saattaa selittää irakilaisten hakeutuminen niihin palveluihin, joita tutkimusryhmä havainnoi, sekä väylät, joita pitkin vastaajia rekrytoitiin (ks. Jauhiainen & Tedeschi 2021b). Kyselyaineistossa korostuvat paperittomat, joilla on takanaan turvapaikkaprosessi.

Katiskon ja muiden (2023, 20) mukaan erilaisilta toimijoilta kerätty aineisto antaa viitteitä paperittomuuden monimuotoistumisesta ajan myötä:

Paperittomuudessa eläville on usein muodostunut erilaisia siteitä Suomeen: he ovat esimerkiksi suorittaneet tutkintonsa Suomessa, osaavat suomen tai ruotsin kieltä ja heillä on mahdollisesti työpaikka tai perhe. Kaikkien toimintakyky ei ole myöskään sama: heillä voi olla erilaisia haavoittuvuuksia ja trauma ja he saattavat olla luku- ja kirjoitustaidottomia. Pitkittyneessä paperittomuuden tilassa ihmisen toimintamahdollisuudet ovat hyvin rajalliset.”

Tämä kuvaus ei kuitenkaan poikkeaa merkittävästi paperittomuuden kuvasta ennen siirtolaisuuden pitkää kesää (Leppäkorpi 2011, 2022; perhesiteistä Könönen 2018a, 378–379). Erilaisten turvapaikanhakijoita ja paperittomia auttavien toimijoiden määrä ja kirjo

* Humanitaarisen suojelun kategoriaa pidetään usein tutkimuskirjallisuudessa tekijänä, joka olisi lisännyt paperittomuutta. Saarikkomäki ja muut (2018) esittivät kuitenkin turvapaikkapäätösten tarkastelun pohjalta vastakkaisen näkemyksen.

** Irakilaisien ja afganistanilaisten tahdonvastaiset palautukset olivat vaikeita tai mahdottomia toteuttaa.

*** Paperittomuudella tässä yhteydessä tarkoitetaan nimenomaisesti kolmansien maiden kansalaisia, joiden oleskelu ei ole viranomaisten sallimaa.

kasvoi aiemmasta vuonna 2015 ja sen jälkeen. Voidaankin ajatella, että eri toimijoiden määrä ja erilainen yhteistoiminta on lisääntynyt (esim. Lyytinen 2023; Pirkkalainen 2022, 2023) ja tätä kautta myös ymmärrys paperittomuudesta laajentunut. Tämä on osaltaan voinut lisätä myös tutkimuksessa välittyvän kuvan monimuotoisuutta.

Samaan aikaan, kun laajan toimijaryhmän ymmärrys epävirallisen muuttoliikkeen muodoista on lisääntynyt, on ainakin joidenkin julkishallinnon toimijoiden käsitys paperittomuudesta rajautunut tarkoittamaan sellaisia kielteisen turvapaikkapäätöksen saaneita henkilöitä, joiden maasta poistaminen on faktisesti estynyt, ja jotka on poistettu vastaanottopalveluiden piiristä (Katisko ym. 2023). Tämä saattaa etenkin julkishallinnossa liittyä sosiaali- ja terveysministeriön kuntaohjeen ja valtion korvauksia koskevan säännöksen rajautumiseen vain tähän tiettyyn henkilöryhmään (emt., 37).

Suomalaisen paperittomuus ei etnografisen tutkimuksen perusteella juurikaan poikkea keski- ja pohjoiseurooppalaisista kuvauksista, joskin Jauhiainen ja Tedeschi (2021b) korostavat eroja maiden ja kaupunkien välillä. Tutkimuksissa, joiden konteksti irtautuu kansallisvaltiosta, on todettu muiden tekijöiden määrittelevän elämää paperittomana (Leppäkorpi 2022) (tai prekaarissa oleskelutilanteessa olevana seksiyöntekijänä (Vuolajärvi 2021) merkittävämmän, kuin mitä kansallisvaltio, paikallinen lainsäädäntö tai tarjottavat palvelut tekevät.

Tarkasteltaessa aiempaa kirjallisuutta on syytä pitää mielessä, että tutkimusten vastaajat, tai tutkittujen palveluiden käyttäjät, eivät aina koostu ainoastaan paperittomista henkilöistä tälle selvitykselle annetun tehtävän merkityksessä. Jauhiainen ja Tedeschi (2021b) seuloivat saamistaan vastauksista osan pois, sillä paperittomille suunnattuun kyselyihin vastasi myös ihmisiä, joiden vastausten perusteella oletettiin olevan turvapaikkaprosessissa. Ihmisten oma käsitys tilanteestaan ei välttämättä ole selvä. Myöskään identiteetti ei välttämättä vastaa kategorioita. Ihmiset saattavat nimetä itsensä pakolaisiksi, vaikka eivät olisi saaneet suojelua, vaan kyseessä saattaa olla esimerkiksi poliittinen identiteetti. Paperittomilla itsellään on erilaisia käsityksiä statuksestaan, mikä saattaa liittyä joko siihen, että henkilö ei ole huomannut oleskelulupansa umpeutumista, tai mahdollisesti liikkuu turvapaikkaprosessien ja paperittomuuden välillä. Ihmiset voivat siis mieltää itsensä paperittomiksi, vaikka olisivatkin jonkinlaisessa prosessissa juuri sillä hetkellä. Kaikki eivät myöskään välttämättä myöskään tunnista kuvausta ”paperiton” vaan kuvaavat tilannettaan esimerkiksi ”laittomana” (”illegal”, ”clandestine”). (Esim. Leppäkorpi 2022).

Tutkittaessa palveluntarjoajien näkemyksiä saadaan tietoa paperittomiksi tulkituista henkilöistä, joiden oikeudellishallinnolliset tilanteet eivät aina välttämättä vastaa tämän selvityksen fokuksessa olevaa ryhmää. Esimerkiksi matalan kynnyksen palveluissa ei käsitellä ihmisten henkilö- tai oleskelulupatietoja, ellei siihen ole erityistä syytä, minkä vuoksi asiakkaiden oleskelulupatilanne ei välttämättä ole tiedossa. Juridinen status on myös liikkeessä. Paperittomuuteen ja siitä pois voidaan päätyä geografisesti (tulo maahan, lähtö maasta), oikeudellishallinnollisesti (oleskeluvan menettäminen tai saaminen, alkavat ja päättyvät turvapaikkaprosessit) tai demografisesti (syntyminen, kuolema) (Kraler ja Reichel 2011).

Suomessa tutkimus on painottunut etenkin Helsinkiin ja Turkuun, joissa tiedetään oleskelevan kansallisella mittapuulla paljon paperittomia, ja joissa paperittomille tarjotaan palveluita. Tutkimuksen keskittyminen jättää kuitenkin kysymyksiä auki muiden suomalaisten paikkakuntien tilanteista.

Tavoiteltaessa paperittomia, havainnoitavat ja haastateltavat henkilöt löytyvät usein järjestöjen kautta. Tällaisen tutkimusasetelman keinoin tavoitetaan etenkin sellaisia paperittomia, joilla on syy ja tarve hakeutua apua tarjoavien tahojen puheille. Otanta vaikuttaa mahdollisesti käsitykseen paperittomuudesta. Tällä tavalla ei siis tavoiteta ihmisiä, jotka eivät löydä palveluihin tai koe tarvetta turvautua niihin. Toisaalta Suomessa on tutkittu myös siirtolaisten itseorganisointuneita protesteja, kuten Right to live -mielenosoitusta (esim. Näre 2018; Näre ja Jokela 2023; Pirkkalainen 2022, 2023).

3.3 Arki ja ”tavallisen elämän” tavoittelu

Suomen sisällä paperittomat hakeutuvat suuriin kaupunkeihin, mahdollisesti voidakseen olla osa joukkoa sen sijaan, että erottuisivat pikkukaupungissa muista (Gadd 2022). Maaseudulla paperittomien on vaikeaa olla näkymättömissä, mutta joidenkin pienten kuntien asukkaat ovat ottaneet yhteisöön paperittomia (Tedeschi & Gadd 2021). Kyselyssämme tuli esiin työskentelyä maataloudessa, mikä vahvistaa käsitystä joidenkin ihmisten oleskelusta kaupunkien ulkopuolella.

Koska mahdollisuudet laillistaa oleskelu ovat rajallisia, ihmiset ovat valmiita muuttamaan elämänsä tavoilla, jotka eivät ole välttämättä heidän toiveissaan, kuten menemällä naimisiin (Gadd 2022, 122; Leppäkorpi 2022). Anderson (2010) kutsuu tätä muokkaamiseksi (moulding). Suomessa on ollut myös ainakin tähän asti mahdollista laillistaa oleskelu työn perusteella tiettyjen reunaehto-

täyttyessä.* Ihmiset saattavat päätyä esimerkiksi siivoamaan, vaikka todelliset ammatilliset intressit olisivat muita.

Turvallisuuden ja ”normaalin elämän” tavoittelu ovat usein paperittomien henkilöiden arjen ja tulevaisuuden suunnittelun keskiössä (Gadd 2022; Leppäkorpi 2022; Ruotsissa mm. Sager 2018). ”Normaali” saattaa tarkoittaa välitöntä toivetta oleskelun laillistamisesta, mutta tämän mahdollisuuden puuttuessa tavoite voi tarkoittaa mahdollisimman normaalin elämän rakentamista ”epänormaalien” sisällä, ajallisen kontrollin ja elämän pysähtymisen tilasta irrottautumista, työntekoa ja erilaisia ”etniseen” ja kielelliseen kuulumiseen liittyviä asioita (Leppäkorpi 2022). Jauhiainen ja Tedeschi (2021a) kuvaavat paperittomien toiveita Helsinkiin sulautumisen kautta. Kaupungissa on julkista tilaa, viheralueita ja asuinalueita, joissa on paljon maahanmuuttajia. Tällaisessa julkisessa tilassa voi yrittää olla ”muiden ihmisten kaltainen” (emt., 120–122).

Monet tekevät pieniä tekoja mahdollisuuksiensa rajoissa vaikuttaakseen omaan elinympäristöönsä (Gadd 2022), mikä korostuu, kun perheessä on lapsia ja heille pyritään luomaan ”normaalit” puitteet (Leppäkorpi 2022). Tällaisia pieniä päätöksiä ja tekoja käsitellään usein toimijuuden käsitteen kautta. Erilaiset palveluihin ja etuuksiin liittyvät toiveet ovat alisteisia ”normaalin” tavoittelulle. Ihmiset ovat valmiita hyväksymään erilaisia hyväksikäyttösuhteita siksi, että ne mahdollistavat arvokkuuden toisaalla (Emt.; Sager 2011), tai koska alentavakin kohtelu saattaa tuntua paremmalta kuin kiinnijäämisen riskin realisoiduminen (Gadd 2022).

Yhtenä ”normaalin” elämän esteenä voi olla pysyvän majoituksen ja oleskelupaikan puute. Kyselymme ja haastattelujemme vastaajat kertoivat, että paperittomillekin tarkoitettuja maksuttomia, lämpimiä majoitus- ja muita paikkoja on tarjolla, tosin eri kaupungeissa eri tavoin järjestettyinä. Kuitenkaan pääsy näihin paikkoihin ei välttämättä ole jatkuva, kuten Jauhiainen ja Tedeschi (2021b, 98) osoittavat. Etenkin, jos ihmiset liikkuvat hätämajoituksen ja päiväkeskuksen väliä, voivat talviset aamutunnit olla hankalia: Ulkona on kylmä, ja harva paikka on auki. Kahvilassa pitää kuluttaa, metroasemalla on valvontakamerat eivätkä kirjastot avaa ovia ennen kahdeksaa.

Suomalainen yhteiskunta toimii monin osin digitaalisesti. Digitunnuksettomuus ja siitä seuraava palveluiden ulkopuolelle jääminen heikentävät ihmisten osallisuuden ja toiminnan mahdollisuuksia yhteiskunnassa (Niskanen

2023). Ne paperittomat, jotka eivät ole avanneet tiliä esimerkiksi aiemmin opiskelijana, eivät pääse kirjautumaan vahvaa tunnistautumista vaativiin palveluihin. Ilman pankkitiliä he eivät voi tehdä pankkisiirtoja, vastaanottaa rahaa, tai tehdä ostoksia verkossa. Jotkut paperittomat käyttävät kryptovaluuttaa vaihtoehtona tavalliselle digitaaliselle rahalle. (Emt., 32–33, 39.)

Sosiaaliset verkostot, kuten perhe, etniset, uskonnolliset ja poliittiset yhteisöt, ovat tärkeitä yhteiskuntaan sijoittumisen kannalta. Joskus paikallisilla yksityishenkilöillä on suuri rooli yksittäisten ihmisten auttamisessa. (Gadd 2022). Jauhiainen ja Tedeschi (2021b, 94) aiesittävät, että oman paikan löytäminen on Suomessa – etenkin turvapaikkaprosessin kautta paperittomaksi jääneille – hankalampaa kuin muualla.

Toteuttamassamme kyselyssä ja haastatteluissa tuotiin esiin parittomuuteen liittyviä pelkoja, jotka usein liittyvät suoraan tai välillisesti karkotettavuuteen (*deportability*, ks. De Genova 2002) ja siihen, että poliisi saattaa tulla paikalle (esim. Gadd 2022; Leppäkorpi 2022). Pelko voi olla psyykkisesti kuormittavaa ja johtaa tilanteisiin, jossa ihmiset rajoittavat elämänsä julkisilla paikoilla ja välttelevät julkista liikennettä (Gadd 2022), tai ottavat riskejä sinänsä turvallisissa tilanteissa (Leppäkorpi 2022). Pelko voi olla niin kuluttavaa, että on vaikeaa löytää tietä ulos (Gadd 2022). Toisaalta toivo, positiivinen asenne ja uskon kautta syntyvä luottamus luovat voimavaroja (emt.; Kallio ym. 2021; Vuolajärvi 2023).

3.4 Työ

Työn ja paperittomuuden suhde on kaksisuuntainen. Koska työntekijän oleskeluluvan edellytyksenä on työskentely, voi työntekijän ja työnantajan välinen riippuvuussuhde mahdollistaa työntekijän hyväksikäytön. Työllistymisen mahdollisuudesta ja sitä kautta väylästä oleskelulupa voidaan myös pyytää erilaisia kynnysrahoja (esim. Könönen 2019), tai hyväksikäyttö voi liittyä lupauksiin oleskeluluvista perheelle (esim. Teittinen 2019).

Pekkarisen ja muiden (2021, 18) mukaan Etelä-Suomen aluehallintoviraston ulkomaalaistarkastajat kohtasivat työnteko-oikeudettomia ulkomaalaisia työntekijöitä vuonna 2020 joka toisella rakennusalan tarkastuksella, jossa työnteko-oikeutta arviointiin. Siivousalalla vastaava tilanne oli joka neljännellä ja majoitus- ja ravitsemusosalalla joka viidennellä tarkastuksella.**

* Henkilöllä on oltava voimassa oleva matkustusasiakirja. Lisäksi työn täytyy olla saatavuusharkintakriteerien mukaista, eli työvoimapula-alalta, tai TE-toimisto selvittää, olisiko avoinna olevaan paikkaan jo tarjolla työntekijää Suomesta. Tämän lisäksi Maahanmuuttoviraston tulee tulkita hakemus aidoksi. (Maahantulosäädösten kiertämisestä Korkman (2023).

** Näistä kaikki eivät välttämättä ole paperittomia tämän selvityksen tarkoittamalla tavalla.

Vuosi 2020 oli koronan vuoksi poikkeusvuosi sekä koronan suljettua työpaikkoja että siksi, että tarkastuksia vähennettiin. Ylipäätään tarkastukset antavat paperittomista työssä korkeintaan osittaisen kuvan. Tarkastuksia tehdään riskialoilla tai kohteissa, jotka on tunnistettu esimerkiksi ilmiannon vuoksi. (Pekkarinen ym. 2021.) Jos tarkastuksia kohdistetaan ravintolaan tilana, ei vielä välttämättä päästä käsiksi ihmisiin, jotka esivalmistelevat ruokaa yksityisasunnossa.

Paperittomana työllistyminen Suomessa nähtiin haastavana vielä edellisen vuosikymmenen vaihteessa (Leppäkorpi 2011). Joidenkin ilman oleskelulupia Suomessa oleskelevien tiedettiin työskentelevän, mutta pääsy työmarkkinoille oli vaikeaa. Tätä selvitystä varten tehtyyn kyselyyn vastanneista kansalaisjärjestötoimijoista merkittävä osa tiesi kohtaamiensa paperittomien työllistyneen. Jotkut vastaajat arvioivat jopa 80 % kohtaamistaan paperittomista käyvän työssä. Julkishallinnon ja seurakuntien piirissä ihmisten työllistymistä havaittiin vähemmän, mikä saattaa liittyä siihen, millaisissa asioissa erilaisten toimijoiden kanssa ollaan tekemisissä. Vastaajista poliisit tunnistivat vain vähän työssäkäyntiä. Toimeentuloa tai diakonia-apua hakevat ihmiset joko eivät ole työllistyneet, eli kyseessä on jossain määrin eri ryhmät, kuin joita tavataan muissa palveluissa, tai heidän ei kannata kertoa tuloistaan hakiessaan taloudellista avustusta.* Työssäkäyntiä tunnistetaan kaiken kokoisissa kaupungeissa.

Sosiaalisilla verkostoilla on merkittävä rooli paperittomien työllistymisessä (Leppäkorpi 2016). Jauhiaisen ja Tedeschin (2021b) kyselytutkimukseen vastanneista noin kolmannes oli työskennellyt viimeisen vuoden aikana, mutta naisista yksikään ei vastannut työskentelevänsä. Myös kyselymme vastauksissa nousee esiin naisten vähäisempi työllistyminen, mikä usein liitetään vastauksissa perheeseen ja vastuuseen lapsista. Naisten korostetaan olevan usein erityisen vaikeassa asemassa, koska he ovat työmarkkinoiden ulkopuolella. Toisaalta monet vastaajat eivät eritele työtä koskeissa vastauksissaan työn teon sukupuolittuneisuutta.

Aiemmin paperittomien tiedettiin työllistyneen pääosin siivous- ja ravintola-aloille (esim. Könönen 2012; Leppäkorpi 2011), ja rakennusala on ollut erilaisilla statuksilla työtä tekevien ulkomaalaisten mahdollinen kohdeala pidempään (Kontula 2010). Kyselymme vastauksissa on nähtävissä, että siirtolaisia tukevien tahojen tietoon on tullut entistä enemmän alakirjoa, mukaan lukien erilainen mekaaninen työ ja

maatalous. Näille on yhteistä työn suorittava luonne ja alojen työvoimaintensiivisyys (ks. myös Pekkarinen ym. 2021). Tämä antaisi viitteitä siitä, että epävirallista työtä tarvitsevan väestön kasvaessa myös harmaan talouden mahdollisuudet ovat lisääntyneet. On myös mahdollista, että paperittomia kohtaavien tahojen määrän lisääntyttä käsitys työn kirjosta on laajentunut. Muina ansaintakeinoina kyselymme vastanneet mainitsivat pullojen keräämisen ja seksityön. Vaikka monet paperittomista välttelevät rikolliseen toimintaan osallistumista (ks. esim. Leppäkorpi 2022; Tedeschi 2021)** , kyselyssä jotkut vastaajat tunnistivat myös huumeiden myynnin tapana ansaita rahaa.

Jauhiaisen ja Tedeschin (2021b, 102) kyselyn vastaajista noin kolmannes työssä käyvistä ilmoittaa työskentelevänsä yritykselle. Muut työn muodot saattavat tarkoittaa vaikkapa ystävän työn tekemistä tämän epävirallisen loman aikana tai työllistymistä yrittäjän kaltaisessa asemassa palveluntarjoajana (esim. Leppäkorpi 2022). Myös osallistuminen alustatalouden kautta työelämään on mahdollista. Alustatalouden työntekijöitä tutkiva Olivia Maury on havainnut epäsuoria merkkejä paperittomista ruokalähetteinä (henkilökohtainen tiedonanto 11.3.2024).

Työnantajille ei aina ole selvää, milloin ulkomaalaisella on oikeus työskennellä (Leppäkorpi 2011). Jauhiaisen ja Tedeschin (2021b, 103) tavoittamista työtä tekevästä paperittomista 70 % oli allekirjoittanut työsopimuksen ja puolet sai palkan pankkitilille. Koska työnteko-oikeudettoman työntekijän palkanneeseen työnantajaan saatetaan kohdistaa sanktioita, saattaa tämä tarkoittaa sitä, että ihmisten työnteko-oikeuksista on edelleen epätietoisuutta.

Paperittomien työntekijöiden palkkataso voi vaihdella huomattavasti. Ihmiset saattavat joutua erehdyttyksi tai houkuteluksi riistotyösuhteisiin harmaan talouden markkinoille (Jauhainen & Tedeschi 2021b, 76). Ihmisten on raportoitu tienaaavan jopa vain kahden euron tuntipalkkoja erilaisissa riistosuhteissa (esim. Leppäkorpi 2011; Manner & Teittinen 2017). Jauhiaisen ja Tedeschin (2021b) tavoittamat paperittomat kertoivat kuitenkin ansaitsevansa summia, jotka ovat lähellä alinta työehtosopimuksen mukaista palkkaa (emt., 102). Työtä tekevästä paperittomista neljännes vastasi samassa kyselyssä, että he eivät saa palkkaa. Osa tästä joukosta saattaa selittyä sillä, että vastaajista osa kuvasi itseään vapaaehtoistyöntekijöinä.

Tavoittamamme toimijat toivat esiin palkanmaksu-ongelmia ja korostivat työhyväksikäyttöä. Useampi kuin joka neljäs kyselyyn vastanneista toivoi paikkakunnalleen

* Asioimisen taidosta mm. Leppäkorpi 2022.

** Koivulan (2020) haastatteleminen poliisin edustajien käsitykset poikkeavat tässä sekä aiemmasta tutkimuksesta, että muiden toimijoiden näkemyksistä.

työoikeuksiin liittyvää neuvontaa paperittomille. Myös tämä antaa viitteitä hyväksikäytöstä. Aina kyse ei ole ulkoa tulevasta paineesta, vaan valinnasta työllistyä riskeistä huolimatta, ja säilyttää itsemääräämisoikeutta omaan elämään työsuhteen ulkopuolella (Jauhiainen & Tedeschi 2021b; Leppäkorpi 2022; Sager 2011). Joskus töitä tehdään pimeästi, kun ei haluta olla tekemisissä minkään viranomaisen kanssa. Tämä saattaa korostua lapsiperheissä (Niskanen 2023).

Naisten työllistymisestä puhutaan usein seksityön yhteydessä. Seksityö voikin olla vaihtoehto joillekin paperittomuutta kokeville (ks. Vuolajärvi 2021). Seksityötä tekeviä miehiä opinnäytetyössään tarkasteleva Nohynek (2021) esittää joidenkin paperittomien tekevän seksityötä sen muita aloja paremman palkan takia. Paremmille tuloille voi olla tarvetta, sillä asuinpaikan voi joutua vuokraamaan pimeiltä markkinoilta kalliilla vuokralla ja sähkö-sopimuksen kaltaisissa asioissa on turvaututtava muiden apuun, mistä voi syntyä lisäkuluja. Seksityön haasteena on turvallisuuden puute. Jos seksityötä tekevä paperiton ei uskalla olla yhteydessä poliisiin, on hän heikossa asemassa tilanteissa, joissa asiakas käyttäytyy väkivaltaisesti tai kieltäytyy maksamasta (emt.; ks. myös tämän raportin luku 4.7).

Paperittomien asema Maahanmuuttoviraston hallinnoimassa ihmiskaupan uhrien auttamisjärjestelmässä herättää edelleen kysymyksiä. Auttamisjärjestelmään pääseminen voi olla joillekin väylä ulos paperittomuudesta, mutta Koskenojan ja muiden (2018, 160) selvityksessä haastateltavat nostivat esiin kysymyksen siitä, miten ihmiskaupassa uhrituneiden paperittomien pitäisi pystyä luottamaan siihen, että he saavat apua. Avun hakeminen vaatii siitä, että uhrit uskaltavat kertoa viranomaisille hyväksikäytöstä ilman pelkoa heihin itseensä kohdistuvista sanktioista. Lisäksi, jotta työperäisen hyväksikäytön uhrit saavat apua, tapauksen on edettävä rikosprosessissa ihmiskaupan nimikkeellä, sillä muutoin henkilö poistetaan auttamisjärjestelmästä. Näyttää myös siltä, että auttamisjärjestelmää ohjaavaa lakia ei ole aina sovellettu yhdenvertaisesti eri puolilla maata asuvien uhrien kohdalla. (Jokinen ym. 2022.)

3.5 Paperittomien määrästä

Paperittomien määrää on vaikea arvioida, sillä kyseessä

ei ole suoraan väestörekisteristä poimittavissa oleva joukko, vaan lukumääriä täytyy haarukoida erilaisilla indikaattoreilla. Numeroihin keskittymistä on kritisoitu siitä, että lukuja tuottamalla pyritään luomaan ongelmaksi koetulle ilmiölle hallittavuutta (esim. Khosravi 2010).

Lukumäärien arvioinnin ongelmina ovat myös paperittomuuden ajan myötä muuttuva luonne ja paperittomuus-käsitteen epätarkka määritelmä (vrt.

Könönen 2018a; Leppäkorpi 2011, 2022). Muuttuvalla luonteella tarkoitamme esimerkiksi sitä, että ennen vuotta 2013 Suomessa kielteisen turvapaikan saaneita ihmisiä, jotka eivät saaneet tilapäistä oleskelulupaa, ei tarkasteltu ”paperittomina”, vaan kielteisen turvapaikkapäätöksen saaneina. Lakimuutokset, jotka eivät ole vaikuttaneet ihmisten oleskelun laillisuuteen, vaan enemmänkin pääsyyn palveluiden piiriin, ovat muuttaneet käsitystä tämän ryhmän paperittomuudesta.

Maahanmuuttoviraston ja poliisin tilastoista voidaan saada suuntaviivoja määristä, huomioiden kuitenkin, että järjestelmistä kadonneet eivät välttämättä ole jääneet Suomeen, ja toisaalta että poliisi ei tapaa kaikkia paperittomia. Myös kansalaisyhteiskunnan toimijoiden tarjoamien palveluiden kävijämäärien sekä terveydenhuoltoon sosiaaliturvaan tukeutuvien määräen kehityksestä voidaan saada jonkinlaisia viitteitä.

Erilaisten arvioiden kohdalla on syytä huomioida päällekkäisyyksiä – sama henkilö voi asua vuoden aikana useammassa kunnassa tai näkyä eri palveluissa käyttäjänä. Toisaalta kaikki eivät osu mihinkään tilastoihin. Kaikki palveluntarjoajien mainitsemat palveluiden käyttäjät eivät ole välttämättä paperittomia tämän selvityksen tarkoittamassa mielessä.

Paperittomuus on myös jatkuvasti liikkeessä, eivätkä ihmiset välttämättä jää oleskeluluvattomaan tilanteeseen yhteen tiettyyn maahan tai edes Eurooppaan (esim. Jauhiainen ym. 2018, 25; Leppäkorpi 2022; Suomeen kohdistuvasta kiertomuutosta myös Könönen 2018a; Repo-Saeed 2020). Euroopassa maahan jääminen viisumin tai viisumivapaan matkustamisen jälkeen on todennäköisesti yleisin tapa päätyä paperittomuuteen (Düvell 2011), Suomessa tämä näyttäytyi Könösen (2018a) aineistossa harvinaisempana, joskin Suomessa on ollut mahdollista hakea oleskelulupaa maahantulon jälkeen. Suomessa paperittomuus on ollut suuressa kuvassa kytköksissä kielteisiin turvapaikkapäätöksiin viimeistään siirtolaisuuden pitkän kesän jälkeen.

Suomessa oleskelevien paperittomien henkilöiden lukumääräksi esitettiin pitkään tutkimuskirjallisuudessa jopa 10 000. Arviossa olivat alun perin mukana virolaiset työntekijät, joilla oli mahdollisuus tulla Suomeen, mutta ei työntekooikeutta (ks. Leppäkorpi 2011). Ennen vuotta 2015 arviot paperittomien lukumääristä asettuivat 2000–4000 henkilön tuntumaan, joskin Helsingin kaupungissa oletettiin oleskelevan 2000–3000 ihmistä ilman oleskelulupaa ja kaikkiaan 5000 ihmistä, joiden pääsyssä terveydenhuollon palveluihin oli ongelmia (Keskimäki ym. 2014, 17). Suomen sisällä on tendenssi,

jossa paperittomat hakeutuvat suuriin kaupunkeihin* (esim. Jauhiainen & Tedeschi 2021a).

Siirtolaisuuden pitkän kesän oletettiin kasvattavan paperittomien määrää nopeasti. Esimerkiksi Katisko (2018) esitti määrän kasvaneen voimakkaasti jo vuonna 2016. Gadd (2017) oletti kuitenkin vielä vuoden 2017 loppupuolella paperittomien määrän Suomessa pysyneen 2000–4000:ssa, Jauhiainen ja muut (2018) esittivät lukumääräksi 3000–4000 henkilöä. Jauhiainen ja Tedeschi (2021b, 2021c) arvioivat lukumäärän olleen 2010-luvun lopussa noin 4000–5000, joista suurin osa olisi irakilaisia ja/tai kurdeja. Näiden tutkijoiden arvioiden taustalla on kunnille tehty kysely. Katisko ja muut (2023, 53) huomauttavat, että paperittomien asiointi eri palveluissa on sirpaleista, eikä millään toimijalla ole kokonaiskuvaa siitä, millainen paperittomuuden kuva on kunnassa, etenkin kun vastaanottopalveluiden päättymisen jälkeen ihmiset saatetaan ohjata eri yksiköihin kuin muut oikeudettomassa asemassa olevat ulkomaalaiset. Lisäksi oikeudellisen aseman vaihtelu vaikeuttaa kokonaiskuvan hahmottamista.

Global Clinicilla oli ennen vuotta 2016 noin 500–700 kävijää vuodessa (Myllymäki 2016), ja kävijämäärät olivat pysyneet tasaisina ainakin vuoteen 2020 asti (600–700 käyntiä) (Paananen 2021). Luvut eivät ole siinä suhteessa vertailukelpoisia, että oletettavasti entistä useampi hakeutuu suoraan julkisiin palveluihin sellaisia ollessa tarjolla. Vuonna 2020 Kela maksoi valtionkorvauksia kiireellisistä sosiaalipalveluista kunnille 518 paperittomasta henkilöstä, joista noin 70 % Helsingin ja Uudenmaan alueelle. Vuonna 2021 korvauksia maksettiin 579 henkilöstä, joista lähes 90 % Helsingin ja Uudenmaan alueella. Tästä ei ole pääteltävissä kokonaiskuvaa, sillä kaikki paperittomat eivät eri syistä hae toimeentulotukea, eivätkä kaikki kunnat toisaalta hae valtionkorvauksia (Katisko ym. 2023, 78). Tilastot tukevat päätelmää siitä, että suuri osa paperittomista oleskelee pääkaupunkiseudulla. Epävarmuustekijöiden vuoksi ei voida suoraan päätellä paperittomien henkilöiden määrän kasvaneen kyseisellä aikavälillä, vaikka kyseessä voikin olla indikaattori lukumäärien muutoksista.

Kyselyymme vastanneiden tahojen kohtaamien paperittomien henkilöiden määrä oli pysynyt isossa kuvassa samanlaisena vuosien 2022 ja 2023 välillä, joskin jotkut toimijoista kohtasivat edellistä vuotta enemmän ja toiset vähemmän kohderyhmään kuuluvia ihmisiä. Yhteensä 77 vastaajasta 52 raportoi tavanneensa paperittomia henkilöitä vuoden 2023 aikana, ja näiden lukumääräksi arvioitiin yhteensä 1710 henkilöä. Tiedämme kyselyn vastaajajoukkoon kuuluvan tahoja, jotka laskevat kävijöitä, mutta osa vastanneista on joutunut turvautumaan muistikuviiin, tai tuntumaan. Jotkut vastaajista myös ilmoittivat, että eivät tarkasti tiedä, kohtaavatko paperittomia, vai onko heidän kohtaamillaan ihmisillä jonkinlainen oikeus oleskeluun. On syytä myös huomata, että olemme tavoitelleet saman kaupungin alueelta eri toimijoita. Jos yksi kävijä käy monissa palveluissa, tai on muuttanut vuoden aikana, hän saattaa olla luvussa useampaan kertaan. Toisaalta kaikki paperittomat eivät turvaudu mihinkään palveluihin, jolloin heitä ei lasketa tähän lukuun.

Kaiken edellä esitetyn perusteella vaikuttaa siltä, että paperittomien lukumäärä noussut maltillisesti vuoden 2015 jälkeen. Koska eurooppalaisella mittapuulla paperittomuus on Suomessa vähäistä, pienetkin vaihtelut ihmisten liikkuvuudessa, tai oikeudellishallinnolliset muutokset, voivat muuttaa paperittomuuden kuvaa nopeasti.

* Jauhiaisen ja Tedeschin (2021a) mukaan jopa yli 1 % Helsingin väestöstä olisi paperittomia. Tämä luku (yli 6500) kuitenkin ylittää samojen kirjoittajien kokonaisarvion paperittomien määrästä Suomessa.

4 Paperittomat palveluvidakossa

Paperittomille on alettu tarjota varsinaisena kohderyhmänä palveluita 2010-luvun alussa. Sitä aiemmin heitä on kohdattu esimerkiksi erilaisissa muissa matalan kynnyksen palveluissa ja neuvontapisteissä, ruokajonoissa sekä satunnaisesti terveydenhuollon asiakkaina ja kouluissa oppilaina (Leppäkorpi 2011). Vuonna 2015 turvapaikanhakijoiden hakeutuminen Suomeen sai yksityisiä kansalaisia aktivoitumaan entistä enemmän. Tämän jälkeen osa näistä henkilöistä järjestäytyi erilaisiksi verkostoiksi, yhdistyksiksi ja ryhmiksi. Ihmisten tukemisessa voi olla kyse vaikkapa oman ammatillisen osaamisen jakamisesta tai majoituksen järjestämisestä (esim. Merikoski 2022; Pirkkalainen 2022).

Euroopan romanien tilanne asetti ensimmäisinä julkishallinnon sen faktan eteen, että maassa oleskeli käytännössä ihmisiä, joilla ei ollut pääsyä julkisiin palveluihin. Vuoden 2016 lopussa maahanmuuton ministerityöryhmä totesi, että paperittomia ei voida jättää ilman palveluita. Kansallisen linjauksen täsmennyksistä huolimatta palveluntarjoajilla on edelleen vuosikymmenen vaihteessa ollut epäselvyyksiä siitä, mitä palveluita kuuluu järjestää (SM 2021). Kyselymme vastanneista erilaisista julkishallinnon edustajista (35) yli puolet ilmaisi, että heidän organisaatiossaan ei ole valmiutta kohdata paperittomia.

Joillakin paikkakunnilla ihmisiä ohjataan muualle, toisilla paikkakunnilla tarjotaan laajemmat palvelut kuin olisi välttämätöntä (Jauhiainen & Tedeschi 2021b). Eräissä kaupungeissa on päätetty tarjota vaadittua laajempia terveyspalveluita. Valtakunnallisesti tästä aiheutuu tilanne, jossa oleskelukunnalla on merkitystä siinä, miten pääsy terveyteen käytännössä toteutuu (ks. luku 4.5; myös Katisko ym. 2023; Repo-Saeed 2020). Lisäksi kuntien suhtautuminen muualta tuleviin paperittomiin asiakkaisiin vaihtelee. Toroin (2020, 47–48) mukaan toisissa kunnissa katsotaan, että lähtökunnan tulee tarjota palvelut, kun taas toisissa kaikki paperittomat otetaan asiakkaisiksi. Katisko ja muut (2023) totesivat että paperittomat ovat palveluiden suhteen eri asemassa riippuen myös siitä, miten päätyivät paperittomuuteen.

Huolimatta siitä, että sosiaaliset ihmisoikeudet ovat julkishallinnon vastuulla, on paperittomien kohdalla niiden toteuttaminen käytännössä edelleen usein kansalaisyhteiskunnan toimijoiden harteilla. Osa kyselymme vastanneista nosti esiin palveluiden tarjoamisen mahdollisena maan sisäisen liikkuvuuden ”vetotekijänä”. Vetotekijäargumenttia on käytetty paljon kansallisessa politiikassa, mutta kansainvälisellä tasolla etuudet ja palvelut eivät näytä olevan merkittäviä liikkuvuuden taustatekijä (James & Mayblin 2016).

Myöskään Suomessa ei ole voitu todentaa palveluiden motivoivan epävirallisesti Suomessa elävien ihmisten liikkuvuutta merkittävästi (Jauhiainen & Tedeschi 2021b, 121), vaikka esimerkiksi sosiaalityöntekijöiden kokemuksen mukaan tätä saattaa tapahtua, ja ihmisiä ohjataan jopa julkisista palveluista kaupunkiin, joissa palveluita tiedetään tarjottavan (Glader & Heinonen 2018; Toroi 2020 47–48). Katisko ja muut (2023) esittävät ristiriitaisesti, että osa palveluista voisi toimia vetotekijöinä, osa ei.

Palveluita käyttäville ihmisille ei aina ole selvää, millaisen tahon kanssa he asioivat (Emt., 64–65; Leppäkorpi 2022). Kela vastaa toimeentulotuen maksamisesta, kuntien – ja nykyään hyvinvointialueiden – tehtävä on järjestää välttämättömät palvelut (ks. Katisko ym. 2023). Monilla paikkakunnilla on lisäksi erilaisia kolmannen sektorin, uskonnollisten yhteisöjen ja kansalaisyhteiskunnan toimijoiden palveluita, joista paperittomat voivat saada apua. Kansalaisyhteiskunnan osallistuminen paperittomille tuotettavaan tukeen vaihtelee paikkakunnittain (Jauhiainen & Tedeschi 2021b). Raja on eri toimijoiden välillä usein häilyvä: julkishallinto ostaa palveluita kolmannen sektorin toimijoilta, ja näin ollen toiminta saattaa näyttäytyä muun kuin julkisen tahon tuottamalta. Kolmannen sektorin toimijat myös toteuttavat käytännössä palveluita julkishallinnon toimijoiden epäonnistuessa tehtävässään (Katisko ym. 2023, 67).

Käytännössä millään yhteiskunnan osa-alueella ei ole riittävästi resursseja paperittomuustyöhön. Sosiaalityöntekijöiden aika ei aina riitä kaikkien asiakkaiden kunnolliseen kohtaamiseen, erilaisten tilanteiden perinpohjaiseen selvittämiseen tai ns. rakenteelliseen työhön, eikä paperittoman asiakkaan kohdalla sosiaalityöntekijällä ole mahdollisuutta kovin suunnitelmalliselle tai ennaltaehkäisevälle työlle (Toroi 2020). Kaupunkien sosiaalityössä tämä näkyy siten, että asiakkaita ohjataan herkästi kolmannen sektorin palveluihin (Katisko ym. 2023, 44). Erilaisia kansalaisyhteiskunnan toimijoita ja kolmatta sektoria rajoittaa myös resurssipula. Resurssipula voi olla sekä taloudellisten että (joskus siihen liittyen) henkilöresurssien niukkuutta (Leppäkorpi 2022).

Monet Jauhiaisen ja Tedeschin (2021b, 99) tavoittamat henkilöt olivat turvautuneet palveluihin enemmän paperittomuuden alkaessa ja myöhemmin olleet enemmän omien verkostojensa varassa. Tarjottavissa palveluissa voi olla niitä käyttävien näkökulmasta viidakkomaisuutta. Julkisen ja muun palvelun rajat ja eri toimijoiden vastuut eivät välttämättä ole selviä. Pääsy palveluihin voi riippua siitä, tunnistetaanko

asiakas johonkin kohderyhmään kuuluvaksi, riippumatta tosiasiallisesta statuksesta. Palveluita aloitetaan ja lopetetaan muun muassa kolmannen sektorin rahoitusriippuvuuden ja rahoittajien muuttuvien linjausten vuoksi. Etenkin hankemuotoisella rahoituksella toteutettavien palveluiden ongelmina ovat niiden jatkumisen epävarmuus, usein niiden alirahoittaminen olemassa olevaan tarpeeseen nähden ja palveluverkoston viidakoituminen käyttäjän näkökulmasta. Toisaalta kokonaan ilman rahoitusta riippuvuus voi tarkoittaa riippuvuutta vapaaehtoisresursseista. Yleisesti ottaen apua tarvittaisiin enemmän kuin sitä on tarjolla. (Leppäkorpi 2022.) Viidakkomaisuus näkyy myös tekemässämme kirjallisuuskatsauksessa. Tunnistimme palveluita ja hankkeita, jotka ovat ehtineet lopettaa siinä muodossa tai paikassa, jossa niitä on tarkasteltu.

Julkishallinnon ja kolmannen sektorin toimijoiden välinen yhteistyö, työnjako ja resurssit vaihtelevat kunnittain (mm. Katisko 2023, 58). Katiskon ja muiden (2023, 63–64) selvityksen perusteella vaikuttaa siltä, että siinä missä aiemmin perusoikeuksien toteutuminen on ollut voimakkaammin kolmannen sektorin varassa, on palveluita sittemmin siirtynyt – osin kolmannen sektorin ja kansalaisyhteiskunnan toimijoiden painostuksesta tai ”rohkaisusta” – yhä enemmän julkishallinnon toteutettavaksi.

Katiskon ja muiden (emt.) mukaan julkishallinnon ymmärrys ilmiöstä on paras tilanteissa, joissa työntekijät voivat jalkautua järjestösektorille. Yhteistyö on koettu hyväksi kunnissa, joissa kolmannen sektorin toimijat ja julkishallinnon edustajat kokoontuvat yhteistyöverkostoksi (emt. 59; myös Johansson ym. 2017). Toroin (2020, 65) haastattelemat sosiaalityöntekijät kokivat yhteistyön kansalaisyhteiskunnan toimijoiden kanssa toimivaksi, sillä he kokivat jakavansa näiden kanssa saman käsityksen paperittomuudesta ja ajavansa samaa asiaa. Myös seurakuntien ja kirkkoturvan yhteydessä korostetaan sektorien sisäisen ja välisen yhteistyön merkitystä (Johansson ym. 2017). Eri toimijoiden välillä esiintyy kuitenkin myös jännitteitä ja jopa luottamuspulaa (emt.; Katisko ym. 2023, 63–66). Havaitsimme tätä selvitystä tehdessämme luottamuspulaa sektorien välillä, mutta myös kolmannen sektorin ja kansalaisyhteiskunnan toimijoiden kesken. Tulkintamme mukaan tämä luottamuspula on luonteeltaan ideologista tai kohdistuu toiminnan sisältöön tai muotoihin.

4.1 Paperittomien tunnistaminen

Paperittomuudessa elävät eivät välttämättä ymmärrä oikeudellista tilannettaan tai erilaisia siihen liittyviä prosesseja, eivätkä nämä aina ole myöskään selviä paperittomia auttaville ihmisille (Gadd 2022, 119; Leppäkorpi 2022). Kyselymme vastanneista noin kuudesosa ei ollut varmoja, kohtaavatko toiminnassaan paperittomia. Paperittomia tavataan usein yhteyksissä, joissa heidän statustaan ei ymmärrettävästi varmisteta. Matalan kynnyksen palveluissa, kuten erilaisissa

kahvilamuotoisissa toiminnoissa, ruokajonoissa ja päiväkeskuksissa, ei lähtökohtaisesti kysytä ihmisten oleskelustatusta. Sillä on merkitystä vasta, jos henkilön kanssa käydään keskustelua oleskeluoikeudellisesta tilanteesta. Joskus esimerkiksi diakoniatyöntekijöiden on vaikea tietää, kuka on paperiton (Okko & Alanko 2016). Paperittomia saatetaan kohdata myös uskonnollisten yhteisöjen avoimessa työssä. Osassa niistä tapauksissa, jossa kyselymme vastaajat eivät tienneet, kohtaavatko he paperittomia, syy oli se, että näillä toimijoilla ei ole oikeutta päästä kohtaamiensa henkilöiden oleskelulupatietoihin. Esimerkiksi kasvatuksen ja koulutuksen alalla kohdataan erilaisia oppilaita, joiden oleskeluoikeudelliset tilanteet eivät välttämättä tule esiin.

Ihmisten juridinen status voi muuttua usein, etenkin jos turvapaikkaa haetaan useaan kertaan (esim. Repo-Saeed 2020). Tällöin varsinkaan matalan kynnyksen palveluiden konteksteissa ei ole keskeistä tarkastella henkilön juridista tilannetta, vaan jatkuvaa prekaaria asemaa. Kyselymme vastanneista tahoista vain 13 vastaajaa 77:stä koki, että ei tarvitse lisää tietoa tai ulkopuolista neuvontaa. Neljä kymmenestä vastaajasta tarvitsi tietoa paperittomuudesta yleensä tai ulkomaalaisoikeudellisista asioista, mikä kertoo paperittomuuden ”hämäisestä”, vaikeasti ymmärrettävästä ja juridisesti sotkuisesta luonteesta.

Katiskon ja muiden (2023) selvityksessä tarkasteltiin sitä, miten paperittomuus ymmärretään. Vastauksissa korostui kielteisen turvapaikkaprosessin jälkeinen oikeudeton asema (emt., 20). Tämä on luonteavaa, sillä kyseinen ihmisryhmä on hallinnut julkista keskustelua paperittomuudesta lähes vuosikymmenen ajan. Ihmisillä, joiden käännytys on käytännössä ollut estynyt, ei ehkä ole ollut samanlaisia pidäkkeitä kääntyä julkishallinnon toimijoiden puoleen kuin henkilöillä, jonka oleskelu ei ole viranomaisten tiedossa (myös Repo-Saeed 2020). Asiointiin liittyy siitä huolimatta edelleen monenlaista epäluuloa ja pelkoa. Sosiaalietuuksiin turvautuminen voi myös itessään olla joidenkin mielestä epämiellyttävää. (Jauhiainen & Tedeschi 2021b.)

Paperittomuuden tunnistamiseen liittyy arjen rajallistaminen (*everyday bordering*) asiointitilanteissa (esim. Tervonen & Enache 2017). Valtion rajat eivät ole ainoastaan ulkorajoja, vaan ihmisiin kohdistetaan kontroleja myös ympäristöissä, jotka eivät suoraan liity maahanmuuton hallintaan (emt.; Könönen 2018b). Yksi arjen rajallistamisen paikoista ovat tilanteet, joissa määritellään asiakkuuden perustetta, ja valitaan, keillä on oikeus päästä palveluihin (Leppäkorpi 2022). Esimerkiksi julkisissa palveluissa ihmisen tunnistautuminen asiakkaaksi voi johtaa tilanteeseen, jossa asiakkuutta arvioidaan ulkomaalaisuuden perusteella, tai asiointi ehdollistetaan sille, että asiointista ilmoitetaan muille viranomaisille.

Paperittomista henkilöistä on joillakin paikkakunnilla, kuten Helsingissä, luotu oma hallinnollinen asiakaskategoriansa (Tasa 2019). Näissä tapauksissa henkilökunnan pitää osata tunnistaa, milloin asiakas

kuuluu kategoriaan. Tunnistaminen, jossa tarkoituksena ei ole asiakkaan sulkeminen ulos palveluista, on osoittautunut hankalaksi sekä kyselymme, että aiemman tutkimuksen perusteella. Glader ja Heinonen (2018) kuvailevat tunnistamisprosessia neuvoloissa: keskitetyssä puhelinpalvelussa kartoitettiin asiakkaan tilanne pääsääntöisesti silloin, kun hän otti ensimmäisen kerran yhteyttä. Asiakkuus aloitettiin selvittämällä, oliko asiakas paperiton, tai oliko hän jollakin muulla statuksella oikeutettu käyttämään kunnallisia neuvolapalveluita. Gladerin ja Heinosen mukaan oli esimerkiksi selvinnyt, ettei eräällä henkilöllä ollut kotikuntaa Suomessa, mutta työskentely Suomessa oikeutti hänet käyttämään terveyspalveluita ja eräs taustatietojen perusteella paperittomaksi oletettu asiakas olikin paljastunut turvapaikanhakijaksi*.

4.2 Tiedonsaanti ja palveluneuvonta

Tunnistamme aiemmasta kirjallisuudesta, etenkin ammattikorkeakoulujen opinnäytetöistä, tiedonsaannin ja palveluneuvonnan haasteita. Tiedonsaannin ongelmat tarkoittavat tässä yhteydessä sekä paperittomien henkilöiden vaikeuksia saada tietoa itseään koskevista palveluista ja omista oikeuksistaan että paperittomia kohtaavien toimijoiden epätietoisuutta paperittomuudesta, paperittomien oikeuksista ja palveluista.

4.2.1 Paperittomien tiedonsaanti

Paperittomien tiedonsaannin haasteet – esimerkiksi vaikeudet saada tietoa terveydenhuollon palveluista – ovat jatkuneet pitkään (Matikainen & Norema 2014; Laanti & Sulvaran 2020). Glader ja Heinonen (2018) tuovat esimerkiksi esiin, että asiakkaat eivät välttämättä tunne neuvolan roolia, vaan yrittävät hoitaa muitakin asioita neuvolakäyntiensä yhteydessä. Kuitenkaan pelkkä tieto palveluista ei aina vielä ratkaise asioinnin ongelmia.

Haastattelemamme toimijat toivat esiin useita eri näkökulmia liittyen paperittomien henkilöiden ongelmiin saada oikeaa tietoa esimerkiksi omista prosesseistaan, oikeudellisista tilanteistaan sekä näihin liittyvistä mahdollisuuksista ja oikeuksistaan. Yksi selvityksen yhteydessä haastatelluista toimijoista mainitsi, että heiltä ei kysytä ”helppoja” kysymyksiä, vaan ihmisten tilanteet ovat lähtökohtaisesti monimutkaisia ja vaativat perehtymistä jopa tahoilta, joilla on kokemusta paperittomuudesta.

Yksi ongelmatyyppi liittyy paperittomaksi päätymiseen. Ihmisillä ei ole riittävästi tietoa niistä prosesseista, joiden kautta he päätyvät paperittomaksi. Haastattelemamme toimija mainitsi tilanteen, jossa henkilöä oli autettu valmistautumaan

turvapaikkapuhutteluunsa siten, että seitsemäs turvapaikkahakemus johti oleskelulupaun. Turvapaikka-prosessiin liittyvä tiedon puute voikin johtaa paperittomuuteen. Ulkomaalaislaki muutoksineen on vaikeasti hahmotettava, ja ymmärrys mahdollisuuksista laillistaa oleskelu voi olla puutteellista.

Paperittomuuteen liittyvät tiedonsaannin vaikeudet ovat usein samankaltaisia ongelmia kuin ne, joita muutkin maahan muuttaneet kohtaavat. Gladerin ja Heinosen (2018) haastattelemat vantaalaiset neuvolatyöntekijät kokivat, että paperittomille ja muille maahanmuuttajille tarjottavaa palveluohjausta ja neuvontaa tulisi kehittää. Yllä mainitut esimerkit epätietoisuudesta turvapaikkaprosessissa eivät olisi lopulta olleet paperittomuuden ongelmia, jos henkilö olisi saanut apua prosessiinsa oikea-aikaisesti, eli jättäessään ensimmäisen hakemuksensa.

Useampi vastaaja nosti esiin sen, että ihmisillä ei ole tietoa oikeuksistaan. Toisaalta kaikki eivät myöskään pysty hyödyntämään tietoa esimerkiksi mahdollisuudesta asioida sosiaalityöntekijöiden kanssa, koska teoreettinen mahdollisuus oleskelun päätyemisestä poliisin tietoon tuntuu liian suurelta riskiltä.

4.2.2 Paperittomia kohtaavien tiedonsaanti

Tiedonpuutteita ja tiedonsaanti-ongelmia on myös paperittomia kohtaavilla. Tilanteeseen havahduttiin siirtolaisuuden pitkän kesän jälkimainingeissa, kun eri organisaatioissa alettiin ennakoita paperittomuuden näkymistä jatkossa yhä useammalla alalla, jossa näiden ihmisten kohtaamiseen ei aiemmin oltu totuttu. Opinnäytetöistä käy ilmi, että terveydenhuollon ammattilaiset eivät tuohon aikaan olleet juurikaan saaneet koulutusta paperittomien henkilöiden kohtaamiseen työssään, eikä käsite ollut kaikille selvä (Heinälehto 2016; Moberg ym. 2017; myös Glader ja Heinonen 2018). Terveydenhuollon ammattilaisille on tarjottu esimerkiksi hankemuotoista neuvontaa paperittomien kohtaamisesta näiden opinnäytteiden kirjoittamisen jälkeen.

Glader ja Heinonen (2018) tuovat esiin, että lähes kaikille Vantaan neuvolapalveluissa haastatelluille oli epäselvää, mitä raskauteen liittyviä palveluita paperittomille kuuluu ja mitä palveluita tuli laskuttaa. Myös paperittoman palvelupolun hahmottaminen oli Gladerin ja Heinosen haastateltaville haasteellista. Osa heistä uskoi, että palveluita olisi varmasti tarjolla, jos niihin löytäisi. Osa neuvolatyöntekijöistä koki tarvitsevansa tietoa oleskelulupa- ja turvapaikanhakuprosesseista, jotta he pystyisivät vastaamaan asiakkaiden tarpeeseen saada tietoa prosessien etenemisestä. Samankaltaisia haasteita tulee esiin myös myöhemmin tehdyistä

* Gladerin ja Heinosen aineistossa on häilyvyyttä turvapaikanhakijan ja paperittoman välillä.

opinnäytetöissä. Lindgrenin (2022) mukaan ajantasaisen tiedon jalkauttaminen sosiaali- ja terveysalan työntekijöille on haasteellista, ja paperittomiin liittyvä osaaminen vaihtelee eri terveyspalveluiden välillä.

Kyselymme vastasi kahdeksan terveydenhuollon ammattilaista, joista viisi oli sitä mieltä, että heidän edustamillaan organisaatioilla ei edelleenkään ole riittäviä valmiuksia kohdata paperittomia. Monet haastattelemamme kolmannen sektorin toimijat mainitsivat, että heihin ollaan yhteydessä myös terveydenhuollon palveluista. Yhteydenotot osoittavat yhtäältä, että organisaatioissa tunnetaan kolmannen sektorin toimijoita, mutta toisaalta myös, että julkisissa palveluissa vallitsee edelleen epätietoisuutta potilaiden kohtaamisesta.

Myös diakoniatyöntekijöiden osaamisessa oli vaihtelua. Okon ja Alangon (2016) haastattelemat diakoniatyöntekijät olivat kohdanneet paperittomia henkilöitä siitä huolimatta, että paperittomuus ei ollut heidän erikoisalaansa. Haastateltavien välillä oli eroja paperittomien oikeuksien tuntemisessa. Asiakkaiden tarpeet kohtaamisissa liittyivät mm. Maahanmuuttoviraston kanssa asioimiseen, terveyteen, papereiden kääntämiseen sekä työnhakuun ja oikeudelliseen neuvontaan. Kaikki Okon ja Alangon haastattelemat kokivat tarvetta koulutukselle liittyen paperittomien kohtaamiseen, paperittomuuteen liittyviin prosesseihin ja paperittomien oikeuksiin sekä neuvontaa siitä, mitä palveluita paperittomille kuuluu. Ajatus oli, että koulutuksen olisi hyvä olla jatkuvaa, koska aiheeseen liittyvät tilanteet ja tiedot muuttuvat (emt.). Vastaavasti seitsemästä kyselymme vastanneesta diakoniatyöntekijästä vain kolme koki, että organisaatiolla on riittävät valmiudet kohdata paperittomia.

4.2.3 Palveluohjaus ja -neuvonta

Kyselymme vastanneet tahot nimesivät paikkakunnillaan erilaisia palveluita, ja kysyttäessä monet vastasivat osaavansa ohjata kohtaamiaan ihmisiä tarvittaessa muiden tahojen puheille. Mainituissa tahoissa oli erilaisia julkishallinnon toimijoita paikallisesta sosiaalitoimesta ja terveyspalveluista Maahanmuuttovirastoon. Vastaajat tunnistivat myös mahdollisuuden asioida kansalaisyhteiskunnan ja kolmannen sektorin palveluissa sekä diakoniatyössä.

Toroin (2020, 60) haastattelema sosiaalityöntekijä kertoi ohjaavansa paperittomia terveydenhuoltoon niissäkin tapauksissa, kun varmuutta hoidon saamisesta ei ole, sillä terveydenhuolto arvioi hoidon välttämättömyyden. Tämä onkin loogista toimijoiden vastuukysymysten näkökulmasta. Samaan aikaan tilanteessa saattaa tapahtua "luukuttamista", kun ihmistä ohjataan paikasta toiseen hakemaan apua, jota ei ole saatavilla. Yhteiskunnan marginaaleissa elävien ihmisten haasteena on muidenkin ryhmien kohdalla todettu, että saadaksesen palveluita ja apua, ihmisen on asioitava useiden tahojen kanssa. Myös paperittomien

palvelut voivat olla paikkakunnasta riippuen hyvinkin hajallaan. Tilanteiden monimutkaisuudesta ja ihmisten monimuotoisista tarpeista johtuen voi olla myös hankalaa koota riittävästi osaamista yhdelle palveluista tarjoavalle taholle.

Monet toimijat tarjoavat palveluneuvontaa, eli ohjaavat ihmisiä oikeisiin paikkoihin. Aina pelkkä ohjaaminen ei riitä. Yksi haastattelumme vastanneista mainitsi, että ohjatesaansa ihmisiä toiseen, ruuhkautuneeksi tiedettyyn palveluun, hän soittaa ja varmistaa, että henkilön tilannetta pitäisi tarkastella huolellisesti. Hän koki olevansa oven avaajan roolissa. Toinen haastatteluun vastannut mainitsi, että pelkkä ohjaaminen ei riitä, jos ihminen ei lopulta osaa kertoa asiaansa toiselle palveluntarjoajalle niin, että hänen tarpeisiinsa vastataan (myös Leppäkorpi 2022). Vastaaja korosti, että palveluohjauksen lisäksi tarvittaisiin saattamista, eli sitä, että joku henkilö tukisi eri ongelmissa ja eri vaiheissa ja auttaisi asioimaan eri paikoissa. Saattamisen tarvetta on tuotu esiin myös terveydenhuollon palveluiden yhteydessä (Lindgren 2022).

Laantin ja Sulvaranin (2020) haastattelemien paperittomien vastauksissa korostui vaikeus löytää apua. Auttavat tahot eivät ole helposti löydettävissä, ja omat verkostot ovat suuressa roolissa palvelujen löytämisessä. Laanti ja Sulvaran havaitsivat, että kun asiakas on löytänyt päiväkeskukseen, työntekijät osasivat ohjata hänet vaikkapa hakemaan toimeentulotukea. Toisaalta samat kirjottajat kuvaavat haastateltavien kokeneen tällaisista palveluista saadun hyödyn vähäiseksi. Havainto kertoo siitä, että silloinkin kun apua löydetään, se ei välttämättä ole oikeanlaista, riittävä, tai ratkaise itse ongelmaa. Erityisesti yksi haastattelemamme toimija painotti saattamisen tärkeyttä asioinnissa viranomaisten kanssa, jotta ihmisten asiat tulisivat tosiasialisesti hoidetuksi. Tällaisia palveluita on kuitenkin saatavilla rajallisesti.

Toisinaan palveluneuvonnan helpottamiseksi ja palveluiden saatavuuden edistämiseksi on ehdotettu olemassa olevien palveluiden keskittämistä yhteen paikkaan, jolloin sama paikka voi tarjota paperittomille tilannekartoitusta, akuuttia neuvontaa ja matalan kynnyksen palveluohjausta myös ilman ajanvarausta. Helsingissä paperittomien palveluita ollaankin julkisissa palveluissa keskitetty samaan paikkaan. (Lindgren 2022). Myös kolmannen sektorin tarjoamissa matalan kynnyksen palveluissa on ollut vastaavia, moniammatillisia toimintamalleja.

4.3 Paperittomien kohtaaminen

Tarkastelemme paperittomien kohtaamista sosiaalityössä, kolmannen sektorin ja kansalaisyhteiskunnan kanssa sekä uskonnollisissa, lähinnä kristillisissä yhteyksissä. Jako on jossain määrin keinotekoinen, sillä kolmannen sektorin toimintaa rahoitetaan osin julkisin varoin ja se on siten sidoksissa julkiseen valtaan. Erilaisten epämuodollistenkin toimijoiden, jotka itse eivät miellä kuuluvansa

kolmanteen sektoriin sekä uskonnollisten yhteisöjen voidaan katsoa olevan osa kolmatta sektoria. Katsomme kuitenkin tarpeelliseksi erotella näitä, sillä ne näyttävät sekä kirjallisuudessa että kyselymme vastauksissa hieman erilaisina toimijoina.

4.3.1 Paperittomien kohtaaminen sosiaalityössä

Kunnissa sosiaalityön palvelut on järjestetty eri tavoin. Katiskon ja muiden (2023) mukaan niissä kunnissa, joissa paperittomia kohdataan erillisissä, maahanmuuttajille suunnatussa sosiaalityön yksikössä, on enemmän osaamista tukemiseen kuin kunnissa, joissa paperittomat kohdataan osana muuta aikuissosiaalityötä. Yksiköissä, joissa on maahanmuuttajatyön ja ulkomaalaislain tuntemusta, voidaan ohjata asiakkaita enemmän kohti pitkäjänteistä ratkaisua (emt., 40–42). Toroin (2020, 45) aineistossa paperittomien sosiaalityön keskeisenä ohjenuorana näyttää sosiaalihuoltolain 12. §, jossa linjataan kaikille kunnassa oleskeleville kuuluvan oikeus saada välttämätöntä huolenpitoa ja toimeentuloa. Lisäksi ohjeistusta tapahtuu myös kuntaorganisaatioiden ja työyksiköiden tasolla. Osa Toroin tavoittamista sosiaalityöntekijöistä kuitenkin koki sekä lain että muut ohjeistukset epäselvinä.

Paperittomilla on oikeus välttämättömään toimeentuloon, mikä tarkoittaa käytännössä n. 250 euroa kuukaudessa. Kyselymme vastanneet totesivat usein paperittomien tarvitsevan rahaa. Tämä voi viitata rahan yleisesti – 250 € on huomattavan pieni summa elämiseen – mutta myös siihen, että ihmisillä on tarvetta saada käteistä rahaa. Toimeentulotuki on maksettu usein maksusitoumuksilla, mikä rajoittaa rahan vapaata käyttöä, eikä maksusitoumukseen erikseen kirjattujen tuotteidenkaan ostaminen ole aina mahdollista (Katisko ym. 2023; Toroi 2020 47–52). Joissakin kunnissa tukea voidaan myöntää myös rahana. Osa sosiaalityöntekijöistä katsoi, että pelkkien maksusitoumusten myöntäminen vähentää paperittomien mahdollisuuksia toimijuuteen. (Toroi, emt.) Toroin (emt.) tarkastelemissa kunnissa taloudellinen tuki tarkoitti myös ohjaamista tuen hakemiseen Kelasta, lääkärin määräämien lääkkeiden ostamisen tukea, puhelimen puheajan lataamista tai julkisen liikenteen maksujen maksamista. Puheajan lataamisen ja julkisen liikenteen avustamisen katsottiin kuuluvan välttämättömiin palveluihin, koska paperittomat tarvitsivat niitä pitääkseen yhteyttä viranomaisiin. Kaikki taloudellista tukea koskevat päätökset ovat lyhytkestoisia.

Katiskon ja muiden (2023) mukaan kunnissa on mahdollisesti tulkittu eri tavoin sitä, keillä on oikeus kiireellisiin sosiaalipalveluihin, ja muita kuin vastaanottopalveluista poistettuja, erilaisissa oikeudettomissa asemassa olevia ihmisiä on kohdeltu turisteina ja ohjattu kääntymään lähetystöjensä puoleen. Osassa kuntia on ratkaistu tilanteita kieltäytymällä sosiaalipalvelujen tarjoamisesta tai jopa ohjaamalla ihmisiä muihin kuntiin, joista ihmisiä on kuitenkin

saatettu ohjata takaisin (emt., 52–53). Toroi (2020) kuvaa sosiaalityön roolia palveluneuvojana ja portin avaajana. Yhtäältä sosiaalityöntekijät ohjaavat ihmisiä hakemaan heille kuuluvia palveluita muilta julkishallinnon toimijoilta. Toisaalta, kun näitä palveluita ei ole, ihmisiä ohjataan kolmannen sektorin palveluihin, mikäli niitä on tarjolla. Monet sosiaalityöntekijät näkevät tehtäväkseen edistää paperittomien oikeuksien toteutumista paitsi omassa organisaatiossaan, myös muiden toimijoiden, kuten esimerkiksi terveydenhuollon, lastensuojelun, päihdepalveluiden, neuvolan ja Kelan asiakkaina ja yleisemmin yhteiskunnassa (emt., 64.) Toisinaan sosiaalityön ja muiden toimijoiden välisessä yhteistyössä kohdataan haasteita, sillä muut toimijat eivät aina ota paperittomia palveluihin helposti.

Jopa yksittäisten sosiaalityöntekijöiden asenteet ja tietotaso voivat vaikuttaa siihen, miten palveluita järjestetään, vai järjestetäänkö niitä (Katisko & Kalm-Akubardia 2021; Näre ym. 2024; Toroi 2020). Toroin (2020) haastattelemat sosiaalityöntekijät suhtautuivat lakeihin, ohjeistuksiin ja niihin liittyviin epäselvyyksiin eri tavoin: osa suhtautui kriittisesti paperittomia syrjiviä sääntöjä ja käytäntöjä kohtaan. Osa sen sijaan ikään kuin etäännytti itsensä päätöksenteosta nojautumalla sääntöihin. Osa myös tulkitsi lakia laajasti ottamalla työssään huomioon lain taustalla vaikuttavia ihmisoikeussopimuksia, ja laajensi näin toimintamahdollisuuksiaan. Toroin haastattelemat sosiaalityöntekijät katsoivat, että paperittomuus on seurausta poliittisesta päätöksenteosta, ja että järjestelmä tuottaa paperittomia, joita se ei kuitenkaan tunnista avun tarvitsijoiksi. Monet haastatelluista ajattelivat turvapaikkapäätösten olevan ajoittain kohtuuttomia, vaikka samaan aikaan he varoivat toisen viranomaisen päätöksien kyseenalaistamista. (Toroi 2020, 48, 58.)

Hyppönen ja Lindroos (2020) ovat todenneet, että lainsäädäntö ei tunnista tilannetta, jossa ihmisen oleskelu pitkittyy huolimatta oleskeluluvan puutteesta. Katiskon ja muiden (2023, 53) haastatteleminen julkishallinnon edustajien mukaan paperittomien kiireellisen sosiaaliturvan tarve usein pitkittyy, eivätkä olemassa olevat tuen muodot vastaa todellisiin tarpeisiin. Toroi (2020, 61) kuvailee, miten sosiaalityöntekijät ohjaavat paperittomia suurimmaksi osaksi pääkaupunkiseudulla toimivien järjestöjen avun piiriin eri paikkakunnilta. Sosiaalityöntekijät katsoivat, että järjestöt pystyvät toimimaan paremmin paperittoman tukena, sillä järjestöjen työaika ja työnkuva ovat joustavampia. Lisäksi järjestöt pystyivät tarjoamaan yhteisöllistä toimintaa.

Sosiaalityön tavoitteena on monesti pysyvemmän ratkaisun löytäminen ja ihmisten auttaminen pois paperittomuudesta. Eräs Toroin (2020, 57) haastateltavista totesi, että sosiaalityön tarkoituksena ei ole totuttaa ketään paperittomuuteen, vaan ylläpitää henkilön fyysistä ja psyykkistä toimintakykyä niin, että ihminen pystyy tekemään ratkaisuja elämänsä suhteen. Tiedon antaminen, palveluihin ohjaaminen

ja paperittoman kokonaistilanteen arviointi ovat osa tätä työtä. Myös vapaaehtoisesta paluusta puhutaan sosiaalityössä yhtenä tällaisena ratkaisumallina. Monia sosiaalityöntekijöitä on ohjeistettu puhumaan aiheesta. Vapaaehtoisen paluun järjestelmää pidetään ainakin joidenkin sosiaalityöntekijöiden keskuudessa tarpeellisena esimerkiksi silloin, kun henkilö on hakenut pitkään turvapaikkaa Suomesta sitä saamatta tai kun henkilö itse haluaa lähteä. Paluun todelliseen vapaaehtoisuuteen suhtaudutaan myös kriittisesti. (Emt., 58).

4.3.2 Kolmannen sektorin toimijat ja kansalaisyhteiskunta

Yleisesti ottaen kolmannen sektorin ja erilaisten verkostojen toimintaa kuvaillaan kirjallisuudessa myönteisesti. Pyrimme avaamaan näkymää toiminnan kirjoon sen sijaan, että esittäisimme kattavan listan erilaisista toimijoista. Paperittomia kohdataan sekä heille suunnatuissa palveluissa että muussa toiminnassa. Kaikki eivät kuitenkaan uskalla hakeutua järjestöjen palveluihin. Nohynek (2021) kuvaa opinnäytetyössään seksityöntekijöiden pelkävän, että heidän tilanteestaan menisi kolmannenkin sektorin kautta tietoa viranomaisille. Palveluita tarjoavien tahojen käsitys toimintakenttien ja sektoreiden rajoista ei siis välttämättä välity niiden potentiaalisille käyttäjille (Leppäkorpi 2022).

Suomessa toimii paperittomille suunnattuja päiväkeskuksia Helsingissä ja Turussa. Lisäksi muissa kaupungeissa on muille kohderyhmille suunnattuja päiväkeskuksia, joihin myös paperittomat voivat hakeutua. Päiväkeskusten toimintaan kohdistuu merkittävää tutkimusintressiä (ks. esim. Drischenko & Kyyhkynen 2020; Tervonen & Enache 2017; Haimilahti & Varokoski 2023; Jauhiainen & Tedeschi 2021b; Kirjavainen & Vunneli 2015; Laanti & Sulvaran 2020; Vilmi 2019). Päiväkeskukset mainittiin kyselyssämme paikkoina, joihin muut toimijat pystyvät ohjaamaan tapaamiaan paperittomia.

Helsingissä sijaitseva Al Amal on Diakonissalaitoksen ylläpitämä, paperittomille tarkoitettu päiväkeskus, jonka toiminnassa yhteisöllisyys on keskeistä. Päiväkeskuksessa voi käydä suihkussa, pestä pyykkiä, levätä ja laittaa ruokaa ja kävijöitä neuvotaan monenlaisissa tilanteissa (<https://www.hdl.fi/al-amal/>, viitattu 25.3.2024; Kirjavainen & Vunneli 2015). Diakonissalaitos ylläpitää Helsingissä myös Euroopan liikkuvalla väestölle tarkoitettua päiväkeskus Hirundoa (<https://www.hdl.fi/hirundo/>, viitattu 25.3.2024; Kirjavainen & Vunneli 2015). Helsingissä toimii myös Punaisen ristin, Sininauhasäätiön ja Helsingin seurakuntayhtymän ylläpitämä päiväkeskus Mosaiikki, jonka toiminnan muodot ovat hieman vaihdelleet, mutta matalan kynnyksen kohtaamisen periaate on jaettu (https://www.facebook.com/supportpointmosaiikki/?locale=fi_FI, viitattu 25.3.2024; Haimilahti & Varokoski 2023; Vilmi 2019). Turussa sijaitsevan Kaikkien naisten talo

tukee haavoittuvassa asemassa olevien naisten ja lasten osallisuutta päiväkeskustoiminnan kautta. Lisäksi se tarjoaa oikeudellista neuvontaa paperittomille ja paperittomuuden uhan alla eläville henkilöille (Drischenko & Kyyhkynen 2020).

Päiväkeskuksissa voidaan esimerkiksi ohjata muihin palveluihin ja auttaa oleskelulupahakemusten tekemisessä. Lisäksi keskusten asiakkaat voivat saada oikeudellista neuvontaa. (Haimilahti & Varokoski 2023; Laanti & Sulvaran 2020.) Haastattelujen perusteella asiakkuuksien pituudet vaihtelevat muutamasta käynnistä yli vuoden pituisiin asiakassuhteisiin, ja joskus vanhat kävijät palaavat uuden tilanteen tullessa eteen (ks. myös Haimilahti & Varokoski 2023). Haastattelemamme toimijat kuvaavat pyrkivänsä vastaamaan avuntarpeeseen kokonaisvaltaisesti. Päiväkeskukset ovat ainakin joissain tapauksissa tarjonneet mahdollisuutta asioinnin tukeen viranomaiskäynneille (Drischenko & Kyyhkynen 2020). Muita työn muotoja ovat esimerkiksi niin sanottu jalkautuva tai etsivä työ, joka pyrkii tavoittamaan ilman oleskelulupaa Suomessa asuvia ihmisiä (esim. Navia López ym. 2018).

Paperittomia tavataan myös sellaisten toimijoiden parissa, joiden tekemä työ on suunnattu ensisijaisesti muulle kohderyhmälle (esim. NMKY, Pro-tukipiste), tai jonka kohderyhmä on yleisemmin esimerkiksi "siirtolaiset" (esim. Vapaa liikkuvuus -verkosto). Osa Suomessa jo aiemmin vakiintuneista toimijoista, kuten Helsinki Pride -yhteisö (aiemmin: HeSeta), on ajan myötä alkanut kohdentaa toimintaa myös erilaisissa prekaareissa tilanteissa eläville siirtolaisille havaittuaan tällaiselle tarvetta. Monet näistäkin toimijoista tarjoavat erilaisia oikeudellisen ja muun neuvonnan mahdollisuuksia ja yhteisöllistä toimintaa.

Eri kansalaisyhteiskunnan ja kolmannen sektorin toimijoiden välillä tehdään paljon yhteistyötä, joka voi palveluohjauksen lisäksi olla muodoltaan myös esimerkiksi palveluita kokoavaa toimintaa tai tiedonvaihtoa. Tällä pyritään usein parhaan mahdollisen palvelun tarjoamiseen (seurakunnista Johansson ym. 2017).

Noin joka neljäs kyselyymme vastanneista edusti kolmannen sektorin tai kansalaisyhteiskunnan toimijoita. Näistä suurin osa oli helsinkiläisiä. Ryhmässä korostuu yhtäältä korkea tiedon taso ja paikallistuntemus sekä luottamus kykyyn kohdata paperittomia omassa toiminnassa. Samanaikaisesti osaamisen rajat tunnistettiin: kolme neljästä toimijasta koki tarvitsevansa lisää tietoa liittyen ulkomaalaisoikeuteen ja paperittomuuteen yleensä.

4.3.3 Uskonnolliset yhteisöt

Kolmannes kyselyymme vastanneista edusti uskonnollista yhteisöä tai diakoniatyötä. Vastausten perusteella oletamme merkittävän osan näistä edustavan nimenomaan kristillisiä yhteisöjä. Ei ole

syytä olettaa, että paperittomia tavattaisiin muissa uskonnollisissa yhteisöissä vähemmän, mutta emme tämän selvityksen resurssien puitteissa pystyneet etsimään kohdennetusti esimerkiksi erilaisten islamilaisten yhteisöjen edustajia. Keskitymme käsittelemään kristillisten yhteisöjen toimintaa, jota on aikaisemminkin käsitelty paperittomuuden näkökulmasta (esim. Johansson ym. 2017; Okko & Alanko 2016; kirkkoturvasta Ahonen 2019; Törnblom ym. 2017).

Uskonnolliset yhteisöt kohtaavat paperittomia uskon yhteyden kautta, mutta myös esimerkiksi diakoniatyössä ja ruokajakeluissa. Johanssonin ja muiden (2017) mukaan seurakuntien yleisen maahanmuuttajatyön kautta on myös saatu kontaktia paperittomiin. Venetjoki (2016) kuvaa yksittäisten seurakuntalaisten tapoja auttaa tarjoamalla majapaikkaa, antamalla taloudellista tai muuta tukea tai viemällä lapsia elokuviin, mikä korostaa yhteisön merkitystä.

Osa seurakunnista tarjoaa kirkkoturvaa, eli apua ihmisille, joiden tilanteisiin Ahosen (2018, 11) mukaan soveltuu ainakin seuraava tyyppittely: virheet tai puutteet turvapaikkakäsittelyssä, ongelmat perheenyhdistämistilanteissa ja kyseenalaiset palautukset. Kirkkoturvan merkitys voi olla yksilöille suuri, ja sillä voi olla seurakunnan toiminnassa merkitystä, mutta sen määrällinen merkitys paperittomuustyössä on pieni.

Seurakuntien toimijoiden voi olla vaikea määritellä lukumääriä arvioitaessa paperittomuutta. Okko ja Alanko (2016) sekä Johansson ja muut (2017) kuvailevat opinnäytteissään samanlaisia tekijöitä, joita selvityksemme aineistossa tuli esiin: ihmiset tulevat seurakunnan toimintaan porukalla, ja varsinkaan avoimessa toiminnassa paperittomuus ei välttämättä tule aina suoraan ilmi, vaan tilanteita on tulkittava ”rivien välistä”. Toisaalta Venetjoki (2016) tavoitti 28 evankelisuterilaiseen kirkkoon kuulumatonta seurakuntaa, joista 24 oli kohdannut paperittomia, näistä 17 useammin kuin kerran vuodessa. Venetjoki kuvaa vastanneista seurakunnista yhdeksän ollen ”selkeästi monikulttuurisia” ja muissa monikulttuurisuus oli huomioitu esimerkiksi järjestämällä jumalanpalveluksiin tulkkaus englanniksi.

Muun kolmannen sektorin tavoin uskonnollisten yhteisöjen toiminta ja diakoniatyö täydentää julkisen sektorin palveluiden aukkoja (esim. Johansson ym. 2017). Vaikka uskonnolliset yhteisöt ovat varsin moninaisia, löytyy seurakuntien ja niiden diakoniatyön kautta hyvin samanlaisia kokemuksia paperittomuudesta kuin järjestöjen ja muidenkin toimijoiden piiristä. Diakoniatyössä on Okon ja Alangon (2016) mukaan jaettu käsitys siitä, että paperittomat kuuluvat diakoniatyön piiriin muun muassa, koska he ovat ihmisiä, joita muut eivät auta. Tähän vaikuttaa heidän mukaansa Raamatun käsky rakastaa lähimmäistään ja kristillinen ihmiskäsitys (ks. myös Ahonen 2019).

Seurakunnilla on usein muita kolmannen sektorin toimijoita enemmän resursseja. Tämä näkyy seura-

kunnan mahdollisuutena tarjota myös materiaalista apua. Ohjeistus rahallisesta auttamisesta voidaan tehdä yhtymätasolla, tai ne voivat olla seurakuntakohtaisia (Okko & Alanko 2016). Johansson ja muut (2017) toivat esiin seurakuntien maksavan toisinaan asianajajille. Tätä tapahtuu jonkin verran myös muun kolmannen sektorin ja kansalaisyhteiskunnan tapauksessa, mutta seurakuntien kohdalla kyse ei ole saman mittaluokan panostuksesta kuin pienen järjestötoimijan kohdalla.

Diakoniatyön piiriin löydetään Okon ja Alangon (2016) mukaan monia reittejä. Joku voi esimerkiksi saattaa näihin palveluihin, joku voi asioida toisen puolesta tai seurakunnan avoimen toiminnan kautta voidaan ohjata diakoniatyöhön. Kuten muunkin avun saamisessa, diakonia-avun piiriin pääsemisessä on kynnysnä riittävä ymmärrys suomalaisesta yhteiskunnasta ja evankelisuterilaisen kirkon toiminnasta. Toisaalta juuri tietämättömyys järjestöistä voi tuoda ihmisiä kirkon avun piiriin. (Emt.)

Okon ja Alangon (emt.) työstä on kiinnostavaa huomata etenkin diakoniatyöstä pyydettävän avun luonne. Okko ja Alanko haastattelivat diakoniatyöntekijöitä loppuvuodesta 2015, jolloin ihmiset toivoivat ohjausta Maahanmuuttoviraston kanssa asioimiseen, terveydellisiä neuvoja, suomenkielisten papereiden tulkkausta, ruoka- ja vaateapua, rahaa lentolippuihin, apua laskujen maksamiseen, rahaa, asuntoa, apua työnhakuun ja oikeudellista apua. Samat tarpeet näkyvät myös myöhemmässä tutkimuksessa ja nousevat esiin tekemissämme kyselyissä (ks. myös Venetjoki 2016). Toivotun avun luonne muuttunut on muuttunut Okon ja Alangon (2016) tekemien haastattelujen jälkeen lähinnä siltä osin, että apua tarvittaisiin myös sosiaalitoimen kanssa asioimiseen.

Kyselyssämme hieman yli puolet uskonnollisia yhteisöjä ja diakoniatyötä edustaneista vastaajista koki, että heillä on riittävät valmiudet kohdata paperittomia. Ottaen huomioon, että tavoittelimme kyselyllä ensisijaisesti niitä, jotka osaavat vastata paperittomuutta koskeviin kysymyksiin, vaikuttaa siltä, että uskonnollisissa yhteisöissä on tarvetta lisätä tietoa erilaisista oleskeluoikeudellisista välitiloista.

4.4 Oikeudellinen neuvonta

Yksi kyselymme ristiriitaisista tuloksista liittyi oikeudelliseen neuvontaan. Vastaajat mainitsivat tietävänsä, että neuvontaa on saatavilla. Samaan aikaan oikeudellinen neuvonta oli vastaajien näkemyksen mukaan myös palvelu, jota tarvittaisiin eniten. Oikeusaputoimiston palvelut mainittiin vastauksissa harvoin, mikä liittyy ensisijaisesti siihen, että paperittomat eivät yleisesti ottaen kuulu oikeusaputoimistojen palveluiden piiriin, ja toisaalta kaivatun oikeudellisen neuvonnan tyyppiin. Toisaalta on mahdollista, että osa toimijoista kohtaa paperittomia sellaisissa tilanteissa, joissa jokin muu tekijä, kuin itse paperittomuus, avaa mahdollisuuden käyttää julkista oikeusapua.

Neuvontaa vastaanottavan on tärkeää ymmärtää, keneltä hän on vastaanottamassa, ja millaisen vastuun eri toimijat tilanteessa kantavat. Kuitenkin silloin, kun oikeudellisia ohjeita on saatavissa ainoastaan erilaisilta omilta verkostoilta ja kolmannen sektorin toimijoilta, voi tukea hakevan ihmisen näkökulmasta olla yhdentekevää, onko auttavalla taholla oikeudellisen alan koulutus. Selvitystämme varten tehdyissä haastatteluisissa erilaiset toimijat mainitsivat luottamuksen tärkeyden neuvonnassa ja toivat esiin, että ihmiset luottavat oikeudellisissa asioissa myös tahoihin, jotka tarjoavat palveluita ilman osaamista, mahdollisesti osin hyötymistarkoituksessa. Haastatteluisissa korostui luottamuksen tärkeys myös tekijänä, jonka pohjalta paperittomat uskaltavat kertoa asioistaan saadessaan oikeusapua tai oikeudellista neuvontaa.

Monet kyselyymme vastanneista nimesivät mahdollisuuden konsultoida Pakolaisneuvontaa, joka on toiminut ulkomaalaisyhteistyössä kysymyksissä Suomessa vuodesta 1998. Pakolaisneuvonta oli yksi ensimmäisistä suomalaisista järjestöistä, joka vuonna 2012 alkoi tarjota palveluita nimenomaisesti paperittomille kohderyhmänä. Lisäksi Paperittomat-hankkeessa tehtiin vaikuttamis- ja muuta työtä (ks. Nkafu 2017; Silvennoinen & Koskinen 2017). Pakolaisneuvonta on jatkanut hankkeen päätyttyä puhelinpalvelun tarjoamista paperittomille.*

Pakolaisneuvonnan lisäksi kyselyn vastaajat mainitsivat erilaisia ”tuttuja”, ”luotettuja” ja ”vapaaehtoisia” asianajajia, joita konsultoivat tarvittaessa. Myös haastatteluisissa tuotiin esiin, että joissain tapauksissa oikeudellista neuvontaa saa kolmannen sektorin kautta oikeustieteen koulutuksen saaneilta vapaaehtoistyötä tekevilta, tai seurakunnan maksamilta asianajajilta, joskus jopa samoilta tahoilta, jotka ovat päivytyössä julkisella sektorilla. Suomessa on vastausten perusteella pieni joukko ulkomaalaisyhteistyön erikoistuneita asianajajia, jotka ovat merkittävä resurssi paperittomien kanssa toimiville.

Haastatteluisissa nostettiin esiin useita ongelmia, joista ensimmäinen liittyy saatavissa olevien palveluiden riittävyyteen. Ammattimaista oikeudellista neuvontaa koettiin olevan saatavilla vain silloin, kun tapauksella olisi jonkinlainen menestymisen mahdollisuus. On minkä tahansa toimijan näkökulmasta järkevää priorisoida resursseja työhön, jonka ajatellaan olevan vaikuttavaa. Pakolaisneuvonnan koettiin olevan usein kiireinen ja resurssiongelmaa pidettiin esteenä riittävälle avun saannille. Osa paperittomia kohtaavista tahoista koki, että laajemmalle, tai eri tavalla toteutetulle neuvonnalle olisi tarpeita. Vastauksissa toivottiin kokonaisvaltaisempaa asioimisen mahdollisuutta,

jossa autettaisiin esimerkiksi täyttämään hakemuksia. Vastausten perusteella toivotuin muoto oikeudelliselle neuvonnalle olisi sellainen, jossa yhdistyisi oikeudellinen ja sosiaalityön osaaminen, ja käytössä olisi riittävästi aikaa kohdata ihmisiä.

4.5 Asuminen ja majoitus

Paperittomien asumisen ja majoituksen kysymykset olivat pitkään pääosin muiden kuin julkisen sektorin toimijoiden varassa. Oikeudesta hätämajoitukseen linjattiin ensimmäisen kerran vuonna 2017 valtakunnallisesti, kun eduskunnan oikeusasiamies otti kantaa Bulgarian romanien jäämiseen vailla majoitusta (EOAK/2834/2016). Tällöin apulaisyhteistyön kansleri Saksliin teki päätöksen, jossa huomioitiin muitakin tilanteita, joissa ihmiset tosiasiallisesti oleskelevat Suomessa, vaikka heillä ei olisikaan siihen oikeutta tai muuten pääsyä asumisperusteisen sosiaaliturvan takaamiin palveluihin. Hätämajoitusta on järjestetty tämän jälkeen eri kunnissa eri tavoin. Toisen kerran apulaisyhteistyön kansleri Saksliin linjasi vuonna 2021 muun muassa, että hätämajoituksessa on noudatettava oikeasuhtaisuutta esimerkiksi yksityisyyden suojaan puuttumisessa (EOAK/4354/2020).

Käytännön järjestelyt vaihtelevat suuresti eri kunnissa (emt.; Katisko 2023, 50). Etenkin paikkakunnilla, joilla paperittomia tavataan lukumäärällisesti vähän, hätämajoitus hoidetaan osana muuta hätämajoitusta. Hätämajoitus järjestetään paikasta riippuen joko ostopalveluna tai osana kaupungin omaa asunnottomien ensisuojausta, ja majoitus voi tapahtua joko päihtetörmässä tai päihtetörmän sallivassa paikassa (Toroi 2020). Haastattelemamme ihmiset nostavat esiin erityisesti ongelmat, jotka liittyvät päihtetörmien käyttäjien ja muiden asunnottomien majoittamiseen samassa tilassa. Tämä ei ole ainoastaan paperittomuuteen liittyvä kysymys, vaan koskee laajemminkin asunnottomia väestöä.

Osassa kunnista hätämajoituksesta pitää haastattelemiemme toimijoiden mukaan poistua päivän ajaksi, mutta on myös kuntia, joissa pääsyä majoitukseen ei ole rajoitettu ajallisesti (myös Katisko ym. 2023, 50). Sosiaalityöntekijöiden tiedonpuute saattaa johtaa tilanteisiin, joissa edes lapsiperheelle ei järjesty majoitusta (emt., 51). Helsingissä ja Turussa hätämajoitus on ”ulkoistettu” kolmannelle sektorille. Joissain tapauksissa majoitus voi järjestyä sosiaali- tai diakoniatyön kautta.

Ottaen huomioon paperittomien oletetut lukumäärät suhteessa heille suunnatun hätämajoituksen paikkamääriin ja toimeentuloa saavien määrään (ks. Katisko

* Pakolaisneuvonnan paperittomuustyöstä: <https://www.pakolaisneuvonta.fi/asiantuntijajarjesto/tietoa-pakolais-ja-ulkomaalaisyhteistyosta/paperittomat/>. Viitattu 25.3.2024.

ym. 2023) on selvää, että majoitus hoituu ensisijaisesti muiden, kuin julkisen tai kolmannen sektorin tarjoamien väylien kautta. Hätmajoitusta on kuvattu väliaikaiseksi ratkaisuksi nuorille miehille (Jauhiainen & Tedeschi 2021b, 99) tai viimeisijaiseksi vaihtoehdoksi, jos muuta ei ole tarjolla (Katisko ym. 2023, 50). Katisko ja muut (2023, 52) toteavat, että eri toimijat ovat havainneet paperittomien hakeutuvan mieluummin kadulle kuin hätmajoitukseen, jos hätmajoitus koetaan turvattomaksi (ks. myös Toroi 2020, 50). Ihmiset löytävät majoitusta myös omien verkostojensa kautta. Omat verkostot majoittajana voivat olla tukevia: perhe, ystävät, samassa tilanteessa olleet ihmiset, oman uskonnollisen yhteisön jäsenet, siirtolaisia tukevat yksityishenkilöt ja verkostot.

Jauhiaisen ja Tedeschin (2021b, 97) kyselyssä tavoitetuista paperittomista useampi kuin joka kolmas asui ystävien luona, yksi viidestä vuokrasi asuntoa omilla rahoillaan, joka kuudes järjesteli asumisensa muuten, asui esimerkiksi sukulaisten luona tai seurakunnan avustamana. Hieman yli neljännes vastaajista ei majoittunut säännöllisesti missään, tai ei vastannut. Vain joka kahdeskymmenes kertoi majoittuvansa hätmajoituksessa.

Tätä selvitystä varten tehdyssä kyselyssä näkyi kiinnostavasti se, että majoitusta koetaan yleisesti olevan eri paikkakunnilla tarjolla, mutta majoitusta myös toivotaan. Eri majoituksen muotoihin liittyviä ongelmia nostettiin esiin sekä kyselyssä että haastatteluissa. Kirkkoturvan yhteydessä Ahonen (2018) on tunnistanut tilanteita, joissa ihmisiä on pyritty pitämään täysin viranomaisten saavuttamattomissa mahdollisen maasta poistamisen pelossa, mikä on johtanut laitostumisen kaltaiseen tilanteeseen. Gadd (2022) toteaa, että toisten ihmisten hyvän tahdon varassa olemiseen, esimerkiksi sukulaisten tai ystävien luona asumiseen, liittyy aina uuden paikan sääntöjen ja tapojen opettelu. Oleskelun kesto riippuu aina ihmisistä, jotka antavat paikan käyttöön. Paperittomat ovat usein varovaisia siitä, että eivät käytä vieraanvaraisuutta hyväkseen (Jauhiainen & Tedeschi 2021b, 99; Leppäkorpi 2022). Toisaalta varovaisuus voi rajoittaa asumista ystävien ja sukulaisten luona. Sukulaiset eivät aina halua majoittaa, koska pelkäävät omien oleskelulupiensä puolesta. Ihmiset myös saattavat vaihtaa majoituspaikkojaan usein, koska pelkäävät naapureiden huomaavan heidät ja ilmoittavan viranomaisille. (Jauhiainen ja Tedeschi 2021b, 99.) Vuokraamiseen taas liittyy erilaisia hyväksikäyttösuhteita, kuten ylihintaisia vuokria, tai työn teettämistä majapaikkaa vastaan (ks. esim. Gadd 2022; Leppäkorpi 2022).

Pyysimme kyselyssämme vastaajia arvioimaan, miten paperittomat ihmiset majoittuvat. Majoitusvaihtoehtoja tunnettiin paljon, ja yli puolet vastasi majoituksen olevan kunnassa mahdollista tavalla, johon ei liity hyväksikäyttöä. Osa ei tiennyt, osa valitsi useita vaihtoehtoja. Paperittomia kohtaavien tahojen käsityksen mukaan ystävien ja tuttujen luona oli yleisin tapa järjestää asuminen, sosiaalitoimen tai seurakunnan rahoittaman asunnon ollessa toiseksi eniten valittu

vaihtoehto. Kolmanneksi eniten ihmisten tiedettiin majoittuvan hätmajoituksessa. Julkishallinnon ja seurakuntien korostuminen vastaajissa saattaa vaikuttaa siihen, että erilaisista tuetuista asunnoista tiedetään verrattaen paljon ja että hätmajoitusta tiedetään käytettävän. Toisaalta mikäli ihmiset asuvat sekamuotoisesti turvautuen välillä hätmajoitukseen, hätmajoituksen rooli korostuu vastauksissa. Vastaajista seitsemän tiesi paperittomien majoittuvan turvakodissa ja kuusi vastaanottokeskuksissa ainakin hetkellisesti palveluiden päätyttyä tai ihmiskaupan uhrien auttamisjärjestelmän kautta. Majoituskysymykseen vastanneista joka viides oli havainnut ihmisten majoittuvan myös niin sanotusti kadulla, eli esimerkiksi teltoissa tai julkisissa käymälöissä.

Majoitus oli yksi niistä palveluista, joita myös kaivattiin eniten. Haastattelemamme ihmiset nostivat esiin ristiriidat olemassa olevan majoituksen tyyppin ja toisaalta erilaisten tarpeiden ja toiveiden välillä, joita tunnetaan myös aiemmista tutkimuksista. Hätmajoittuminen voi olla raskasta, jos elämää rajoittavat aukioloajat (ks. myös Gadd 2022). Rajoitetun aukiolon vuoksi paikalle pitää tulla aikaisin. Tavaroita pitää kuljettaa mukana, niistä pitää huolehtia majoituksessa ja hätmajoituksen äänimaisemassa voi olla vaikeaa nukkua (Jauhiainen & Tedeschi 2021b, 97–98; Näre ym. 2024). Tavoittamamme paperittomia kohtaavat tahot ovat nähneet myös naisten ja miesten majoittumisen samoihin tiloihin ongelmiana (myös Katisko ym. 2023, 52; Toroi 2020, 50). Majoitukselta toivottiin haastatteluissa sellaista yksityisyyttä ja jatkuvuutta, joka ei kuulu välttämättä hätmajoituksen luonteeseen. Toroin (2020, 49–50) haastattelemat sosiaalityöntekijät kyseenalaistivat yhden yön kerrallaan turvaavaa hätmajoitusta vastauksena asunnottomuuteen ja psyykkiseen pahoinvointiin. Heidän mukaansa vakituisen asuinpaikan puuttuessa psyykinen oireilu lisääntyy, mihin taas ei pystytty palveluissa puuttumaan.

4.6 Terveys

Hyvinvointialueet (vuoteen 2023 asti kunnat) ovat vastuussa paperittomien terveydenhuollosta. Koulua käyvät lapset pääsevät kouluterveydenhuollon palveluihin. Lisäksi vapaaehtoisten terveydenhuollon ammattilaisten verkostomuotoinen Global Clinic tarjoaa terveyspalveluita. Paperittomien terveydenhuoltoon vaikuttavat kansainväliset sopimukset, EU-lainsäädäntö ja -politiikka, Suomen lainsäädäntö ja paikalliset päätökset. Haastattelumme antavat viitteitä siitä, että hyvinvointialueilla käytännöt ovat vielä kehittymässä.

Kuten aiemmin toimme esiin, palveluiden tarjonnan epäillään voivan ohjata ihmisten liikkuvuutta maan sisällä, minkä seurauksena palveluiden kohderyhmää voidaan rajoittaa muilla kuin paperittomuuteen liittyvillä perusteilla. Esimerkiksi Helsingissä on rajoitettu terveyspalveluihin pääsy koskemaan vain niitä turva- paikkaprosessissa olleita, joiden vastaanottokeskus on aiemmin ollut Helsingissä (Gadd 2022, Jauhiainen & Tedeschi 2021c).

Terveydenhoitoa koskevien, saatavilla olevien tutkimusten ja opinnäytteiden aineisto on kerätty ennen hallituksen esityksen HE 112/2022 voimaantuloa. Kyseisessä lakimuutoksessa tarkennettiin erilaisille oikeudettomassa asemassa oleville ulkomaalaisille tarjottavien palveluiden laajuutta ja henkilöpiiriä, joille palvelut tulee tarjota. Aiemman tutkimuksen tarkasteleminen on relevanttia kahdesta syystä: Ensinnäkin, erityisesti Katisko ja muut (2023) osoittavat, että sosiaali oikeuksien toteutumisessa on ollut käytännön tason ongelmia silloinkin, kun ne on lakeihin ja ohjeisiin kirjattu. Toiseksi, Orpon hallitus pyrkii perumaan edellisen hallituskauden aikana tehdyn lakimuutoksen, jolla pääsy kiireellistä laajempiin terveyspalveluihin taattiin paperittomille (<https://valtioneuvosto.fi/hallitukset/hallitusohjelma#/10/3>. Viitattu 29.3.2024).

Kysimme eri toimijoiden käsityksiä siitä, onko heidän paikkakunnillaan mahdollista päästä terveyspalveluihin. Oman kaupungin palveluita kommentoineista (yhteensä 54 vastaajaa) 85% koki, että kiireellisiä ja välttämättömiä terveydenhuollon palveluita on tarjolla. Sen sijaan hammashoitoa, mielenterveyden palveluita ja muunlaisia muita, kuin kiireellisiä ja välttämättömiä palveluita, raportoi vain viidennes kysymyksen vastaajista. Lindgren (2022) on tuonut esiin myös näöntutkimukseen pääsemisen ja silmälasien saamisen sen vaikeuden.

Jauhaisen ja Tedeschin (2021b, c) kyselyaineiston perusteella kolme neljästä paperittomasta tiesi, mihin hakeutua sairaana. Tämä saattoi tarkoittaa esimerkiksi Global Clinicia tai julkisia palveluita. Global Clinic voi olla joillekin paperittomille ensisijainen paikka hakea apua siksi, että luottamus sitä kohtaan saattaa olla suurempaa, kuin julkisia palveluita kohtaan. Lisäksi klinikalle on matalan kynnyksen pääsy, ja monet sitä käyttäneet ovat olleet tyytyväisiä saamaansa hoitoon. (Esim. Kirjavainen & Vunneli 2015.) Helsingissä 256 paperitonta käytti kunnan tarjoamia terveyspalveluita vuonna 2021 (Paananen 2021). Kaikki eivät kuitenkaan käyttäneet palveluita silloinkaan, kun olisivat niitä tarvinneet, tai olisivat olleet niihin oikeutettuja, vaan turvautuivat erilaisiin epävirallisiin verkostoihin. Nohynek (2021) mainitsee myös erään vastaajan käyttävän yksityisen palveluntuottajan palveluita. Kirjavaisen ja Vunnelin (2015) mukaan ihmiset yrittivät joskus hoitaa vaivansa ensin itse.

Katiskon ja muiden (2023, 55) haastattelemat terveysalan ammattilaiset raportoivat paperittomien henkilöiden kärsivän väestötasolla yleisistä sairauksista (myös Matikainen & Norema 2014), mutta myös sellaisista tiloista, joita paperittomuus itsessään on saattanut aiheuttaa tai saattaa ylläpitää. Tällaisia olivat mm. pitkittynyt masennus, unettomuus, voimakas stressi, ahdistus, muistiongelmien, itsetuhoiset ajatukset ja itsemurha-ajatukset (ks. myös Laanti & Sulvan 2020).

Pääsy terveydenhuollon palveluihin ei eräiden indikaattoreiden valossa ole niin sujuvaa kuin sen

pitäisi olla. Jotkut Katiskon ja muiden (2023, 55–56) haastattelemat sosiaalityöntekijät kokivat toimivansa portinvartijoina palveluihin pääsemiseen, ja toisaalta terveydenhuollossa vaadittiin ”porttien avaamista” erikoissairaanhoidon palveluiden saamiseksi. Toroin (2020, 60) haastatteluaineiston perusteella sosiaalityöntekijöiden käsitys on se, että hoitoa saa, jos onnistuu pääsemään vastaanottotiskiltä lääkärille. Robertsson (2022) huomauttaa kiireellistenkin asioiden jääneen hoitamatta, kun päivystykseen ei ole päässyt ja akuuteista sairauksista on tullut kroonisia. Lindgren (2022) taas tuo esiin paperittomien hakeutumiseen ”väärin” paikkoihin, kuten päivystykseen kiireettömissä asioissa. Tällöin kokemus voi olla, että palveluita ei saa, etenkin jos päivystyksestä ei ohjata hakeutumaan oikeaan toimipisteeseen.

Uuraisen ja Pyykön opinnäytetyön (2016) haastatteluissa nousivat esiin palvelukentän ja vastuunjaon epäselvyys etenkin Helsingissä ja Espoossa. Näissä kaupungeissa oppilashuollon työntekijöille ei ollut täysin selvää, kuuluvatko kaikki oppilashuollon palvelut kaikille oppilaille. Toisaalta palveluita ei oltu evätty keneltäkään oppilaalta.

Paperittomien omat kokemukset terveyspalveluista ovat olleet vaihtelevia. Paperittomien kokemuksiin terveydenhuollosta vaikutti Lindgrenin (2022) mukaan se, miten asiakas oli kokenut tulleen kohdatuksi, ja miten sujuvaa hoidon saaminen oli ollut. Lindgrenin tavoittamien paperittomien kohdalla näkyi eroja, mikä saattaa kertoa siitä, miten erilaisia potilaita kohdataan. Siinä, missä yli 50-vuotiailla naisilla ja näiden kanssa asioineilla oli myös hyviä kokemuksia, olivat pelkästään kielteisistä kokemuksista kertoneet haastatellut alle 35-vuotiaita miehiä. Lindgrenin mukaan joillekin paperittomille oli epäselvää, mistä voi saada sellaisia palveluita, joita Global Cliniciltä ei ole mahdollista saada. Esimerkiksi kaikki naiset eivät halua ottaa seksuaaliterveyteen liittyviä kysymyksiä puheeksi Global Clinicin mieslääkärien kanssa. Global Clinicien palveluihin vaikuttavat myös klinikoiden rajalliset aukioloajat (emt.).

Käytännön tasolla terveydenhuollon palveluissa oli Lindgrenin (2022) mukaan haasteita paperittomien tunnistettavuuden kanssa, sillä jokainen palveluntuottaja luo heille omat keinotekoiset henkilötunnisteet, jotka eivät ole yhteydessä toisiinsa. Hoitoon pääsyn sujuvuuteen saattaa vaikuttaa sekin, tietääkö henkilökunta, miten toimia, kun asiakkaalla ei ole suomalaista henkilötunnusta tai henkilöllisyystodistusta (emt.). Global Clinicin lääkärit saattavat kirjoittaa läheteitä jatkotutkimuksiin, mutta sekään ei Lindgrenin mukaan aina takaa niihin pääsyä. Työntekijöiden näkökulmasta terveydenhuollon sujuvuuteen saattaa vaikuttaa erilaisista taustoista olevien ihmisten erilaiset terveyskäsitykset ja käsitykset naisen roolista yhteiskunnassa (Glader & Heinonen 2018).

4.6.1 Mielen terveys

Kyselymme tulokset noudattelevat aiemman tutkimuksen linjaa liittyen mielen terveyden ongelmiin. Yksi kaivatuimmista palveluista paperittomille ovat erilaiset päihde- ja mielen terveyspalvelut. Haastateltavat mainitsivat kyseessä olevan ylipäättään palvelut, joista ”kaikkien”, siis myös asumisperusteisen sosiaaliturvan piiriin kuuluvien, on vaikea saada apua. Tilanne korostuu, kun potilaana on henkilö, jonka pääsy palveluihin on rajoitettu.

Toroi (2020) kuvailee mielen terveyspalveluiden saatavuuden ongelmia: Kelan tukema terapia ei ole välttämätöntä terveydenhuoltoa, eikä siten kuulu paperittomille. Toroin mukaan joissakin kunnissa maahanmuuttajien palveluihin kuului terveydenhuoltoon ja psyykkiseen terveydenhuoltoon keskittyneitä tiimejä, joiden apua sai käyttää kuitenkin paperittomien asioissa vain akuuteissa kriisitilanteissa. Jos psykologipalvelut oli rajattu pääosin pois paperittomilta, jäi itsetuhoisten ja masentuneiden asiakkaiden kohtaaminen ainoastaan sosiaalityöntekijöille (emt.). Puhuttaessa mielen terveydestä ja mielen terveyspalveluista on syytä muistaa, että käsitys keskusteluavusta ei välttämättä ole jaettu. Lindgren (2022) mainitsee psykologin keskusteluapua saaneiden asiakkaiden olleen tyytyväisiä. Toisaalta Laantin ja Sulvaranin (2020) mukaan heidän haastateltavansa eivät ole saaneet – tai pyytäneet – keskusteluapua, vaan osa paperittomista kokee, että keskustelusta ei ole hyötyä.

Toroin (2020, 56–57) mukaan paperittomien psyykkinen oireilu nousi esiin vahvasti sosiaalityöntekijöiden puheessa, ja tämä korostui etenkin puhuttaessa turvapaikanhakijataustaisista paperittomista. Katiskon ja muiden (2023) aineistossa mainitaan myös psykosomaattiset oireet, päihdeongelmat, psykoottinen oireilu ja yksinäisyys. Katiskon ja muiden haastattelemat terveydenhuollon ammattilaiset katsoivat paperittomuuden pahentavan aiempia post-traumaattisia stressioireita. He kyseenalaistivat keskusteluavun ja terveisiin elämäntapoihin ohjaamisen merkitystä tilanteessa, jossa paperittomuus itsessään aiheuttaa tai ylläpitää (mielen)terveyden ongelmia.

Jotkut Toroin (2020) haastattelemissa sosiaalityöntekijöistä ajattelivat, että paperittomille annettava tuki on ensisijaisesti juuri psykososiaalista, eli esimerkiksi keskusteluapua, myötäelämistä ja erilaisten ratkaisujen etsimistä yhdessä asiakkaan kanssa. Tämä korostui tapauksissa, joissa toimintamahdollisuudet kunnassa ovat rajatut ja muita mahdollisuuksia ei juuri ole (emt., 56). Katiskon ja muiden (2023) haastattelemat sosiaalityön ammattilaiset ja vastaanottokeskusten

työntekijät korostivat fyysisen ja psyykkisen toimintakyvyn säilyttämisen merkitystä edellytyksenä sille, että ihminen on kykenevä tekemään omaa elämäänsä koskevia pitkän aikavälin ratkaisuja, jotka auttaisivat päättämään paperittomuuden. Monissa opinnäytetöissä korostuu myös stressin vaikutus yleisesti.

Raskaan ja epävarman elämäntilanteen vaikutukset tulevat esiin terveydenhuollon eri erikoisaloilla erityiskysymyksinä. Gladerin ja Heinosen (2018) haastattelemat neuvolatyöntekijät toivat esiin turvapaikanhaku- ja oleskelulupaprosessien aiheuttaman epävarmuuden ja epätietoisuuden.* Neuvolatyöntekijät näkivät tilanteiden epävarmuuden ja toivottomuuden sekä mahdolliset taustalla olevat traumaattiset kokemukset riskitekijänä mielen terveydelle. Psykiatrisen avun saaminen koettiin vaikeaksi, eikä kaikilla Gladerin ja Heinosen haastateltavilla ollut tietoa, mihin ohjata paperiton saamaan apua mielen terveyteen liittyvissä ongelmissa. Stressi ja mielen terveyden kysymykset ovat läsnä lapsiperheissä myös neuvolakontekstin ulkopuolella. Niskasen (2023, 31) haastattelemat paperittomat nostivat usein oleskeluluvan puuttumisen stressin taustatekijäksi.

4.6.2 Äitiys- ja lisääntymisterveyden palvelut

Tarkasteltaessa neuvolaa Suomea käsittelevien opinnäytetöiden ja tutkimusartikkelin pohjalta on aluksi todettava, että neuvolatyössä tavataan laaja kirjo erilaisia ”terveydenhuollon näkökulmasta paperittomia” (ks. Keskimäki ym. 2014), eli henkilöitä, jotka tosiasiallisesti oleskelevat Suomessa, mutta jäävät palveluiden ulkopuolelle. On syytä todeta, että neuvoloiden työntekijöiden kuvaukset asiakastyöstä eivät merkittävästi poikkea tarkastelemissamme opinnäytetöissä siitä, miten tiukemmin rajattua paperittomuutta kuvataan muussa tutkimuksessa. Etenkin epävarmuus ja psyykkinen hyvinvointi nostetaan esiin kautta linjan.

Neuvolajärjestelmä ei välttämättä ole raskaana oleville maahan muuttaneille ylipäättään tuttu. Gladerin ja Heinosen (2018) haastateltavien mukaan paperittomat olivat löytäneet palveluiden piiriin Suomessa pidempään oleskelleen puolison kautta tai ystävän ohjaamana. Tämä havainto korostaa verkostojen merkitystä palveluiden löytämisessä.

Glader ja Heinonen kuvaavat opinnäytetyössään sitä, miten neuvoloissa paperittomien kanssa työskentely koettiin lähes samankaltaisena kuin muiden maahan muuttaneiden asiakkaiden kanssa

* Kuten olemme aiemmin todenneet, aineistoissa on häilyvyyttä paperittoman määrittelyssä. Koska monet siirtyvät turvapaikkaprosessin ja oleskeluluvattomuuden välillä, vastaavat tekijät ovat yleistettävissä myös paperittomuuden kohtaamiseen.

työskentely. Toisaalta lähes kaikki Gladerin ja Heinosen tavoittamat vastaajat kokivat, että koulutuksen antamat valmiudet työskennellä paperittomien asiakkaiden kanssa olivat heikot. Osittain kokemukset, haasteet ja kehittämistarpeet liittyvät myös muiden maahanmuuttajien kanssa tehtävään työhön, kuten kielen ja tulkauksen ongelmiin. (Emt.) Tässäkin yhteydessä on syytä muistaa, että paperittomuuteen liittyvät kokemukset palveluista saattavat kumuloitua siten, että muidenkin asiointin ongelmat korostuvat erityisesti yhden asiakasryhmän kohdalla. Kohtaamisen ongelmia voisikin olla syytä tarkastella myös laajemmin neuvolan ja maahanmuuttajana nähdyin asiakkaan vuorovaikutuksen ja palveluiden ongelmina.

Gladerin ja Heinosen (2018) haastateltavat kuvaavat paperittomien kautta tehtävää työtä myös viranomaispelon kautta. Työntekijät olivat luottamuksen saavuttamiseksi kokeneet tarpeelliseksi vakuuttaa, ettei asiakkaasta tai hänen asioistaan ilmoiteta muille viranomaisille. Toisaalta osa heidän haastateltavistaan kuvasi paperittomien asiakkaiden pääsääntöisesti luottavan neuvolan työntekijöihin ja neuvola koettiin paikaksi, jossa heitä haluttiin auttaa.

Vaikka Nykäsen ja muiden (2017, 216) haastateltavien terveydenhuoltoalan ammattilaisten mukaan lasten ja raskaana olevien pääsy välttämättömiin palveluihin pääosin toteutui, huomauttavat Tasa ja muut (2021), että vuosien 2014–2018 rekisteriaineiston perusteella 62 Helsingin paperittomaksi rekisteröidystä raskaudesta (60 eri henkilöä)*, kymmenesosa ei käyttänyt julkisia neuvolapalveluita ja seitsemän kymmenestä ei käynyt neuvolassa suositeltua kahdeksaa kertaa. 47:stä Suomessa synnyttäneen naisen lapsesta kolmelta evättiin seuranta neuvolassa synnytyksen jälkeen (emt., 5).

Gladerin ja Heinosen (2018) haastateltavat olivat huomanneet työssään, että asiakkailla ei aina ollut yhteistä ymmärrystä siitä, miksi neuvolassa käydään. Sen lisäksi, että asiakkaat eivät välttämättä tunteneet neuvolan roolia, raskauden tiheään seurantaan ja toimenpiteisiin saatettiin suhtautua epäilevästi. Vaikka tämä saattaa osaltaan selittää Tasan ja muiden (2021) rekisteriaineiston löydöstä neuvolakäyntien määrästä, Tasa ja muut totesivat, että palveluiden alikäyttö ei ole selitettävissä ”maahanmuuttajuudella”.

Vantaan neuvolapalveluita oli vuonna 2018 elokuuhun mennessä käyttänyt 15 paperitonta henkilöä. Tyypillinen asiakas oli raskaana oleva nainen, jonka oleskelulupaprosessi oli kesken ja puolisoilla oli jo oleskelulupa tai Suomen kansalaisuus. Keskitetyssä puhelinpalvelussa työskentelevät terveydenhoitajat kertoivat ottaneensa vastaan kymmeniä yhteydenottoja,

jotka koskivat paperittomien ajanvarausta äitiys- ja lastenneuvolaan. (Glader & Heinonen 2018.)

Helsingin kaupunki perusti keskitetyn äitiys- ja lastenneuvola paperittomille ja turvapaikanhakijoille kesäkuussa 2019. Kehittämiprojektin tarkoitus on luoda kulttuurisensitiivinen äitiysneuvola (Tran 2020). Tällainen toimintamalli saattaa auttaa suuremmissa kaupungissa keskittämään sellaiset neuvoloiden asiakkaat yhteen pisteeseen, joilla toistuvat saman tyyppiset ongelmat. Toisaalta ohjaaminen yhteen palveluun ei välttämättä auta ihmisiä kiinnittymään omiin lähiöihinsä ja niiden palveluihin, ottaen huomioon esimerkiksi oleskelulupaa hakeneiden suuren määrän Tasan ja muiden (2021) aineistossa.

Naiserityisistä tarpeista on nostettu varsinaisen neuvolatyön lisäksi esiin kaksi kysymystä. Hällstenin (2014) mukaan raskauden keskeytys voi olla vaikeaa, jos sitä ei lasketa kiireelliseksi, tai mikäli siitä peritään toimenpiteen todellisten kustannusten mukainen hinta. Lisäksi Nohynek (2021), joka tarkastelee opinnäytetyössään seksityötä tekeviä miehiä, huomauttaa, että seksityötä tekeville paperittomilla voi olla kynnyks hakeutua tarpeellisiin terveyspalveluihin.

4.7 Naiset, perheet ja lapset

4.7.1 Naiset

Kyselyssämme korostuu se, että paperittomia naisia tavataan vähemmän kuin miehiä. Heitä tapaavat erityisesti tietyt tahot, joiden rooli liittyy usein perheiden tukemiseen tai nais erityiseen työhön. Olemme nostaneet esiin naisten kohtaamia erityistilanteita jo muissa osioissa siltä osin, kun tutkimuskirjallisuus on mahdollistanut naisten tilanteen tarkastelun erikseen. Paperittomien naisten kohdalla korostetaan sekä keräämässämme aineistossa että aiemmassa kirjallisuudessa sukupuolta haavoittuvuustekijänä. Erityisesti nostetaan esiin kulttuuri ja siihen liittyvät kysymykset naisen asemasta, kuten kulttuuriin liitetty lähisuhdeväkivalta ja erikseen kunniaväkivalta.

Erilaisia paperittomuuteen liittyviä ongelmia, kuten majoituskysymyksiä, tarkastellaan naisten kohdalla usein erityiskysymyksinä, sillä niiden ratkaiseminen saattaa altistaa naisia esimerkiksi seksuaaliselle hyväksikäytölle. Lisäksi äitiyteen liitetään sellaisia tekijöitä, joiden nähdään rajoittavan äitejä joko yllä esitettyjen tekijöiden vuoksi tai muuten. On syytä huomioida, että etenkin tarkastellessa naisia erilaisten palveluiden kautta, saattaa kuva naiseudesta redusoitua ja ongelmat ”etnistyä”.

* Tasa ja muiden aineistossa on 7 tapausta, joiden voi olettaa olevan paperittomia tämän selvityksen tarkoittamassa merkityksessä.

Naiserityiselle työlle on paikkansa. Drischenko ja Kyyhkynen (2020) huomauttavat, että seksuaali- ja kunniaväkivallan kokemuksista kertominen voi olla haastavaa, varsinkin jos oikeusavustaja tai turvapaikkahaastattelussa puhuttelija ovat miespuolisia. Työntekijä tai koulutettu vapaaehtoinen saattaja on voinut auttaa naisia tuomaan kokemuksiaan esiin, mikä voi parhaimmillaan vaikuttaa siten, että ihminen saa esitettyä asiansa siten, että kaikki faktat voidaan huomioida turvapaikkapäätöksessä.

4.7.2 Lapsiperhe

Lapsiperheitä käsittelevissä tutkimuksissa fokus on usein laajempi kuin tämän selvityksen varsinainen kohderyhmä. Tämän selvityksen aikana on samanaikaisesti käynnissä Pelastakaa Lapset ry:n selvitystyö paperittomista lapsiperheistä (Remes 2024), minkä vuoksi päätimme keskittyä ensisijaisesti aikuisiin. Kyselymme 77 vastaajaa arvioivat tunnistaneensa yhteensä yli 200 paperitonta lapsiperhettä, joista noin kolme neljästä Helsingissä. Lukumäärissä on todennäköisesti päällekkäisyyksiä.

Toroi (2020, 53, 55) kuvaa sosiaalityöntekijöillä olevan hieman enemmän liikkumavaraa tukea lapsiperheitä, kuin muita. Kriisimajoitusta voi järjestää asuntoihin ja sosiaalityöntekijällä on laajemmat mahdollisuudet myöntää taloudellista tukea. Pääasiassa asuminen järjestetään asunnottomille lapsiperheille sosiaalipalvelujen toimesta, mutta sen ulkopuolelle voi jäädä perheitä, jotka eivät uskalla tai halua asioida viranomaisten kanssa (esim. Niskanen 2023, 39–40). Lapsiperheidenkin tarpeita tarkastellaan Katiskon ja muiden (2023) selvityksen perusteella ainakin joissain kunnissa suppeasti. Tämä taas johtaa heidän haastattelemiensa kolmannen sektorin toimijoiden mukaan riippuvuuteen kolmannelta sektorista, omista verkostoista, sekä harmaan talouden työpaikoista, jotka voivat vastata paremmin lapsiperheiden tarpeisiin (emt. 48). Osa Toroin (2020) haastattelemissa sosiaalityöntekijöistä ajattelee, että todellinen apu perheille tulee näiden ystäviltä ja tuttavilta. Paperittomien perheiden kohdalla voidaan puhua lapsiperheköyhyydestä, sillä laajemmista tukimahdollisuuksista huolimatta monet paperittomat perheet elävät pienemmällä rahalla kuin toimeentulotuen perusosa (emt.).

Törnblomin ja muiden (2017) mukaan yksintulleet alaikäiset turvapaikanhakijat olivat seurakunnille tutumpi aihe kuin paperittomat lapset. Vaikka opinnäytetyön ja tämän selvityksen kyselyn otanta ovat rajallisia, havaitsemme kuitenkin sellaista kehitystä, että myös uskonollisissa yhteisöissä tunnistetaan ja kohdataan paperittomia lapsiperheitä. Tämä saattaa olla indikaattori sekä siitä, että paperittomia perheitä on enemmän, mutta myös siitä, että heidät pystytään tunnistamaan paremmin tiedon ilmiöstä lisääntyttä.

Paperittomien perheiden kohdalla korostuu yritykseen luoda elämästä niin ”tavallista” kuin mahdollista annetuissa raameissa, vaikka ”tavallinen elämä”

voikin olla näennäistä ja sitä varjostavat erilaiset prekaarin tilanteen asettamat reunaehdot (Jauhiainen & Tedeschi 2021b, 101; Leppäkorpi 2022). Niskasen (2023) mukaan ”tydyttävää” vanhemmuutta olisi toimiminen perustarpeita tyydyttävänä huoltajana, arkielämän taitojen opettajana sekä roolimallina. Lasten ”tavallinen” elämä voi rajoittua, jos lapsia ohjeistetaan käyttäytymään huomaamattomasti. Niskanen (emt., 36) kuvaa esimerkin perheestä, jonka lapsia on kehoitettu käyttäytymään hillitysti, etteivät he herätä liikaa huomiota, jolloin perheen oleskelulupatilanne voisi tulla esiin, ja perhe karkotettaisiin Suomesta.

Niskanen (2023) mainitsee vanhemmuuden ongelmina puutteelliset resurssit, heikentyneen autonomian ja toisaalta sosiaalisten oikeuksien kaventumisen. Esimerkiksi työttömyys vaikuttaa kotoutumiseen, ja ilman työstä saatuja tuloja vanhempien on mahdollista tehdä lapsiaan koskevia, parhaiksi katsomiaan arkisia valintoja. Vanhemman oma toimijuus heikkenee, kun päätökset harrastuksista, ruuasta tai vapaa-ajanvietosta eivät ole vanhemman käsissä. Niskanen tulkitsee, että etenkin sosiaalihuolto on ottanut osan vanhemman roolista täytettäväkseen, kun hankinnoista päättävät muut. (Emt., 28.)

Myös vanhempien stressi ja mielenterveyden ongelmat lisäävät haasteita selviytyä vanhemmuudesta (esim. Hällsten 2014; Niskanen 2023). Niskasen (emt., 30) haastattelema vanhempi kertoi, että stressi vaikutti hänen kykyynsä toimia järkevästi lasten kanssa, sillä hän saattoi olla hermostunut ja saada raivokohtauksia, jotka kohdistuvat lapsiin huolimatta sosiaalipalveluista saadusta vanhemmuuden tuesta. Myös sosiaalityöntekijöillä on lasten hyvinvointiin liittyviä huolia, joiden taustalla on vanhempien kriisiytyneestä tilanteesta johtuva pahoinvointi (Katisko ym. 2023, 49).

Usein paperittomien perheiden kohdalla puhutaan palveluista ja viranomaisten tuesta. Lapsiperheiden palveluiden jakautuminen erilaisiin sosiaalihuollon yksiköihin saattaa tarkoittaa sitä, että lapsiperheitä tosiasiallisesti tuetaan lastensuojelun avotoimienpiteenä, vaikka tuki ei näy lapsiperheiden palvelutarpeen yksikössä (emt.), ja näin tieto paperittomien lapsiperheiden saamista palveluista voi olla pirstaleista.

Niskasen (2023, 36–37) mukaan turvapaikanhakijana Suomeen tulleella henkilöllä on negatiivisin kokemus suomalaisesta yhteiskunnasta ja viranomaisista. Paperittomat asemoivat puheessaan itsensä yhteiskunnan kehän marginaaliin, tai sen ulkopuolelle, ja viranomaiset toimivat suomalaisen yhteiskunnan, johon he eivät itse kuulu, edun ja turvallisuuden suojelejin, jota taas luvatta maassa olevat vaarantavat. Sen sijaan vähiten negatiivista puhetta yhteiskunnasta tuottivat lyhimmän ajan Suomessa olleet, sekä sellaiset henkilöt, jotka eivät juuri olleet tekemisissä suomalaisen yhteiskunnan instituutioiden kanssa.

Varhaiskasvatus ei ole paperittomien lasten oikeus, mutta sille voi olla sosiaaliset perusteet. Varhaiskasvatuksen piiriin pääseminen voi vaatia

lastensuojelun tarpeen arviota. Katiskon ja muiden (2023, 47) mukaan pääsy näihin palveluihin edellyttää usein sosiaalitoimen tai kolmannen sektorin aktiivisuutta, eikä välttämättä edes sosiaalityöntekijöiden lausunto auta varhaiskasvatukseen pääsystä. Yksittäisen työntekijän osaaminen ja verkostot voivat olla keskeisessä roolissa varhaiskasvatuksen järjestämisessä.

4.7.3 Koulu

Kouluissa tunnistetaan koulun olevan merkittävä tekijä paperittoman lapsen arjen ja tulevaisuuden kannalta (Uurainen & Pyykkö 2016). Paperittomilla ei ole Suomessa oppivelvollisuutta, mutta lain mukaan kouluilla on velvollisuus ottaa heidät perusopetukseen. Kuitenkin kuntien välillä on eroja koulun pääsemisessä, mikä johtuu esimerkiksi siitä, että perustuslain sijaan vedotaan asumisperustaisuuteen ja kotikuntaan. (Tamminen & Sarjanen 2014.) Käytännöt koulun pääsemisen suhteen ovat olleet varsinkin aiemmin kirjavia. Tamminen ja Sarjanen (2014) mukaan pääkaupunkiseudulla asuva lapsi otetaan lähtökohtaisesti kouluun, jos hänen asumisestaan alueella on tieto.

Haasteeksi koulun pääsemisessä voi osoittautua kuntaperustainen oppilaaksiotto, eli vaatimus asuinosoitteen rekisteröimisestä kunnan alueelle (Tamminen & Sarjanen 2014). Selvitystä varten haastattelemamme toimija kuitenkin epäili, että kouluissa ei välttämättä erityisesti erikseen tarkisteta kenenkään ilmoittamaa kotiosoitetta. Haastateltavan mukaan kouluikäiset lapset, jotka eivät ole rekistereissä, eivät näy oppivelvollisuuden valvonnan tekemisissä seulonnoissa, ja saattavat siksi jäädä koulun ulkopuolelle (ks. myös Tamminen & Sarjanen 2014).

Joskus koulun hakeutumattomuudessa voi olla kyse pelosta (Toroi 2020, 55; Niskanen 2023, 27). Aina paperittomat eivät myöskään itse välttämättä tiedä mahdollisuudesta päästä koulun (Tamminen & Sarjanen 2014). Jos välttelee palveluita, ei välttämättä tiedä, mihin kaikkeen olisi oikeus (Toroi 2020, 55). Osa paperittomista lapsista on mahdollisesti aloittanut koulussa jo turvapaikkaprosessinsa aikana ja saattavat jatkaa siellä myös turvapaikkaprosessin päätyttyä (esim. Boucht 2021). Taustahaastattelustamme käy ilmi, että tällainen statuksen muutos ei välttämättä tule näkyväksi koulussa (ks. myös Uurainen & Pyykkö 2016). Toisaalta vanhemmat saattavat samasta vetää aiemmin koulussa olleen lapsen koulusta saadessaan kielteisen turvapaikkapäätöksen (Tamminen & Sarjanen 2014; Boucht 2021).

Kouluissa ei välttämättä ole aina yhtenäistä käsitystä paperittomuuden määrittelystä. Henkilökunnalla ei välttämättä myöskään ole aina varmuutta paperittoman lapsen koulunkäyntiin liittyvästä vastuunjaosta. (Uurainen & Pyykkö 2016.) Samalla, kun aluekoordinaattorit Vantaalla kertoivat vuonna 2014 kaikkien, joilla on kaupungissa osoite, olevan tervetulleita kouluun, totesivat he myös

ristiriitaisesti, että oleskelulupaprosessin on oltava käynnissä (Tamminen & Sarjanen 2014). Vantaan kaupungin monikulttuurisuussunnitelman 2018–2022 mukaan paperittomat lapset ovat tervetulleita kouluun (Vantaan kaupunki 2018, 15).

Lähtökohtaisesti kaikkien koulun oppilaiden asema koulussa on sama. Käytännön haasteiksi voi osoittautua esimerkiksi koulumatkat (Tamminen & Sarjanen 2014) tai se, jos paperittomalla lapsella ei ole pysyvää asuinpaikkaa (Toroi 2020, 53). Paperittomien lasten koulunkäyntiä saattaa hankaloittaa suomen kielen taidon tai koulunkäyntitaustan puute sekä mahdollinen traumatausta, jossa tukemiseen koululla ei välttämättä ole resursseja (Tamminen & Sarjanen 2014; Uurainen & Pyykkö 2016).

Vanhempien mahdollisuudet osallistua lastensa kouluarkeen vaihtelevat. Niskasen (2023, 33–34) mukaan Wilma-järjestelmä edellyttää henkilötunnusta, minkä vuoksi paperiton vanhempi ei välttämättä voi saada sitä käyttöönsä. Tekemämme haastattelun perusteella ainakin joissakin kouluissa voidaan vanhemmille luoda erilliset koodit ilman henkilötunnusta. Mikäli paperiton vanhempi ei pääse Wilmaan, mutta toisella vanhemmista on oleskelulupa, saattavat vanhemmat päätyä epätasa-arvoiseen asemaan suhteessa kommunikaatioon koulun kanssa (Niskanen emt.).

Koulut kommunikoivat vanhempien kanssa myös vanhempainilloissa, jotka Bouchtin (2021) mukaan olivat tavoittaneet vanhemmat melko hyvin, vaikka aivan kaikki haastatellut perheet eivät olleet saaneet niihin kutsua. Kommunikaatio paperittomien vanhempien ja koulun välillä jää Bouchtin mukaan helposti yksipuoliseksi. Vanhemmat tarvitsisivat enemmän tukea koululta pystyäkseen osallistumaan monipuolisemmin.

Kaikissa Uuraisen ja Pyykön (2016) tarkastelemassa kaupungeissa oppilashuollon henkilökunta toivoi selkeämpää ohjeistusta siitä, kuka vastaa mistäkin palvelusta, sekä enemmän tukea epäselviin tilanteisiin ja lasten ja nuorten kanssa tehtävään sosiaalityöhön. Haastateltavilla oli epäselvyyttä siitä, kuuluuko paperittomuus vaitiolovelvollisuuden piiriin, vai pitääkö paperittomuudesta ilmoittaa viranomaisille.

4.7.4 Lastensuojelu

Toroin (2020, 46, 54.) haastattelemat sosiaalityöntekijät kokivat paperittomien lasten kanssa työskentelemisen monimutkaisena. Lastensuojelussa voidaan tukea paperittomia perheitä avoimuuden palveluilla, sosiaalihuoltolain mukaisilla palveluilla ja sijoituksilla. Paperittomien perheiden statuksen ei pitäisi vaikuttaa palveluiden saatavuuteen. Kuitenkin myös lastensuojelussa esiintyy epäselvyyttä vastuunjaosta. Tämä on ongelmallista, sillä juuri palvelutarpeen arviointi ja oikeisiin palveluihin ohjaaminen ovat sosiaalityön keskiössä. Sosiaalityöntekijät olivat esimerkiksi epävarmoja siitä, mihin tahoihin he voivat

olla yhteydessä ilman, että vaarantavat asiakasperheiden maassaolon.

Toroin (2020, 54–55) haastatteleminen ammattilaisten mukaan paperittomat lapsiperheet kokevat osittain samanlaisia ongelmia kuin muut paperittomat. Esimerkiksi lapsiperheiden asunnottomuus voi herättää lastensuojelullisen huolen. Pelkkä asunnottomuus ei kuitenkaan ole peruste lapsen sijoitukselle, vaan koko perheelle tulisi järjestää asunto. Myös lasten riittävään ravinnonsaantiin vaikuttavat talousvaikeudet voivat olla huolen aiheena.

Lastensuojelussa näkyvä viranomaispelko kohdistuu paitsi koko perheen palauttamiseen kotimaahansa, myös pelkoon lasten viemisestä pois perheeltään. Pelko saattaa johtaa siihen, että oikeus lastensuojelun palveluihin jää toteutumatta. Joskus perhe tai sukulaiset saattavat piilotella lapsia, jolloin palveluja on mahdotonta aloittaa. (Emt.)

4.8 Poliisi ja paperittomuus

Poliisihallitus on linjannut, että poliisi ei käytä termiä ”paperiton”, vaan poliisi painottaa sanavalinnoissa statuksen suhdetta lakiin ja puhuu ”laittomasti maassa olevista” (Koivula 2020). Seitsemän kyselyymme vastanneesta henkilöstä edusti poliisia. Poliisin vastauksissa näkyy asiakassuhteen määrittymisen sen kautta, että poliisin tehtävänä on varmistaa paperittomien poistuminen – tai poistaminen – maasta. Muista vastaajista poiketen vain poliisin edustaja toivoi lisää tietoa. Tämä saattaa liittyä enemmän poliisin rooliin ja ilmiön muista toimijoista poikkeavaan hahmottamiseen, kuin itse tietotasoon.

Opinnäytetyössään Koivula (2020) tarkastelee eri poliisilaitosten toimintamalleja liittyen sellaisten paperittomien kohtaamiseen, joita ei voida palauttaa kotimaihinsa. Eri poliisilaitoksissa suhtaudutaan hieman eri tavoin paperittomien ohjaamiseen eri palveluihin. Esimerkiksi Helsingissä poliisi katsoo, että palvelut saattavat houkuttaa paperittomia jatkamaan maassa oleskeluaan. Toteuttamassamme kyselyssä poliisit vastasivat poikkeuksellisen usein, että heidän kaupungeissaan ei tarvita lisää palveluita.

Poliisilaitoksista ohjataan kuitenkin avun piiriin ainakin silloin, jos paperiton vaikuttaa erityisen haavoittavalta (emt.). Kyselyssämme kolme poliisin edustajaa mainitsi julkishallinnon palveluita, joille ohjaisivat tarvittaessa. Jotkut poliisilaitokset myös neuvovat paperittomia kertomalla heille erilaisista vaihtoehdoista päästä pois paperittomuudesta, ja jakavat tietoa vapaaehtoisen paluun järjestelmästä. Kuitenkaan vapaaehtoista paluuta ei aina nähdä toimivana järjestelmänä myöskään poliisin keskuudessa. (Emt.)

Koivulan (2020) mukaan poliisin toimintamahdollisuudet sellaisten paperittomien kanssa, joita ei voida poistaa maasta, ovat melko suppeita. Henkilö voidaan ottaa säilöön hetkeksi, mutta tällaisen toiminnan hyöty on epäselvä myös poliisin näkökulmasta. Poliisi voi antaa paperittomalle henkilölle sakot laittomasta maassa oleskelusta, mutta Koivulan mukaan ainakaan Helsingissä ja Länsi-Uudenmaan poliisilaitoksen alueella näitä sakkoja ei ole ollut tapana antaa, koska paperittomia on paljon, sakkujen vaikutukset vähäisiä ja ihmisten maksukyky on usein heikko.

Peltoniemi (2023) tutki kyselyaineiston avulla paperittomien tai aiemmin paperittomuudessa eläneiden ajatuksia rikoksista ilmoittamisesta. Väkivallan uhriksi joutuvalla paperittomalla henkilöllä kuuluu oikeus osallistua rikosprosessiin, oikeus tulkkaamiseen sekä tarvittaessa oikeus erityiseen suojeluun prosessin aikana. Viranomaisilla on velvollisuus tutkia paperittomiin kohdistuneet epäillyt rikokset. (emt., 70.) Nämä oikeudet eivät kuitenkaan toteudu, jos paperiton jättää ilmoittamatta häneen kohdistuneesta väkivallasta. Peltoniemen mukaansa yleisin syy ilmoittamatta jättämiselle on pelko maasta poistamisesta. Lisäksi esimerkiksi yleinen luottamuksen puute poliisia kohtaan sekä tietämättömyys omista oikeuksista voivat johtaa ilmoittamattomuuteen.

Eri maissa on kehitetty erilaisia turvallisen ilmoittamisen järjestelmiä (Peltoniemi 2023, 71–72.) Yksi tällainen malli on niin sanottu palomuuriperiaate (esim. Silvennoinen & Koskinen 2017; Jokinen ym. 2022), joka nousi esiin myös tekemissämme haastatteluisissa. Eräs haastateltava katsoi, että mahdollisuudessa asioida poliisin kanssa esimerkiksi väkivalta- tai varkausasioissa on kyse oikeudesta inhimilliseen elämään.

Myös laittoman maahantulon ja maassa oleskelun vastaisessa toimintaohjelmassa vuosille 2021–2024 esitetään toimenpiteeksi palomuurin tai muiden vastaavien menettelyjen arviointia (SM 2021). Toimenpiteen tavoitteita ovat yksilön oikeusturvan edistäminen, rikollisesta toiminnasta hyötyvien saattaminen vastuuseen ja yhteiskunnan kokonaisturvallisuuden edistäminen. Toimintaohjelmassa kuitenkin todetaan, että mekanismin ei tulisi ”vaarantaa palauttamismenettelyjen vaikuttavuutta” (emt., 67–68).

Pelkkä palomuurijärjestelmä ei välttämättä ratkaisisi koko ilmoittamiseen liittyvää haastetta. Peltoniemi (2023, 72) mukaan paperittomat henkilöt arvioivat useammin, että ilmoittaisivat heihin kohdistuneesta väkivallasta jatkuvan oleskeluluvan piirissä ollessaan, kuin pelkän palomuurijärjestelmän piirissä ollessaan.

5 Suomalaisen paperittomuuden tulevaisuus

Esittelemme seuraavaksi erilaisia tekijöitä, jotka saattavat vaikuttaa paperittomuuden kuvaan Suomessa jatkossa. Nostamme esiin asioita, jotka voivat vaikuttaa tilanteeseen joko siten, että paperittomien ihmisten määrä niiden myötä lisääntyy tai vähenee, tai vaihtoehtoisesti siten, että ihmisten olosuhteet muuttuvat.

Euroopassa on syytä varautua pitkällä tähtäimellä globaalin tason muutoksiin. Maailmassa on käynnissä erilaisia konflikteja, joiden tieltä ihmiset joutuvat liikkumaan. Ilmastonmuutoksen suorat ja epäsuorat vaikutukset vaikuttanevat jatkossa enenevissä määrin muuttoliikkeisiin. Vaikka ihmisten tiedetään pääosin pysyttelevän lähtömaissaan ja niiden lähialueilla, hakeutuu muualta tulevia ihmisiä myös Eurooppaan. Mikäli Euroopan tasolla jatketaan nykyisen kaltaista, ulossulkevaa siirtolaisuuspolitiikka, ja ”race to the bottom” -tyylinen maiden välinen kilpailu tiukimmasta mahdollisesta politiikasta jatkuu trendinä, on syytä varautua paperittomuuden lisääntymiseen.

5.1 Ulkoistettu rajavalvonta ja ”välineellistetty maahanmuutto”

Euroopan ulkorajojen valvontaa on siirretty jo vuosikymmeniä Euroopan ulkopuolelle erilaisin sopimuksin. Esimerkiksi Libya ja Turkki ovat pitkään olleet maita, jotka käytännössä hoitavat Euroopan ulkorajavalvontaa. Monet Euroopan portinvartijoista ovat eri tavoin epävakaita valtioita. Libyan sisällissodan kaltaiset tilanteet, tai maiden haluttomuus suostua ulkorajavalvojan rooliin, saattavat jatkossakin johtaa tilanteisiin, joissa ihmisten liikkumisen tarvetta käytetään hyväksi painostuskeinona.

Frontex (2024) arvioi 380 000 ihmisen liikkuneen Euroopan ulkorajojen yli ilman matkustusasiakirjoja vuonna 2023. Venäjä on alkanut vuoden 2023 lopussa päästää ihmisiä puutteellisin asiakirjoin Suomen rajalle. Suomen itärajasta on tämän myötä tulossa ”normaali” eurooppalainen ulkoraja. Vastaavanlainen tilanne koettiin jo vuodenvaihteessa 2015–2016. Nyt Suomen itärajan yli on hakeutunut ihmisiä, jotka ovat kotoisin sellaisista maista, joista tullee henkilöille on viime aikoina myönnetty turvapaikkoja (Mäntymaa 2023; Pietarinen 2024). Suomessa on kuitenkin käytetty tässä yhteydessä paljon ”laittoman maahanmuuton” retoriikkaa, ja turvapaikanhakuun on liitetty erilaisia uhkakuvia. Suomen itärajan tilannetta on käsitelty pitkälti turvallistamispuheen kautta.

Itärajan yli Suomeen hakeutuvien ihmisten vaikutus erilaisiin epävirallisen maahanmuuton muotoihin on toistaiseksi epäselvä. Suomi ei ole yleensä ollut tällaisten muuttoliikkeiden ensisijainen kohdema, vaan ihmiset pyrkinevät mieluummin muihin Euroopan maihin myös jatkossa. Ellei Suomeen hakeutuvien ihmisten profilli olennaisesti muutu, tilanteen vaikutukset paperittomuuteen eivät näytä merkittäviltä. Toisaalta, mikäli Suomessa toistetaan vuoden 2015 hallinnollisia toimenpiteitä niin, että esimerkiksi eri maiden turvallisuustilanteet arvioidaan aiempaa paremmiksi, ja siten tuotetaan kielteisiä turvapaikkapäätöksiä, muuttoliike Venäjän kautta saattaa vaikuttaa myös paperittomuuteen.

5.2 Tilapäisen suojelun päättyminen 2025

Suomessa on tehty maaliskuun 2022 ja helmikuun 2024 välisenä aikana 67 000 tilapäisen suojelun päätöstä ihmisille, jotka pakenevat sotaa Ukrainassa (Migri 2024b). Eri Euroopan maat säätivät tilapäisen suojelun mahdollistavia lakimuutoksia ihmisten paetessa entisen Jugoslavian alueelta vuodesta 1991 alkaen. Tarkoituksena oli yhtäältä keventää hallintoa, ja toisaalta varmistaa, että ihmiset poistuvat kohdemaista sodan päättyessä. Tilapäisen suojelun direktiivi on ollut Euroopan Unionin vastaus Jugoslavian hajoamissotien jälkeiseen tilanteeseen.

Suomessa ei käydä, ainakaan julkisesti, keskustelua siitä, mitä nyt tilapäistä suojelua saaneille tapahtuu maaliskuun 2025 jälkeen tilapäisen suojelun päättyessä kolmen vuoden jälkeen. On mahdollista, että Ukrainan sotaa paenneiden oleskeluoikeudelliseen tilanteeseen haetaan ratkaisua Euroopan unionin tasolla. Ellei näin tehdä, ratkaisuja tullaan tekemään kansallisesti. Suomen nykyisten käytäntöjen mukaan ihmisen tulee tilapäisen luvan päättyessä hakea kansainvälistä suojelua tai muuta oleskelulupaa. Jos sota jatkuu, ja Ukrainasta paenneisiin sovelletaan samoja periaatteita kuin muihin, ei ole täysin selvää, miten suojelua voitaisiin myöntää kaikille tilapäistä suojelua saaneille (Punto 2024). Monet ukrainalaiset ovat työllistyneet Suomessa. Heidän tekemänsä työ ei kuitenkaan ole välttämättä aina sellaista, joka täyttäisi saatavuusharkinnan kriteerit, mikäli oleskelulupahakemusta käsiteltäisiin ikään kuin uutena. On myös epäselvää, onko oleskelun laillistaminen työn perusteella jatkossa mahdollista suojeluun perustuvan hakemuksen jälkeen (ks. luku 5.3).

Jugoslavian hajoamisotien jatkuessa monet sotaa paenneet ehtivät sodan aikana rakentaa uuden elämän muihin Euroopan maihin, ja kotiutua niihin. Entisessä kotimaassa ei välttämättä ollut myöskään enää mitään, mihin palata. Tämän johdosta esimerkiksi Saksassa päädyttiin tilanteeseen, jossa ihmisiä aktiivisesti houkuteltiin lähtemään maasta, ja lopulta päädyttiin maahan jääneiden läsnäolon "sietämiseen" (*Duldung*). *Duldung* todentaa sen, että henkilö on viranomaisen tietien maassa ilman oleskelulupaa, koska häntä ei voida poistaa maasta. "Siedettyjä" koskevassa tutkimuksessa nousevat esiin samat ongelmat kuin paperittomien kohdalla: jatkuva epävarmuus vaikuttaa psyykkiseen hyvinvointiin, eikä viranomaisiin luoteta, koska periaatteessa ihmistä uhkaa jatkuvasti maasta poistaminen. Mikäli "sietämisen" tyylisiä mekanismeja alettaisiin kehittää Suomessa vastauksena arkistuvaan paperittomuuteen, luotaisiin ratkaisun sijaan pitkittyvä ongelma, kun ihmisiä jätettäisiin uuteen hallinnolliseen välitilaan.

5.3 Kiristytävä lainsäädäntö

Orpon hallituksella on käynnissä useita lakihankkeita, jotka tähtäävät oletettujen signaali vaikutusten kautta siihen, että Suomeen hakeutuisi jatkossa vähemmän sellaisia ihmisiä, joille turvapaikan saaminen ei ole mahdollista. Samalla hankkeet tähtäävät myös siihen, että paluu lähtömaahan näyttäytyisi Suomessa jo olevien paperittomien ihmisten ainoana väylänä ulos paperittomuudesta. Paperittomuutta ehkäiseväksi ja luvatonta maahantuloa rajoittavaksi tarkoitettu lainsäädäntö on joissakin aiemmissa tapauksissa johtanut paperittomien määrän kasvuun, kun ihmiset eivät ole enää poistuneet niiltä alueilta, joilla jo ovat (Düvell 2011; Schweizer 2017).

Yksi Orpon hallituksen lakimuutoksista liittyy niin sanottuun "kaistanvaihtoon". Tähän asti ihmiset, jotka ovat aiemmin hakeneet Suomesta kansainvälistä suojelua, ovat voineet myöhemmin hakea oleskelulupaa muulla perusteella ja laillistaa näin oleskelunsa. Ne, joilla on ollut hallussaan voimassaolevat matkustusasiakirjat ja jotka ovat työllistyneet työvoimapula-alalle ovat voineet hakea oleskelulupaa työn perusteella. Etenkin pitkään Suomessa olleiden kohdalla psyykkisen hyvinvoinnin laskun vaikutus työkykyyn saattaa olla este työllistymiselle, ja sitä kautta oleskelun laillistamiselle.

Saksa on yksi Euroopan suosituimmista kohdemaista turvapaikanhakijoille, vaikka sen ulkomaalaislaki on yksi Euroopan rajoittavimmista. Oleskelun laillistamisen väylien kapeus ei ole johtanut siihen, että ihmiset eivät hakisi maasta turvapaikkaa tai jäisi oleskelemaan ilman siihen oikeuttavaa lupaa. Ei olekaan syytä olettaa, että ihmiset poistuisivat Suomesta, tai jättäisivät saapumatta Suomeen, oleskelun virallistamisen mahdollisuuksien kaventuessa.

Toinen Orpon hallituksen suunnittelema kiristys liittyy työttömyysjaksoihin. Sen mukaan ulkomaalaisen olisi jatkossa työllistyttävä kolmessa kuukaudessa edellisen työn päätyttyä, mikäli oleskeluluvan perusteena on työnteko. Näin nopea työllistyminen voi etenkin taloudellisesti haastavina aikoina olla vaikeaa, etenkin jos uudenkin työn olisi täytettävä saatavuusharkinnan kriteerit.

Lisäksi käynnissä on useita lakihankkeita, joilla saattaa olla välillisiä vaikutuksia. Kansainvälisen suojelun käytäntöjen muuttaminen, perheen-yhdistämisen säännösten kiristäminen ja kansalaisuuden myöntäminen aiempaa pidemmän asumisaikavaatimuksen jälkeen saattavat vaikuttaa joidenkin perheiden kohdalla siten, että osa perheestä päätyy elämään Suomessa paperittomuudessa.

5.4 Talous

Vuoden 2008 talouskriisin aikana ja jälkeen Euroopassa havaittiin aiempaa enemmän kiertomuuttoa. Ihmiset, joilla oli oleskelulupa Etelä-Euroopassa, hakeutuivat muualle olettaen, että heillä olisi oikeus tehdä työtä. Tämä johti tilanteeseen, joissa ihmisillä oli oikeus oleskella eri paikoissa turistina, mutta käytännössä vain vähän työllistymisen mahdollisuuksia harmaan talouden ulkopuolella. (Leppäkorpi 2022.) Epävirallisen maahanmuuton muodot vaihtelevat, ja erilaiset oikeudellishallinnolliset ja taloudelliset tekijät saattavat syytä ihmisiä limbotiloihin, joita ei aiemmin olla osattu ajatella. Mikäli Suomen taloustilanne heikkenee olennaisesti, kolmansien maiden kansalaiset, jotka eivät tosiasiallisesti koe voivansa palata lähtömaahansa, saattavat jäädä maahan tai päätyä kiertämään Euroopassa. Esimerkiksi rakennusalan ahdinko saattaa tuottaa tällaisia tilanteita.

5.5 Vastaanottopalveluiden kytkeminen vapaaehtoiseen paluuseen

Monet vuoden 2015 aikana ja jälkeen paperittomaksi päätyneet eivät itse koe voivansa palata lähtömaahansa. He eivät tartu esimerkiksi avustetun vapaaehtoisen paluun mahdollisuuteen, mutta eivät myöskään ole oikeutettuja vastaanottopalveluihin. Näiden ihmisten tiedetään oleskelevan Suomessa jatkuvien turvapaikkaprosessien ja toistuvan paperittomuuden kehässä, tai yksinkertaisesti pitkittyneessä paperittomuudessa.

Avustettua vapaaehtoista paluuta on käytetty jonkin verran heti siirtolaisuuden pitkän kesän jälkeen, tendenssin ollessa kuitenkin jatkuvasti laskeva (EMN 2023, 51). Mikäli Jauhaisen ja Tedeschin (2021b) arviot Irakin kansalaisten merkittävästä määrästä suomalaisessa paperittomuudessa pitävät paikkansa,

on syytä huomioida, että Irakiin palasi IOM:n avustamana vuonna 2021 vain 50 henkilöä ja vuonna 2022 enää 29 henkilöä (EMN 2023, 51).

Olosuhteiden kurjistaminen ei siis ole johtanut siihen, että ihmisiä ei olisi jäänyt erilaisiin marginaaleihin. Sen sijaan näemme viitteitä siitä, että paperittomien työllistymismahdollisuudet ovat monipuolistuneet. Onkin syytä kysyä, onko olosuhteiden kurjistamisen myötä saatavilla olevan työvoiman määrä kasvattanut sellaista harmaata taloutta, jossa paperittomilla on mahdollisuuksia ansaita rahaa. Tähän usein kytkeytyvä hyväksikäyttösuhde tarkoittaisi myös rikollisuuden lisääntymistä.

Tutkimusten valossa näyttää siltä, että ihmisiä on poistunut Suomesta viranomaisten tietämättä. Euroopan tasolla tämä tarkoittaa sitä, että Suomessa tuotettu paperittomuus ikään kuin "sulaa" muihin maihin.

5.6 Palautussopimukset

Suomi on aktiivisesti pyrkinyt tekemään sopimuksia sellaisten maiden kanssa, joihin palauttaminen tahdonvastaisesti on ollut vaikeaa tai mahdotonta. Irak on ollut paljon esillä maana, johon on voitu palauttaa tahdonvastaisesti ainoastaan rikoksiin syyllistyneitä. Julkisuudessa olleiden tietojen mukaan Irak on alkanut vuoden 2023 aikana tehdä myös muissa palautuksissa yhteistyötä EU-maiden kanssa (Pallaste & Rstem 2023).

Onnistuneiden maasta poistamisten määrä on toistaiseksi ollut pieni, 76 henkilöä vuonna 2023 (emt.). Mikäli maasta poistaminen lisääntyy, se saattaa vaikuttaa paperittomuuden kuvaan kahdella tavalla: ihmisten lukumäärä voi jonkin verran vähentyä, mutta samanaikaisesti joidenkin tarve piilotella viranomaisilta saattaa kasvaa. Tämä voi johtaa tilanteeseen, jossa yhä useampi ihminen jää viranomaisten ja jopa kolmannen sektorin ja kansalaisyhteiskunnan toimijoiden saavuttamattomiin. Mikäli toimeentulotuen hakeminen näyttäytyy ihmisille liian suurena riskinä, riippuvuus muista tuloista kasvaa, mikä asettaa työntekijät entistä haavoittuvampaan asemaan suhteessa työnantajiin.

5.7 Paperittomuuden vakiinnuttaminen

Suomessa on syntynyt vuoden 2015 jälkeen tilanne, jossa kaikkien paperittomien ei enää tarvitse vältellä viranomaisia paperittomuudestaan huolimatta samalla tavalla kuin aiemmin. Mikäli erilaisissa välitiloissa on jatkuvasti kasvava määrä ihmisiä, ja reittejä ulos paperittomuudesta on yhä vähemmän, Suomessa on joko hyväksyttävä ilmiön vakiintuminen osaksi suomalaista yhteiskuntaa, tai tilanteeseen tulisi etsiä aktiivisesti laillistamisen kaltaisia ratkaisuja.*

Mikäli oleskelun virallistamisen väyliä ei haluta avata, Suomessa pitäisi keskustella vakavasti siitä, mitä paperittomuuden vakiinnuttaminen yhteiskunnassa tarkoittaa harmaan talouden, erilaisten hyväksikäytön muotojen, pimeiden vuokramarkkinoiden ja paperittomille kohdistettavien etuuksien ja palveluiden näkökulmista. Kirjallisuuden ja haastattelujemme perusteella katsomme, että erityisesti lapsiperheiden kohdalla tulisi harkita sitä, mikä nähdään Suomessa tosiasiallisesti elävän lapsen hyvinvoinnin minimitasoksi.

* Marinin hallituksen aikana selvitettiin mahdollisuutta laillistaa tiettyyn päivämäärään mennessä Suomeen saapuneiden, tietyt kriteerit täyttävien ihmisten oleskelu, mikä voisi olla tällainen ratkaisu.

6 Tulokset ja tutkimustarve

6.1 Tulokset

Olemme havainneet kirjallisuuskatsauksen ja kyselymme perusteella, että kuva paperittomuudesta on laajentunut vuoden 2015 jälkeen erilaisten toimijoiden aktivoituttua toimimaan tämän ryhmän kanssa. Paperittomien palvelut ovat kuitenkin etenkin suurten kaupunkien ulkopuolella isoin osin julkishallinnon ja uskonnollisten yhteisöjen toteuttamia. Suurimpien kaupunkien ulkopuolella paperittomuuteen liittyvät kolmannen sektorin palvelut ovat harvojen käsissä. Henkilömuutoksien myötä tieto ja osaaminen ovat vaarassa kadota.

Vuosi 2015 näyttäytyy käännekohtana siirtolaisuuden pitkän kesän vuoksi, sillä sen jälkeen kielteisen turvapaikkapäätöksen saaneita ihmisiä jäi poikkeuksellisen paljon maahan. Paperittomien määrä ei kuitenkaan näytä kasvaneen oletetusti, mikä viittaa pitkittyneisiin ja toistuviin turvapaikkaprosesseihin sekä liikkuvuuteen Euroopan sisällä. Havaitimme kyselyssämme, että harmaan talouden mahdollisuudet paperittomille ovat monimuotoistuneet viimeisen 15 vuoden aikana uusille aloille.

Havaitsimme myös, että vaikka paperittomille tarjotaan entistä enemmän erilaisia palveluita, niiden saaminen saattaa edellyttää ”portin avaajien” apua sekä sektorien sisällä, että niiden välillä. Paperittomien asiointiin liittyy erilaisia esteitä, joihin tarvitaan ovenavaajia ja joskus saattajia. Tällaiseen kuitenkin ei ole riittävästi resursseja.

Toteuttamamme kyselyn pohjalta havaitimme, että paperittomuuteen ja paperittomien kohtaamiseen liittyy edelleen epätietoisuutta ja epävarmuutta kaikilla aloilla. Paperittomilla itsellään on vaikeuksia saada oikeaa tietoa liittyen turvapaikkaprosessiin, oleskelulupiin ja omiin oikeuksiinsa paperittomana.

Paperittomien kanssa toimivista tahoista epävarmuutta kokevat etenkin ne, jotka tapaavat paperittomia harvoin, tai eivät ole varmoja siitä, kohtaavatko paperittomia työssään. Eri organisaatioissa kaivataan tietoa paperittomuudesta yleensä, sosiaalioikeuksista ja muista oikeuksista. Eniten tiedontarvetta on julkishallintoa edustavilla vastaajilla. Tietoa on saatavilla, mutta näyttää siltä, että sitä ei ole saatavilla sellaisessa muodossa, että se hyödyttäisi laajasti julkishallinnon toimijoita. Vähiten tiedon tarvetta ilmaisevat poliisin lisäksi kansalaisyhteiskunnan ja kolmannen sektorin toimijat, jotka eivät edusta uskonnollisia yhteisöjä. Kyselyn vastaajat toivovat verkkopohjaista koulutusta. Mitä vähemmän tietoa on, sitä laajemmalla alalla tietoa toivotaan.

Toteuttamamme kyselyn ja haastattelujen pohjalta toivotuimpia palveluiden kehityskohteita ovat majoitusolot, päihde- ja mielenterveyspalvelut sekä oikeudellinen neuvonta. Päihde- ja mielenterveyspalveluiden saatavuus näyttäytyy ongelmana sekä tutkimuksen ja opinnäytteiden, että kyselymme ja haastattelujen pohjalta. Sen sijaan kyselymme vastanneet kokivat, että välttämättömiä ja kiireellisiä terveyspalveluita on saatavilla.

Majoituksen ja neuvonnan osalta kyse ei välttämättä ole siitä, että palveluita ei olisi, vaan siitä, tunnetaanko palvelut, siitä, onko palveluita saatavilla riittävästi, ja siitä, miten nämä palvelut on toteutettu. Käsitys asumisolosuhteista on melko samanlainen riippumatta toimijasta. Asumisen epävarmuus ja hätämajoituksen lyhytjänteisyys voivat vaikuttaa stressin ja epävarmuuden kautta päätöskyvyn alenemiseen ja tätä kautta mahdollisuuteen tehdä pidempikestoisia ratkaisuja.

Paperittomilla on vaikeuksia viranomaisten kanssa asioinnissa paitsi siksi, että ihmisillä ei ole tietoa oikeuksistaan ja palveluista, myös pelkojen ja käännytysrikin takia. Palomuuriperiaate voisi auttaa paperittomia asioinnissa julkishallinnon kanssa, erityisesti heidän asioidessaan poliisin kanssa rikoksen uhrin asemassa.

Olemme tehneet näiden tulosten pohjalta Diakonissalaitokselle suosituksia palveluiden kehittämiseksi..

6.2 Tutkimustarpeet

Yleisesti ottaen totesimme tarkastellessamme erilaisia selvityksiä, opinnäytteitä ja vertaisarvioituja julkaisuja, että suomalaista paperittomuutta on tutkittu viimeisen kymmenen vuoden aikana paljon suhteessa sekä paperittomien henkilöiden että heidän kanssaan toimivien tahojen lukumäärän. Keskittyminen vain vertaisarvioituihin julkaisuihin saattaa antaa vaikutelman siitä, että paperittomuutta olisi tarkasteltu vähemmän. Tämän selvityksen perusteella haluammekin kysyä kriittisesti, millaisia tutkimuseettisiä ongelmia ylitutkimuksesta seuraa, ja millaista kuormitusta tämä ylitutkimus aiheuttaa paperittomille ja heidän kanssaan toimiville tahoille.

Ihmisten valmius vastata tutkimuskyselyihin ja haastatteluihin vaihtelee yleisesti. Ottaen huomioon tutkijoiden metodologiset kuvaukset siitä, millaisia

toimijoita tutkitaan, ja mitä kautta tutkittavia löydetään, on syytä olettaa, että tutkimuksissa tavoitetaan samoja henkilöitä. Tällöin tiettyjen, tutkimukselle avoimien henkilöiden kokemus ylikorostuu. Tutkimus vahvistaa helposti olemassa olevia näkemyksiä toistamalla samojen toimijoiden ja henkilöiden näkemyksiä. Tällainen otantaongelma ei rajoitu Suomeen (Leppäkorpi 2022).

Paperittomuuteen liittyvää tutkimusta voisi olla syytä kohdentaa jatkossa enemmän rekisteritutkimukseen, tai vaihtoehtoisesti voisi tarkastella enemmän niitä vallankäytön mekanismeja, jotka johtavat paperittomuuteen, ja ylläpitävät sitä. Tällaista olisi esimerkiksi maahanmuuttopolitiikkaan ja -hallintoon kohdistuva tutkimus. Vaikka yleisesti suosittelemme tämän havainnon perusteella harkitsemaan tarkasti, milloin paperittomuustutkimus on todella perusteltua sellaisella tavalla, johon käytetään paperittomien ja heidän kanssaan toimivien tahojen aikaa, havaitsimme joitain mahdollisia tutkimustarpeita. Tarkoitamme tässä yhteydessä tutkimuksella laajasti sekä akateemista tutkimusta että muita selvityksiä ja opinnäytteitä.

6.2.1 Hyvinvointialueet

Hyvinvointialueet ovat olleet toiminnassa nyt vuoden, ja monissa asioissa etsitään vielä parhaita käytänteitä alueiden tasolla. Hyvinvointialueiden eroja olisi hyvä tarkastella sen hahmottamiseksi, miten palvelut ovat kehittyneissä maanlaajuisesti. Esimerkiksi Katiskon ja muiden (2023) selvitys voisi antaa hyvän lähtökohdan sen tarkastelulle, onko julkisten palveluiden saatavuus kehittyneissä parempaan vai huonompaan suuntaan.

6.2.2 Havaittujen haasteiden jatkotutkimus

Haluamme nostaa esiin esimerkinomaisesti opinnäytteitä, jotka käsittelevät tiettyjen, tunnistettavissa olevien organisaatioiden tilannetta. Vastaavissa tutkimuksissa, mahdollisesti samoissa organisaatioissa, voitaisiin parhaimmillaan yhdistää eri organisaatioiden tiedonintressejä.

Gladerin ja Heinosen (2018) haastattelututkimuksessa tarkastellaan vantaalaisten neuvola- ja perhetyöntekijöiden kokemuksia paperittomien asiakkaiden kohtaamisesta. Saman kohderyhmän haastatteleminen uudelleen antaisi mahdollisuuden arvioida sitä, mihin suuntaan tilanne on kehittynyt. Tällaisella tutkimuksella voitaisiin saada tietoa organisaation oppimisesta, mutta myös siitä, millaiset käytännöt ovat parantaneet tai heikentäneet työntekijöiden kokemuksia mahdollisuustaan tehdä työtään. Myös Turun alueella toteutettu kyselytutkimus (Moberg ym. 2017), jossa tarkasteltiin terveydenhuollon ammattilaisten kokemusta tiedontasostaan paperittomien kohtaamisessa, voisi antaa vastaavalla tavalla mahdollisuuden tarkastella, miten organisaatioissa on kehitytty.

Pitkittäistutkimuksen tyyppinen, aiemman tutkimusasetelman toistaminen voisi auttaa arvioimaan sitä, onko organisaatioissa saatu lisättyä tietoisuutta ja kehitettyä paremmin toimivia kohtaamisen malleja. Mikäli hyviä käytäntöjä on, niiden kopioiminen voisi auttaa organisaatioiden tasolla erilaisten prekaareissa asemassa elävien ulkomaalaisten palvelutarpeisiin vastaamiseen.

6.2.3 Mahdollisen uuden päiväkeskuksen yhteydessä toteutettava tutkimus

Mikäli Diakonissalaitos avaisi päiväkeskuksen uudella paikkakunnalla, sen yhteydessä voisi arvioida palvelun vaikutuksia kaupunkiin pidemmässä hankkeessa. Kyseeseen tulisi esimerkiksi tilannetta kartoittavat kysely- tai rekisteritutkimukset julkishallinnon palveluissa ja muissa palveluissa ennen päiväkeskuksen avaamista. Toiminnan jatkuessa voitaisiin arvioida, pääsevätkö useammat paperittomat palveluiden piiriin. Kyseeseen voisi tulla myös tutkimus, jossa päiväkeskuksen pilotoinnin yhteydessä tutkija tekisi osallistuvaa havainnointia siten, että hänen läsnäolonsa olisi samaan aikaan tutkimuksen kohteena olevia tahoja hyödyttävää.

6.2.4 Epävirallisen muuttoliikkeen kuva

Jukka Könönen (2018a) on todennut, että epävirallisen muuttoliikkeen tutkimuksessa painottuu turvapaikanhakuun kytköksissä oleva paperittomuus. Tämä näkyy selvästi tarkasteltaessa kirjallisuutta ja opinnäytteitä, joskin erityisesti terveyttä ja terveydenhuollon palveluita käsittelevässä tutkimuksessa "paperittomuus" tarkoittaa - kuvauksista huolimatta - usein ensisijaisesti muita oleskelun muotoja kuin sellaista kolmansien maiden kansalaisten oleskelua, joka ei ole viranomaisten sallimaa.

Kirjallisuudessa mainitaan paperittomien hakeutuminen Suomesta muualle. Tarkasteltaessa arvioidaan paperittomien määrän hyvinkin maltillisesta kehityksestä herää kysymyksiä siitä, mitä vuosien 2015 ja 2016 jälkeen kielteisen turvapaikkapäätöksen saaneille ihmisille on tapahtunut. Tämän kysymyksen lähempi tarkastelu saattaisi osoittaa laajemmin, mitä Suomessa syntyvälle paperittomuudelle tapahtuu Euroopan mittakaavassa.

Kolmansien maiden kansalaisten kiertomuutto, jota esimerkiksi Könönen (emt.) havaitsee käännetyksi- ja karkotustilastoja analysoimalla, ei juuri ole saanut tutkimuksellista huomiota. Laaja-alaisempi ymmärrys erilaisista prekaareista oleskelutilanteista voisi auttaa ymmärtämään epävirallisia muuttoliikkeitä ilmiönä syvällisemmin, minkä vuoksi tutkimuksen fokusta voisi olla syytä laajentaa, tai kohdentaa toisin.

Etenkin Jauhainen ja muut ovat korostaneet tarvetta tutkia paperittomien määrää Suomessa.

Dita Vogel ja Manuel Assner (2009) ovat kehittäneet rekisteripohjaisen LogiCom-metodin. He tutkivat Hampurissa poliisin tilastoja muista kuin ulkomaalaisrikkomuksista, ja pyrkivät tilaston ja täydentävän aineiston perusteella arvioimaan ilman oleskelulupaa oleskelevien määrää. Vastaavaa arviota ei ole Suomessa tehty, mutta mikäli paperittomien määrästä halutaan tarkempi kuva, tarvittaisiin metodologinen tarkastelu, joka ei nojaa ensisijaisesti eri toimijoiden esittämiin arvioihin. LogiCom-metodin kaltaisen laskentamallin hyödyntäminen Suomen olosuhteisiin olisi mahdollista. Tarkempi rekisteriaineistojen tarkastelu Könösen (2018), Tasan ja muiden (2021) sekä Gladerin ja Heinosen (2018) esimerkkien mukaisesti voisivat auttaa tarkasteltaessa epävirallisen muuttoliikkeen kokonaiskuvan ja paperittomien määrän kehittymistä Suomessa viimeisten vuosien aikana. On kuitenkin samalla syytä kysyä kriittisesti, mihin tarpeeseen tarkka numeraalinen tieto vastaa (Khosravi 2010).

6.2.5 Yhteisöjen tutkiminen

Euroopassa erilaisten uskonnollisten yhteisöjen paperittomiin liittyvän toiminnan tutkiminen on keskittynyt kristillisten seurakuntien toiminnan tarkasteluun, ja muun muassa islaminuskoisten yhteisöjen tarjoamat verkostot ja avustustoiminta ovat jääneet tutkimuskirjallisuudessa tarkastelun ulkopuolelle. Kuitenkin paperittomia kohdataan myös esimerkiksi moskeijoissa.

Kirjallisuudessa tunnustetaan erilaisten etnisten yhteisöjen ja maantieteellisesti samalta alueelta tulevien ihmisten luovan paperittomille henkilöille merkityksellisiä verkostoja, jotka voivat tarjota erilaisia mahdollisuuksia ja resursseja. Erilaisten yhteisöjen suhtautumista paperittomiin henkilöihin tai heidän tukemiseensa ei kuitenkaan ole tarkasteltu. Tällaista tutkimusta olisi mielekkäintä toteuttaa (auto)etnografisesti tavalla, jossa yhteisöjä ei tarkasteltaisi suomalaisen yhteiskunnan "toisina".

Lähteet

Ahonen, T. (2018). 'Seurakunnat kielteisen turvapaikkapäätöksen saaneiden tukena: kirkkoturvatoiminnassa sovelletut strategiat', *Diakonian tutkimus*, 1, 6–27.

(2019). *Nykyaikainen kirkkoturvatoiminta Suomessa*.

Väitöskirja. Itä-Suomen yliopisto. Viitattu 28.3. Saatavissa: <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-61-3082-8>.

Anderson, B. (2010). 'Migration, immigration controls and the fashioning of precarious workers', *Work, Employment and Society*, 24(2), 300–317. <https://doi.org/10.1177/0950017010362141>.

Boucht, C. (2021). *Familjer i en papperslös situation: upplevelser av delaktighet gällande barnens skolgång*. Opinnäytetyö. Arcada. Viitattu 28.3. Saatavissa: <https://urn.fi/URN:NBN:fi:amk-2021052110245>

De Genova, N. (2002). 'Migrant "illegality" and deportability in everyday life', *Annual Review of Anthropology*, 31, 419–447, <https://doi.org/10.1146/annurev.anthro.31.040402.085432>.

Diakonissalaitos (2017). *Kohti järkeviä ratkaisuja: uuspaperittomien tilanne, tuen tarve sekä viisi toimenpide-ehdotusta; Helsingin Diakonissalaitoksen Suojattomat-hankkeen raportti 2017*. Helsinki: Helsingin Diakonissalaitos. Viitattu 23.3.2024. Saatavissa: <https://www.hdl.fi/wp-content/uploads/2019/07/Helsingin-Diakonissalaitos-Suojattomat-raportti-2017-web.pdf>.

Drishchenko, I., & Kyyhkynen, V. (2020). Kaikkien naisten talo: hankkeen merkitys paperittomille naisille osallisuuden näkökulmasta. Opinnäytetyö. Turku AMK. Viitattu 28.3. Saatavissa: <https://urn.fi/URN:NBN:fi:amk-2020052614179>.

Düvell, F. (2011). 'The pathways in and out of irregular migration in the EU: a comparative analysis.' *European Journal of Migration and Law* 13(3): 245–250, <https://doi.org/10.1163/157181611X587838>.

Eduskunnan oikeusasiamies EOAK/2834/2016: Hätämajoitusta koskeva ohjeistus ja hätämajoituksen järjestäminen.

EOAK/4354/2020: Vailla oleskeluoikeutta olevien henkilöiden majoituksen järjestäminen.

Euroopan muuttoliikeverkosto (EMN) (2023). *Maahanmuuton tunnusluvut 2022*. Helsinki: Maahanmuuttovirasto.

Viitattu 25.3.2024. Saatavissa: <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-7427-38-5>.

Frontex (26.1.2024). *Significant rise in irregular border crossings in 2023, highest since 2016*. Viitattu 31.3. Saatavissa: <https://www.frontex.europa.eu/media-centre/news/news-release/significant-rise-in-irregular-border-crossings-in-2023-highest-since-2016-C0gGpm>

Gadd K (2017). 'Paperittomat', teoksessa Jauhiainen J. S. (toim.) *Turvapaikka Suomesta? Vuoden 2015 turvapaikanhakijat ja turvapaikkaprosessit Suomessa*. Turku: Turun yliopisto. Turun yliopiston maantieteen ja geologian laitoksen julkaisuja, 5, 133–141.

(2022). 'Achieving the goals – an analysis of irregular migrants' possibilities to transform their space-times in Finland', *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*, 104(2), 112–126, <https://doi.org/10.1080/04353684.2021.1958358>.

Glader, S., & Heinonen, P. (2018). *Paperiton neuvolan asiakkaana*. Opinnäytetyö. Diakonia-ammattikorkeakoulu. Viitattu 28.3.2024. Saatavissa: <https://urn.fi/URN:NBN:fi:amk-2018112618139>.

Haimilahti, A., & Varokoski, S. (2023). *Työntekijöiden kokemuksia hengellisyydestä Tukipiste Mosaiikin asiakastyössä*. Opinnäytetyö. Diakonia-ammattikorkeakoulu. Viitattu 28.3.2024. Saatavissa: <https://urn.fi/URN:NBN:fi:amk-2023090225261>.

Hallituksen esitys eduskunnalle laeiksi kansainvälistä suojelua hakevan vastaanotosta annetun lain ja ulkomaalaislain muuttamisesta HE 170/2014 vp.

Hallituksen esitys eduskunnalle laeiksi sosiaali- ja terveydenhuollon järjestämisestä annetun lain, sosiaali- ja terveydenhuollon sekä pelastustoimen järjestämisestä Uudellamaalla annetun lain 2 §:n ja rajat ylittävistä terveydenhuollosta annetun lain 20 §:n muuttamisesta HE 112/2022 vp.

Heinälehto, M.-L. (2016). *Paperittomat perusterveydenhuollon päivystyspoliklinikalla: Hoitohenkilökunnan kokemuksia*. AMK-opinnäytetyö. Diakonia-ammattikorkeakoulu. Viitattu 28.3.2024. Saatavissa: <https://urn.fi/URN:NBN:fi:amk-2016052610123>.

Hyppönen, P., & Lindroos, M. (2020). Paperittomien sosiaalipalvelut Helsingissä. Helsingin sosiaali- ja terveystoimiala. Viitattu 24.3.2024. Saatavissa: <https://www.hel.fi/static/liitteet-2019/SoTe/Palaute/sosiaalinen-raportointi/sosiaalinen-raportti-paperittomien-palvelut.pdf>.

Hällsten, H. (2014). *Nainen ilman papereita: työntekijöiden kokemuksia paperittomista ja paperittoman kaltaisessa asemassa olevista naisista asiakkaina*. Opinnäytetyö. Laurea-ammattikorkeakoulu. Viitattu 28.3.2024. Saatavissa: <https://urn.fi/URN:NBN:fi:amk-2014121019197>.

James, P., & Mayblin, L. (2016). *Factors influencing asylum destination choice: a review of the evidence*. Warwick: The University of Sheffield. Working paper 04/16.1. Viitattu 24.3.2024. Saatavissa: <https://asylumwelfarework.files.wordpress.com/2015/03/asylum-seeker-pull-factors-working-paper.pdf>

Jauhiainen, J. S. (2017). 'Johdanto ja johtopäätökset', teoksessa: Jauhiainen, J. S. (toim.) *Turvapaikka Suomesta? Vuoden 2015 turvapaikanhakijat ja turvapaikkaprosessit Suomessa*. Turku: Turun yliopisto. Turun yliopiston maantieteen ja geologian laitoksen julkaisuja, 5. 5–18.

Jauhiainen, J. S., Gadd, K., & Jokela, J. (2018). *Paperittomat Suomessa 2017*. Turku: Turun yliopisto. Turun yliopiston maantieteen ja geologian laitoksen julkaisuja, 8.

Jauhiainen, J. S., & Tedeschi, M. (2021a). 'Paperittomien maahanmuuttajien muuttoliike Suomeen, Suomessa ja Suomesta', *Terra*, 133(4), 203–216, <https://doi.org/10.30677/terra.102738>.
(2021b). *Undocumented migrants and their everyday lives: the case of Finland*. Cham: Springer. Imiscoe Research Series.
(2021c). 'Paperittomat maahanmuuttajat terveydenhuollossa Suomessa', *Yhteiskuntapolitiikka* 4, 438–445, <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2021091546223>.

Johansson, A., Hjulfors, C., Smedjebacka, J., (2017). "Vänd inte dina egna ryggen": en fördjupning i församlingarnas arbete med papperslösa personer i Finland. Opinnäytetyö. Yrkehögskolan Novia. Viitattu 28.3.2024. Saatavissa: <https://urn.fi/URN:NBN:fi:amk-2017052410108>.

Jokinen, A., Ollus, N., Pekkarinen, A.-G. (2022). *Katsaus työperäisen ihmiskaupan vastaisen toiminnan kehitykseen Suomessa*. Tampere: Poliisiammattikorkeakoulu. Poliisiammattikorkeakoulun katsauksia 24, HEUNI Report Series No. 99a. Viitattu 24.3.2024. Saatavissa: <https://urn.fi/URN:ISBN:978-951-815-409-2>.

Kallio, K. P., Meier, I., & Häkli, J. (2021) 'Radical hope in asylum seeking: political agency beyond linear temporality', *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 47(17), 4006–4022, <https://doi.org/10.1080/1369183X.2020.1764344>.

Katisko, M., Annala, I., Kalm-Akubardia, M., Kynsilehto, A., Marucco, C., Pehkonen-Elmi, T., & Viljanen, K. (2023). Paperittomien henkilöiden sosiaaliset oikeudet Suomessa. Helsinki: Valtioneuvoston kanslia. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 2023:6. Viitattu 24.3.2024. Saatavissa: <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-383-349-4>.

Katisko, M., & Kalm-Akubardia, M. (2021). *Vallan ulottuvuudet sosiaalialan työssä paperittomien parissa*. Helsinki: Diakonia-ammattikorkeakoulu. Diak Puheenvuoro 38. Viitattu 24.3.2024. Saatavissa: <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-493-382-7>.

Keskimäki, I., Nykänen, E., & Kuusio, H. (2014). *Paperittomien terveyspalvelut Suomessa*. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. Raportti 11/2014. Viitattu 25.3.2024. Saatavissa: <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-302-156-3>.

Khosravi, S. (2010). 'An ethnography of migrant "illegality" in Sweden: included yet excepted?' *Journal of International Political Theory*, 6(1), 95–116, <https://doi.org/10.3366/E1755088210000479>.

Kirjavainen, S., & Vunneli, O. (2015). *Pääkaupunkiseudulla oleskelevien paperittomien kokemuksia Suomen terveydenhuollosta*. Opinnäytetyö. Diakonia-ammattikorkeakoulu, Helsinki. Viitattu 28.3.2024. Saatavissa: <https://urn.fi/URN:NBN:fi:amk-2015111916895>.

Koivula, T. (2020). *Poliisin paperittomiin kohdistamat toimenpiteet: eri poliisilaitosten toimintamallit paperittomien kohtaamisessa ja käsittelyssä*. Opinnäytetyö. Poliisiammattikorkeakoulu. Viitattu 28.3.2024. Saatavissa: <https://urn.fi/URN:NBN:fi:amk-202002072157>.

Kontula, A. (2010). *Näkymätön kylä*. Helsinki: Into.

Korkeimman hallinto-oikeuden vuosikirjapäätös KHO:2013:78

Korkman, E. (2023). *Selvitys maahantulosäännösten kiertämistä koskevasta oikeuskäytännöstä*. Helsinki: Ihmisoikeuskeskus. Ihmisoikeuskeskuksen julkaisuja 2/2023. Viitattu 24.3.2024. Saatavissa: <https://www.ihmisoikeuskeskus.fi/uutiset/miten-maahantulosäännösten-kiertami/>

Koskenoja, M., Ollus, N., Roth, V., Viuhko, M., & Turkia, L. (2018). *Tunteiden tulevaisuus: selvitys ihmiskaupan uhrien auttamista koskevan lainsäädännön toimivuudesta*. Helsinki: Valtioneuvoston kanslia. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 24/2018. Viitattu 24.3.2024. Saatavissa: <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-287-528-0>.

Kraler, A., & Reichel, D. (2011). 'Measuring irregular migration and population flows: what available data can tell.' *International Migration* 49(5), 97–128, <https://doi.org/10.1111/j.1468-2435.2011.00699.x>.

Könönen, J. (2012). 'Prekaari työvoima ja työn uudet hierarkiat metropolissa: ulkomaalaiset matalapalkkaisilla palvelualueilla', *Sosiologia*, 49(3), 190–205. <https://journal.fi/sosiologia/article/view/124030>

(2018a). Epävirallisen muuttoliikkeen moninaiset muodot Suomessa: ulkomaalaisten säilöönnotto ikkunana paperittomuuteen. *Sosiologia* Vol. 55 (4), 366–383, <https://journal.fi/sosiologia/article/view/124370>.

(2018b). 'Border struggles within the state: administrative bordering of non-citizens in Finland', *Nordic Journal of Migration Research* 8(3) 143–150, <http://doi.org/10.2478/njmr-2018-0018>

(2019). 'Becoming a "labour migrant": immigration regulations as a frame of reference for migrant employment', *Work, Employment and Society*, 33(5), 777–793. <https://doi.org/10.1177/0950017019835133>.

(2020.) 'Legal geographies of irregular migration: an outlook on immigration detention', *Population, Space and Place* 26 (5), e2340, <https://doi.org/10.1002/psp.2340>.

Laanti, M., & Sulvaran, M. (2020). *Minulla ei ole kuvaa kertoa sinulle minun tilanne. Onko sinulla?: paperittomien tuen tarve turvapaikanhakuprosessin aikana*. Opinnäytetyö. Diakonia-ammattikorkeakoulu. Viitattu 28.3.2024. Saatavissa: <https://urn.fi/URN:NBN:fi:amk-202002031980>

Leppäkorpi, M. (2011). *Asiaton oleskelu kielletty: tutkimusmatkalla paperittomien Suomessa*. Helsinki: Into.

(2015). 'Oikeudettomassa asemassa olevat siirtolaiset kolmannen sektorin asiakkaina: Näkökulmia tapausesimerkin kautta', *Kansalaisyhteiskunta* 1, 74–96, <http://www.urn.fi/URN:NBN:fi:jyu-201609214163>.

(2016). 'Verkostoitumisen merkitys yhteiskuntaan sijoittumisessa ilman oikeutta työhön', *Työäentutkimus vuosikirja 2016*, 4–10, <http://hdl.handle.net/10138/172819>.

(2022) *In search of a normal life: an ethnography of migrant irregularity in Northern Europe*. Väitöskirja. Itä-Suomen yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-61-4436-8>.

Lindgren, J. (2022). *Paperittomien terveyspalveluiden saatavuus ja saavutettavuus Turussa*. Opinnäytetyö. Humanistinen ammattikorkeakoulu. Viitattu 28.3.2024. Saatavissa: <https://urn.fi/URN:NBN:fi:amk-2022112223451>.

Lyytinen, E. (2023). 'Superdiversiteetti kotouttavassa turvapaikka-aktiivisissa.' Teoksessa: Martikainen, T., & Pöyhönen, S. (toim.) *Superdiversiteetti: Näkökulmia maahanmuuton monimuotoisuuteen*. Helsinki: SKS, 373–398. <https://doi.org/10.21435/skst.1489>.

Maahanmuuttovirasto (Migri) (2024a). *Kansainvälinen suojelu: hakemukset 5/2015–2/2016*. Viitattu 28.3.2024. <https://tilastot.migri.fi/>

(2024b). Tilapäinen suojelu: päätökset 3/2022 – 2/2024. Viitattu 31.3.2024. <https://tilastot.migri.fi/>

Manner, M., & Teittinen, P. (14.4.2017). 'Ali tiskaa ja laittaa ruokaa parin euron tuntipalkalla: Suomeen on syntymässä harmaa talous, joka pyörii siirtolaisten hyväksikäytöllä', *Helsingin Sanomat*. Viitattu 23.3.2024. Saatavissa: <https://www.hs.fi/talous/art-2000005171005.html>.

Matikainen, S., & Norema, O. (2014). *Paperittomien henkilöiden näkemyksiä terveyspalveluista Suomessa*. Opinnäytetyö. Laurea-ammattikorkeakoulu. Viitattu 28.3.2024. Saatavissa: <https://urn.fi/URN:NBN:fi:amk-201404295353>.

Merikoski, P. (2022). 'Living together through the asylum process: affective proximity in home accommodation of asylum seekers', *Sociology*, 56(6), 1200–1216, <https://doi.org/10.1177/00380385221091124>.

.....
Moberg, J., Snellman, J., Wikholm A., & Lindroos, T. (2017). *Vården av papperslösa: en kvantitativ studie om vårdpersonalens kunskap*. Opinnäytetyö. Yrkehögskolan Novia. Viitattu 28.3.2024. Saatavissa: <https://urn.fi/URN:NBN:fi:amk-2017112217770>.
.....

Myllymäki, Laura. (27.12.2016). 'Lääkäri: Paperittomien klinikan potilasmäärissä ei ole kasvua', *Turun Sanomat*. Viitattu 23.3.2024. Saatavissa: <https://www.ts.fi/uutiset/3144146>
.....

Mäntymaa, E. (3.12.2023). 'Venäjä päästi kahdeksan vuotta sitten 1700 turvapaikanhakijaa itärajalle: Yle selvitti, moniko heistä sai jäädä Suomeen', Yle. Viitattu 23.3.2024. Saatavissa: <https://yle.fi/a/74-20063227>.
.....

Navia López, C., Sarivaara, I., & Suuronen, J. (2018). *Sininauhasäätiön opas vapaaehtoisille 2018*. Opinnäytetyö. Diakonia-ammattikorkeakoulu. Viitattu 28.3.2024. Saatavissa: <https://urn.fi/URN:NBN:fi:amk-2018112418053>.
.....

Niskanen, M. (2023). *Paperittomat vanhepina Suomessa*. Pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto. Viitattu 28.3.2024. Saatavissa: <https://urn.fi/URN:NBN:fi:tuni-202304264481>.
.....

Nkafu, S. (2017). *Undocumented migrants and access to health: the role of the Finnish Refugee Advice Centre*. Opinnäytetyö. Diakonia-ammattikorkeakoulu. Viitattu 28.3.2024. Saatavissa: <https://urn.fi/URN:NBN:fi:amk-201704285726>.
.....

Nohynek, T. (2021). *Tuhannen yötä, seksiyötä: seksuaalivähemmistöön kuuluvien arabitaustaisten turvapaikanhakijamiesten kokemuksia seksiyöstä*. Opinnäytetyö. Diakonia-ammattikorkeakoulu. Viitattu 28.3.2024. Saatavissa: <https://urn.fi/URN:NBN:fi:amk-202103153348>
.....

Nykänen, E., Keskimäki, I., & Kuusio, H. (2017). 'Paperittomien ulkomaalaisten oikeus terveyspalveluihin', teoksessa: Kalliomaan-Puha, L., & Tuovinen, A.-K. (toim.): *Sosiaaliturvan rajoilla: kirjoituksia kansainvälisestä sosiaali oikeudesta*. Helsinki: Kela, 216–233. Viitattu 28.3.2024. Saatavissa: <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fe201707057648>.
.....

Näre, L. (2018). "Olemme täällä näyttämässä, että olemme ihmisiä siinä missä muutkin": etnografinen tutkimus turvapaikanhakijoiden protestista Helsingissä', *Sosiologia*, 55(4), 350–365, <https://journal.fi/sosiologia/article/view/124366>.
.....

.....
Näre, L., Bendixsen, S., & Maury, O. (2024). 'Creating a future while waiting for a residence permit: temporary and irregular migrants in informal social infrastructures', *European Journal of Social Work*, 27(1), 138–150, <https://doi.org/10.1080/13691457.2022.2135092>.
.....

Näre, L., & Jokela, M. E. (2023). 'The affective infrastructure of a protest camp: asylum seekers' "Right to Live" movement', *Sociological Review*, 71(1), 165–182, <https://doi.org/10.1177/0038>
.....

Okko, E., & Alanko, M. (2016). *Ensimmäinen luukku: diakoniatyö paperittomien ensimmäisenä kohtaajana*. Opinnäytetyö. Diakonia-ammattikorkeakoulu. Viitattu 28.3.2024. Saatavissa: <https://urn.fi/URN:NBN:fi:amk-201604295524>.
.....

Paananen, V. (6.1.2021). 'Paperittomien terveydenhuollon laajentaminen ei tuonut Helsingille odottamatonta menokasvua: "Terveydenhuollon mittakaavassa summa on todella pieni"', *Helsingin Sanomat*. Viitattu 23.3.2024. Saatavissa: <https://www.hs.fi/kaupunki/art-2000007722544.html>.
.....

Pallaste, T., & Rstem, S. (25.2.2024). 'Marraskuussa 2023 poliisi yritti palauttaa Suomesta turvapaikkaa hakeneen miehen Irakiin: kaikki ei mennyt suunnitelmien mukaan.' *Helsingin Sanomat*. Viitattu 25.3.2024. Saatavissa: <https://www.hs.fi/ulkomaat/art-2000010195571.html>.
.....

Pekkarinen, A.-G., Jokinen, A., Rantala, A., Ollus, N., & Näsi, R. (2021). *Selvitys ulkomaisen työvoiman hyväksikäytön torjunnan menettelyistä eri maissa*. Helsinki: Työ- ja elinkeinoministeriö, Työ- ja elinkeinoministeriön julkaisuja 2021: 55. Viitattu 24.3.2024. Saatavissa: <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-327-947-6>.
.....

Peltoniemi, N. (2023). *Paperittoman uhrin Skylla ja Kharybdīs: tutkimus turvallisen ilmoittamisen järjestelmän tarpeesta Suomessa ja paperittomien suhtautumisesta eri järjestelmiin*. Pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto. Viitattu 28.3.2024. Saatavissa: <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fe20231115146971>.
.....

Pietarinen, K. (1.3.2024). 'Itärajan yli on tullut 59 lasta: nuorin yksivuotias', *Suomen Kuvalehti*. Viitattu 24.3.2024. Saatavissa: <https://suomenkuvalehti.fi/kotimaa/itarajan-yli-on-tullut-59-lasta-nuorin-yksivuotias/>.
.....

Pirjatanniemi, E., Lilja, I., Helminen, M., Vainio, K., Lepola, O., & Alvesalo-Kuusi, A. (2021). *Ulkomaalaislain ja sen soveltamiskäytännön muutosten yhteisvaikutukset kansainvälistä suojelua hakeneiden ja saaneiden asemaan*. Helsinki: Valtioneuvoston kanslia. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 2021:10. Viitattu 23.3.2024. Saatavissa: <https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/handle/10024/162850>.

Pirkkalainen, P. (2022). 'Kansalaisyhteiskuntaan osallistumisesta osallisuuteen? Vuonna 2015 Suomeen saapuneiden turvapaikan hakijoiden näkökulmia', teoksessa: Kettunen, Pekka (toim.) *Näkökulmia maahan muuttaneiden poliittiseen osallistumiseen Suomessa*. Turku: Siirtolaisuusinstituutti.

(2023). "We hugged each other during the cold nights": the role of affect in an anti-deportation protest network in Finland'. *Social Movement Studies: Journal of Social, Cultural and Political Protest*, 22(1), 46–61. <https://doi.org/10.1080/14742837.2021.1989292>.

Pisarevskaya, A., Levy, N., Scholten, P., & Jansen, J. (2020). 'Mapping migration studies: an empirical analysis of the coming of age of a research field', *Migration Studies* 8(3), 455–481, <https://doi.org/10.1093/migration/mnz031>.

Punto, V. (2024). 'Ukrainalaisten tilapäisen suojelun päättymisen?' *Defensor Legis* 4,5/2023, 746–749. https://www.edilex.fi/defensor_legis/1001160016.

Remes 2024

Repo-Saeed, N. (2020). *Toivosta ja toivottomuudesta: Paperiton asiakas avunsaajana*. Diakonia-ammattikorkeakoulu. <https://urn.fi/URN:NBN:fi:amk-202005036831>.

Robertsson, K. (2022). *Huono-osaisuus maahanmuuttajien rikollisuutta selittävänä tekijänä*. Opinnäytetyö. Diakonia-ammattikorkeakoulu. Viitattu 28.3.2024. Saatavissa: <https://urn.fi/URN:NBN:fi:amk-202201311933>.

Saarikkomäki, E., Oljakka, N., Vanto, J., Pirjatanniemi, E., Lavapuro, J., & Alvesalo-Kuusi, A. (2018). *Kansainvälistä suojelua koskevat päätökset Maahanmuuttovirastossa 2015–2017: pilottitutkimus 18–34-vuotiaita Irakin kansalaisia koskevista myönteisistä ja kielteisistä päätöksistä*. Turku: Turun yliopisto. Oikeustieteellisen tiedekunnan tutkimusraportteja ja katsauksia 1/2018. <https://www.utupub.fi/handle/10024/165129>.

Sager, M. (2011). *'Everyday clandestinity: experiences on the margins of citizenship and migration policies'*. Väitöskirja. Lund University.

2018). 'Struggles around representation and in/visibility in everyday migrant irregularity in Sweden', *Nordic Journal of Migration Research*, 8(3), p.175–182, <https://doi.org/10.2478/njmr-2018-0022>.

Schweitzer, R. (2017). 'Integration against the state: irregular migrants' agency between deportation and regularisation in the United Kingdom', *Politics*, 37(3), 317–331. <https://doi.org/10.1177/0263395716677759>

Silvennoinen, T., & Koskinen, S. (2017). *"Kaikkia pitää auttaa, oli papereita tai ei."*: Suomen Punainen Risti ja uuspaperittomat. Opinnäytetyö. Humanistinen ammattikorkeakoulu. Viitattu 23.3.2024. Saatavissa: <https://urn.fi/URN:NBN:fi:amk-2017060612578>.

Sisäministeriö (2021). *Laittoman maahantulon ja maassa oleskelun vastainen toimintaohjelma vuosille 2021–2024: pois varjo yhteiskunnasta*. Helsinki: Sisäministeriö. Sisäministeriön julkaisuja 2021:9. Viitattu 24.3.2024. Saatavissa: <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-324-620-1>.

Tamminen, E., & Sarjanen, E. (2014). *Paperittomana peruskoulussa: paperittomuuden tai paperittoman kaltaisessa tilanteessa elämisen vaikutukset lapsen koulunkäyntiin Helsingissä, Espoossa ja Vantaalla*. Viitattu 28.3.2024. Saatavissa: <https://urn.fi/URN:NBN:fi:amk-2014060612054>.

Tasa, J. (2019). *Paperittomien naisten lisääntymisterveys ja äitiyshuollon palveluiden käyttö Helsingissä: rekisteritutkimus*. Pro gradu -tutkielma. Itä-Suomen yliopisto. Viitattu 28.3.2024. Saatavissa: <http://urn.fi/urn:nbn:fi:uef-20190217>.

Tasa, J., Holmberg, V., Sainio, S., Kankkunen, P., & Vehviläinen-Julkunen, K. (2021). 'Maternal health care utilization and the obstetric outcomes of undocumented women in Finland: a retrospective register-based study', *BMC Pregnancy Childbirth* 21, 191, <https://doi.org/10.1186/s12884-021-03642-7>.

Tedeschi, M. (2021). 'On the ethical dimension of irregular migrants' lives: affect, becoming and information', *Dialogues in Human Geography*, 11(1), 44–63. <https://doi.org/10.1177/2043820620940062>.

.....
Tedeschi M, & Gadd K. (2021). 'On multiple spacetimes in the everyday lives of irregular migrants in Finland', *Geographical Journal* 187(2): 127–137. <https://doi.org/10.1111/geoj.12378>.
.....

Teittinen, P. (30.3.2019). 'Pitkä vuoro', *Helsingin Sanomat*. Viitattu 24.3.2024. Saatavissa: <https://dynamic.hs.fi/2019/nepal/>.
.....

Tervonen, M., & Enache, A. (2017). 'Coping with everyday bordering: Roma migrants and gatekeepers in Helsinki', *Ethnic and Racial Studies*, 40(7), 1114–1131, <https://doi.org/10.1080/01419870.2017.1267378>.
.....

Tietäväinen, V. (2011). *Näkymättömät kädet*. Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.
.....

Tran, N. (2020). *Turvapaikanhakijanaiset äitiysneuvolan asiakkaina*. Turun ammattikorkeakoulu.
.....

Toroi, Maiju 2020: *Yksilökohtaista työtä järjestelmän rajoissa: julkinen sosiaalityö paperittomien parissa*. Pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto. Viitattu 28.3.2024. Saatavissa: <http://www.urn.fi/URN:NBN:fi:jyu-202005113119>.
.....

Törnblom, J., Holmberg, E., Ramsay, L., & Silén, S. (2017). *Vem ska trösta ensamkommande, papperslösa barn och unga?: En kvalitativ undersökning*. Opinnäytetyö. Yrkeshögskolan Novia. Viitattu 28.3.2024. Saatavissa: <https://urn.fi/URN:NBN:fi:amk-201705239634>.
.....

Uurainen, P., & Pyykkö, T. (2016). "Lapset ovat lapsia": *oppilashuollon näkemyksiä paperittomista lapsista pääkaupunkiseudun perusasteen kouluissa*. Opinnäytetyö. Diakonia-ammattikorkeakoulu. Viitattu 28.3.2024. Saatavissa: <https://urn.fi/URN:NBN:fi:amk-2016112417113>.
.....

Vantaan kaupunki 2018: Vantaan kaupungin monikulttuurisuussuunnitelma 2018–2022. vanta.fi. Haettu 15.3.2014
.....

Venetjoki, M. (2016). *Seurakunnat paperittomien kohtajina: Tutkimus ei-luterilaisista seurakunnista Helsingissä*. Opinnäytetyö. Diakonia-ammattikoulu. Viitattu 28.3.2024. Saatavissa: <https://urn.fi/URN:NBN:fi:amk-201603173279>.
.....

Viitanen, K., & Tähjä, K. (2010). *Paperittomat*. Helsinki: HS kirjat.
.....

.....
Vilmi, U.-M. (18.3.2019). *Mosaikki tarjoaa monimuotoista tukea pitkään odotukseen*. Kirkko Helsingissä, helsinginseurakunnat.fi. Viitattu 28.3.2024.
.....

Vogel, D., & Assner, M. (2009). "Wie viele Menschen leben illegal in Hamburg?: Eine Schätzung der Gesamtzahl und ausgewählter Strukturmerkmale mit der Logicom-Methode." Teoksessa: Diakonisches Werk Hamburg (toim.), "Leben ohne Papiere: Eine empirische Studie zur Lebenssituation von Menschen ohne gültige Aufenthaltspapiere in Hamburg." Hamburg: Diakonisches Werk Hamburg. 9–132. Viitattu 23.3.2024. Saatavissa: <https://www.diakonie-hamburg.de/de/fachthemen/migration-integration/menschen-ohne-papiere/index.html>.
.....

Vuolajärvi, N. (2019). 'Governing in the name of caring: the Nordic Model of prostitution and its punitive consequences for migrants', *Sexuality Research and Social Policy*, 16(2), 151–165. <https://doi.org/10.1007/s13178-018-0338-9>.

(2021). *Governing in the name of caring: Migration, sex work and the "Nordic Model"*. Julkaisematon väitöskirja. Rutgers. (2023) 'The discipline of hope: abolishing the prison of immobility in post-Deportation narratives', *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 49(19), 4907–4927, <https://doi.org/10.1080/1369183X.2023.2222916>.
.....

Yhdenvertaisuusvaltuutetun kertomus eduskunnalle (2018). Viitattu 23.3.2024. Saatavissa: <https://www.edilex.fi/mt/tyvm20180014>.
.....

Liite

Paperittomuuden tilanne ja paperittomien palvelut

Pakolliset kysymykset merkitty tähdellä (*)

TIEDOTE TUTKITTAVALLE

Pyydämme sinua mukaan tutkimukseen, joka käsittelee organisaatioiden ja toimijoiden käsityksiä niin kutsutun paperittomuuden tilanteista Suomen eri paikkakunnilla. Tutkimuksen tarkoituksena on kartoittaa mahdollisia paperittomiin henkilöihin liittyviä palvelu- tai tiedontarpeita. Paperittomilla henkilöillä tarkoitamme tässä tutkimuksessa sellaisia Suomessa oleskelevia, EU:n ulkopuolelta tulleita ihmisiä, jotka eivät kuulu asumisperusteisen sosiaaliturvan tai vastaanottopalveluiden piiriin.

Olemme kiinnostuneita kuulemaan näkemyksiänne paperittomuuden ja paperittomien henkilöiden tilasta ja tilanteista paikkakunnallanne. Haluamme kuulla ajatuksianne siitä, millaista tietoa organisaatiossanne tarvittaisiin paperittomien ihmisten kohtaamiseen, millaisia palveluita Diakonissalaitos voisi tarjota paperittomuustyöhön liittyen ja siitä, olisiko paikkakunnallanne tarvetta paperittomille henkilöille tarkoitetuille matalan kynnyksen palveluille.

Hankkeen aineisto kerätään ensisijaisesti tällä kyselyllä. Mikäli havaitsemme tarvetta täydentäville haastatteluille, lähestymme yhteystietonsa antaneita vastaajia henkilökohtaisesti. Kyselyn vastaamiseen kuluu n. 10–20 minuuttia. Mahdollinen haastattelu tehdään puhelimitse sinulle sopivaan aikaan. Haastattelu kestää arviolta 15–30 minuuttia.

Osallistumisesi tähän tutkimukseen on täysin vapaaehtoista, eikä sinulla ole mitään velvollisuuksia tutkimuksen suhteen. Tutkimuksesta kieltäytymisestä ei ole sinulle mitään kielteisiä seuraamuksia. Voit myös jättää tutkimukseen osallistumisen kesken missä tahansa vaiheessa. Voit kieltää antamiesi vastausten käytön tutkimuksessa, jos olet vastannut tavalla, joka mahdollistaa vastautesi löytämisen tutkimusaineistosta.

Hankkeen tutkijoiden yhteystiedot:

Mervi Leppäkorpi (mervi.leppakorpi@utu.fi);

Johanna Koivisto (johanna.koivisto@hdl.fi)

Taustaorganisaatio: Diakonissalaitos, Alppikatu 2, 00530 Helsinki

Hankkeen yhteyshenkilö Diakonissalaitoksella:

Sari Hammar (sari.hammar@hdl.fi)

Voit lukea koko tutkimustiedotteen täältä.

Hankkeen tietosuojailmoitus on luettavissa täällä.

TUTKIMUSSUOSTUMUS

1. Suostumus tähän tutkimukseen osallistumiseen. *

Ilman tätä suostumusta et voi täyttää kyselyä.

Minulle on edellä selvitetty tämän tutkimuksen tarkoitus ja tutkimuksessa käytettävät tutkimusmenetelmät. Olen tietoinen siitä, että osallistuminen on vapaaehtoista. Voin halutessani keskeyttää tutkimukseen osallistumisen milloin tahansa ilman, että minun täytyy perustella keskeyttämistäni.

Olen tietoinen siitä, että osallistuminen ei aiheuta minulle kustannuksia, siitä että henkilöllisyyteni jää vain tämän tutkimuksen tutkijoiden tietoon, siitä että minua koskevaa aineistoa käytetään vain tähän tutkimukseen ja siitä, että tutkimuksen aineisto hävitetään tutkimuksen valmistuttua.

Suostun siihen, että antamiani tietoja käytetään tämän tutkimuksen tarpeisiin.

Suostun

2. Suostumus mahdolliseen myöhempään tutkimukseen osallistumiseen

Vapaaehtoinen kohta. Voit täyttää kyselyn myös suostumatta tähän.

Suostun siihen, että antamiani tietoja käytetään tulevaisuudessa tämän selvityksen tehneiden tutkijoihin muihin tutkimustarpeisiin.

Suostun

Tässä kyselyssä esitämme sinulle paperittomiin henkilöihin liittyviä kysymyksiä. Paperittomilla henkilöillä tarkoitamme tässä tutkimuksessa sellaisia Suomessa oleskelevia, EU:n ulkopuolelta tulleita ihmisiä, jotka eivät kuulu asumisperusteisen sosiaaliturvan tai vastaanottopalveluiden piiriin.

Kiitos ajastasi!

PERUSTIEDOT

3. Millaista tahoa edustat? *

- Julkishallinto
- Kansalaisjärjestö/säätiö/yhdistystoimija tms.
- Vapaamuotoinen aktivistiryhmä tms.
- Uskonnollinen yhteisö (esim. seurakunta, moskeija tms.)
- Diakoniatyö
- Ammattiyhdistystoimija
- Yksityishenkilö

5. Missä kaupungissa toimit? *

- Helsinki
  - Joensuu
  - Jyväskylä
  - Lahti
  - Lappeenranta
  - Oulu
  - Tampere
  - Turku
  - Vaasa
  - Vantaa
  - Muu, mikä?
-

6. Kohtaatko työssäsi paperittomia henkilöitä? *

Paperittomilla henkilöillä tarkoitamme tässä tutkimuksessa sellaisia Suomessa oleskelevia, EU:n ulkopuolelta tulleita ihmisiä, jotka eivät kuulu asumisperusteisen sosiaaliturvan tai vastaanottopalveluiden piiriin.

- Kyllä
- Ei
- En osaa sanoa

PAPERITTOMIEN KOHTAAMINEN JA PALVELUT

17. Koetko, että edustamallanne taholla on riittävät tiedolliset valmiudet kohdata paperittomia henkilöitä? *

Paperittomilla henkilöillä tarkoitamme tässä tutkimuksessa sellaisia Suomessa oleskelevia, EU:n ulkopuolelta

tulleita ihmisiä, jotka eivät kuulu asumisperusteisen sosiaaliturvan tai vastaanottopalveluiden piiriin.

- Kyllä
- Ei
- En osaa sanoa

18. Jos edustamasi taho ei pysty vastaamaan paperittoman henkilön tarpeisiin, mihin tahoihin tiedät voivasi olla yhteydessä?

---

19. Millaisia uusia palveluita paikkakunnallasi pitäisi näkemyksesi mukaan tarjota paperittomille henkilöille mahdollisen nykyisen toiminnan lisäksi? *

Voit valita useita vaihtoehtoja

- Majoitusta
- Pääsyä terveystalouteen kiireettömissä asioissa
- Pääsyä hammashoittoon
- Apua päihdeongelmiin ja/tai mielenterveyden ongelmiin
- Lapsiperhepalveluita
- Psykososiaalista tukea (julkisen tai muun toimijan tarjoamana)
- Neuvontaa oleskeluoikeudellisissa kysymyksissä
- Neuvontaa työntekijän oikeuksista
- Neuvontaa ihmiskaupan kaltaisen rikollisuuden tilanteissa
- Neuvontaa sosiaalietuuksista
- Neuvontaa terveystalouteista

- Mahdollisuutta huolehtia henkilökohtaisesta hygieniasta
- Pyykinpesumahdollisuutta
- Mahdollisuutta käyttää internetiä
- Mahdollisuutta käyttää muuta toimistovälineistöä, esim. printteriä
- Tilaa, jossa oleskella
- Tukea asiointiin erilaisten toimijoiden (kuten poliisi, muiden toimijoiden tarjoamat palvelut tms.) kanssa?
- Muuta, mitä?
- Ei mitään näistä.

20. Onko edustamallasi taholla tarvetta tukeen muilta toimijoilta paperittomien henkilöiden kohtaamisessa? *

- Kyllä, tarvetta tarvittaessa saatavalle neuvonnalle
- Kyllä, tarvetta koulutukselle
- Ei
- En osaa sanoa

24. Tarvitseeko edustamasi taho yleisesti lisää tietoa paperittomuuteen liittyen? *

- Kyllä
- Ei
- En osaa sanoa

LOPUKSI

26. Haluatko lisätä jotakin?

Tässä kohtaa voit myös halutessasi tarkentaa vastauksiasi.

---

27. Jos olisit valmis vastaamaan lisäkysymyksiin haastattelussa, pyydämme jättämään yhteystietosi tähän.

Käsitlemme yhteystietojasi luottamuksella. Tarkemmat tiedot tutkimuksesta löytyvät kyselyn alussa.

Nimi _____

Puhelinnumero _____

Sähköpostiosoite _____

Rohkeasti ihmisarvon puolesta

Diakonissa-
laitos

Alppikatu 2, 00530 Helsinki · www.hdl.fi